

Riikka Kanervo (toim.)

RIKSU – Rikoksista irtaantumista tukeva sukupuolisensitiivinen kuntoutus

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

**Copyright © tekijät &
Laurea-ammattikorkeakoulu 2023
CC BY-SA 4.0.**

ISSN-L 2242-5241

ISSN 2242-5225 (verkko)

ISBN 978-951-799-669-3 (paino)

ISBN 978-951-799-668-6 (verkko)

Riikka Kanervo (toim.)

RIKSU – Rikoksista irtaantumista tukeva sukupuolisensitiivinen kuntoutus

Vipuvoimaa
EU:lta
2014–2020

SISÄLLYSLUETTELO

1 Johdanto

Maarit Suomela & Riikka Kanervo 5

2 Sukupuolisensitiivinen kohtaaminen

Tiina Hämäläinen & Tuike Autiokoski 8

3 ”Pitäs ottaa huomioon, että mä oon ihminen, jolla on tunteet, toiveita ja sillei” – Rikostaustaisten naisten kokema luottamus palveluihin

hakeutumisessa Ulla Salovaara 13

4 Rikostaustaisten naisten digitaaliset valmiudet ja niiden tukemisen

mahdollisuudet Ulla Salovaara & Riikka Kanervo 23

5 Kuntoutusjatkumo vankilasta vapauteen

Ulla Salovaara, Riikka Kanervo & Maarit Suomela 30

6 RIKSU-hankkeen verkkokuntoutusympäristö

Maarit Suomela, Tiina Hämäläinen & Tuike Autiokoski 34

7 RIKSUN toimintamallin kuvaus

Tiina Hämäläinen, Tuike Autiokoski, & Riikka Kanervo 40

8 Kokemusasiantuntijoiden ja vertaistuen merkitys

Tuike Autiokoski & Jody Ray 45

9 ”En tiedä missä olisin nyt, jos ei olisi tätä RIKSUa”: Nais erityinen ja

sukupuolisensitiivinen työote muutosprosessin käynnistäjänä ja

mahdollistajana Ulla Salovaara & Riikka Kanervo 49

10 Gender sensitivity rehabilitation to help reduce criminal recidivism

Jody Ray & Riikka Kanervo 62

11 Lopuksi Tuike Autiokoski, Tiina Hämäläinen, Riikka Kanervo, Jody Ray,

Ulla Salovaara & Maarit Suomela 67

1 Johdanto

Maarit Suomela & Riikka Kanervo

VANGEISTA NOIN SEITSEMÄN prosenttia on naisia, ja heistä lähes puolet on syyllistynyt väkivaltarikokseen. Naisten rikoksiin syyllistymisen ja vankeuden taustalla on yleisesti vahingoittavia lähisuhteita, päihteitä ja väkivaltaa. Naisvangeista joka neljäs on kokenut väkivaltaa jo lapsena ja joka kolmas on ollut seksuaalisessa kontaktissa aikuisen kanssa alle 16-vuotiaana. Väkivalta on tyypillisesti läsnä myös myöhemmissä ihmissuhteissa: oman kumppanin pahoinpitelemäksi on joutunut kaksi kolmesta ja seksuaalisesti hyväksikäyttämäksi joka viides. Tämän lisäksi kolmannes naisvangeista on kohdannut seksuaalista väkivaltaa muun kuin oman kumppanin taholta. (Granfelt 2013; Joukamaa ym. 2010; Salovaara 2019.)

Tilastollisesti rikosseuraamuksiin tuomitut naiset ovat vastaavassa tilanteessa olevia miehiä heikommassa asemassa. Heillä on muun muassa enemmän traumaattisia kokemuksia ja he ovat monin tavoin sairaampia ja fyysisesti huonompikuntoisia. (Salovaara 2019.) Rikoksiin syyllistyneiden naisten rikkinäistä taustaa kuvaa myös se, että heistä monilla on jo ennen vankilaan joutumista takanaan pitkä laitoshistoria lastensuojelulaitoksista psykiatriisiin sairaaloihin ja päihdehuollon laitoksiin. Kaksi kolmesta on saanut psykiatrista hoitoa ja 85 prosentilla on jokin päihdediagnosi. Huumeidenkäyttö ja asunnottomuus ovat yleisiä. (Granfelt 2013; Kaleva 10.1.2017; Salovaara 2019.)

Rikoksesta tuomituilla naisilla korostuvat tuen tarpeet päihdekuntoutumisen lisäksi erityisesti mielenterveyden ja sosiaalisten suhteiden alueilla, mutta myös somaattiset sairaudet sekä alentunut työ- ja toimintakyky ovat keskeisiä haasteita yhteiskuntaan kiinnittymisessä. Naisten yhteiskuntaosallisuuden edistämisen näkökulmasta heidän kuntoutuksessaan on tärkeää kiinnittää huomiota myös arjen perustaitojen vahvistamiseen: esimerkiksi talousosaamista ja välttämättömiä taitoja tulee tukea.

Tutkimuksissa ja selvityksissä (esim. Salovaara 2019; Kuivalainen 2018; Rikosseuraamusvirasto 2008) on käynyt ilmi käytännön työssä todettu tarve naisvankien moninaisen problematiikan tunnistavalle su-

kupuolitietoiselle kuntoutukselle. Naisvankien erityistarpeet liittyvät muun muassa naisten laaja-alaiseen traumatisoitumiseen fyysisen ja seksuaalisen väkivallan seurauksena, mielenterveys- ja päihdeongelmiin sekä äitiyteen. Naisten on vaikeaa tai mahdotonta puhua turvallisesti kokemuksistaan sekaryhmissä tai muissa sukupuolineutraaleissa kuntoutuspalveluissa. Turvallisen ja luottamuksellisen ilmapiirin synnyttämiseksi tarvitaan sen sijaan lähestymistapaa, jossa sukupuolistereotyyppioita puretaan ja annetaan kaikenlaisille sukupuoli-identiteettien ja sukupuolen ilmaisuille tilaa. (Lydén 2007; Punnonen 2008; Savolainen 2009; Santalahti 2018.)

Vaikka naisvankien kuntouttamisessa parhaisiin tuloksiin on tutkimusten mukaan päästy sukupuolen tiedostavalla työotteella (esim. Covington & Bloom 2007), jo naisvankien pieni määrä on osaltaan hidastanut Suomessa vankilahenkilökunnan erikoistumista nais erityiseen työhön. Vangeille tarjottavat ohjelmat ja toiminnot on pääosin suunniteltu miehille ja miesten näkökulmasta, eikä nais erityisiä kysymyksiä kuten lähisuhdeväkivaltaa tunnusteta vankiloissa systemaattisesti. Rikoksiin syyllistyneiden naisten lukumäärässä tapahtunut selkeä nousu (15 vuodessa osuus on kaksinkertaistunut) osaltaan indikoi, että tarve naisten erityistarpeet tunnistaville palveluille tulee jatkossa entisestään lisääntymään.

Nais erityisen kuntoutuksen kehittäminen liittyy myös laajempaan tarpeeseen lisätä sukupuolisensitiivisen työskentelyn osaamista päihde- ja rikostaustaisten asiakkaiden palveluissa. Osaamista tarvitaan myös sukupuolivähemmistöjen, kuten muunsukupuolisten erityistarpeiden tunnistamiseen. Rikos- ja päihde maailma on hyvin heteronormatiiviseen kulttuuriin kytkeytyvä ja vaikeuttaa siksi myös sukupuolivähemmistöjen hakeutumista kuntouttaviin palveluihin. Sukupuolivähemmistöt kohtaavat paljon väkivaltaa ja syrjintää rikostaustaisessa alakulttuurissa. Nämä seikat haastavat kuntoutuksen toimintatapoja ja myös siinä käytettävää kieltä, joka alalla on tyypillisesti voimakkaastikin sukupuolittunutta.

RIKOKSISTA IRTAANTUMISTA TUKEVA SUKUPUOLISENSITIIVINEN KUNTOUTUS (RIKSU-HANKE)

RIKSU-hankkeen (2020–2023) taustalla on ollut tarve kehittää rikostaustaisten naisten ja sukupuolivähemmistöjen tarpeisiin vastaavaa kuntoutusta, jossa huomioidaan nais erityisen työn erityispiirteet sekä rikoksista irtaantumisen, päihdekuntoutumisen että perhesuhteiden ja arjen taitojen rakentamisen näkökulmasta.

Hankkeen tavoitteena on ollut kehittää rikosseuraamuksen aikana ja sen jälkeen tapahtuvan kuntoutumisen keskeytyksetöntä jatkumoa sekä tunnistaa rikoksettomaan elämään tukevan kuntoutuksen keskeiset elementit. Hankkeen osatavoitteet ovat olleet: 1) Nais erityisen rangaistuksen aikaisen kuntoutuksen pilotointi ja kehittäminen, 2) Vapautumisen nivelvaiheen tuen ja kuntoutuksen jatkumon mallintaminen, 3) Vapautumisen jälkeisen nais erityisen kuntoutuksen pilotointi ja kehittäminen, sekä 4) Kuntoutumista tukevan virtuaalikutoutuksen kehittäminen ja pilotointi.

Hankkeen tuloksena on syntynyt nais erityisen kuntoutuksen toimintamalli, jossa rakennetaan kuntoutusjatkumo vankeudesta aina vapautumisen jälkeiseen aikaan. Hankkeessa on pyritty kehittämään nais erityisen työn menetelmiä sekä alan ammattilaisten osaamista nais erityisestä työskentelystä. Hanke on myös tehnyt yhteistyötä Rikosseuraamuslaitoksen Älykäs vankila 2020 -hankkeen kanssa, jossa muun muassa Hämeenlinnan uutta naisvankilaa on kehitetty rikoksettoman elämän oppimisympäristöksi digitaalisia alustoja hyödyntäen.

Kirjallisuus

Covington, S. & Bloom, B. 2007. Gender Responsive Treatment and Services in Correctional Settings. *Women & Therapy*, 29 (3–4), 9–33.

Granfelt, R. 2013. Asumissosiaalinen työ läsnäolotyönä: kokemuksia naisten yhteisöstä. Teoksessa Laitinen, M. & Niskala, A. Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 219–243.

Joukamaa, M. ja työryhmä 2010. Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve Perustulosraportti. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisu 1/2010. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/6AqMACEr8/RISE_1_2010_Rikosseuraamusasiakkaiden_terveys_tyokyky_ja_hoidontarve.pdf

Kaleva 10.1.2017. Naisvangit palaavat telkien taakse selvästi miehiä harvemmin, ihmissuhteet auttavat jatkamaan. Viitattu 10.5.2023. <https://www.kaleva.fi/naisvangit-palaavat-telkien-taakse-selvasti-miehia/1668559>

Kuivalainen, H. 2018. Nais erityinen työote päihdekuntoutuksessa. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalityö. Itä-Suomen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden laitos. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20180630>

Lydén, H. 2010. Johdanto. Teoksessa: Lydén, H. (toim.). Naisten kanssa tehtävä päihdetyö. Helsinki: A-Klinikkasäätiö. https://paihdelinkki.fi/sites/default/files/attachment/naistenvirtaopas_web.pdf

Punnonen, V. 2008. Sukupuolisensitiivinen sosiaalinen nuorisotyö. Teoksessa: Hoikkala, T. & Sell, A. (toim.). Nuorisotyötä on tehtävä. Menetelmien perustat, rajat ja mahdollisuudet. Nuorisotutkimusverkoston/ Nuorisotutkimusseuran julkaisu 76. Helsinki: Nuorisotutkimusseura. 521–540.

Rikosseuraamusvirasto 2008. Rikosseuraamusalan vuosikertomus 2008. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos.

Salovaara, U. 2019. Rikoksista tuomitut naiset: yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus: Acta Poenologica 1/2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7685-9>

Santalahti, T. 2018. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuus. Duodecim terveyskirjasto. Verkkodokumentti. <https://www.terveyskirjasto.fi/oos00003>

Savolainen, K. 2009. ”Nyt tämä on minun ikkuna” – Kansainvälinen Naisten Tapaamispaikka Naistari monikulttuurisena olohuoneena. Opinnäytetyö. Sosiaalialan koulutusohjelma. Sosiaalisen kuntoutuksen vaihtoehtoiset opinnot. Pirkanmaan ammattikorkeakoulu. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-200903091647>

2 Sukupuolisensitiivinen kohtaaminen

Tiina Hämäläinen & Tuike Autiokoski

SUKUPOULISENSITIIVISYYS ON SEN tiedostamista, ettei sukupuoli aina näy päällepäin. Siksi on tärkeää yksilön identiteetin ja kokonaishyvinnön kannalta antaa hänen itse sukupuolittaa itsensä ja määrittää oma sukupuolensa. Sukupuolisensitiivisyyteen kuuluu myös sukupuolittuneiden normien ja rakenteiden tiedostaminen, niiden purkaminen sekä eri sukupuolten tyypillisten erityistarpeiden tiedostaminen.

RIKSU-hankkeessa tarkoitamme sukupuolisensitiivisyydellä hienotunteista yksilöiden lähestymistä ja kohtaamista sekä kaikkien sukupuolten inklusion huomioimista riippumatta siitä, ovatko asiakkaat ottaneet omaa sukupuoltaan tai sen määrittelyä puheeksi. Sukupuolisensitiivisyys on RIKSU-hankkeessa toimintatapa, jossa otetaan huomioon erityisesti naisvangeille ja sukupuolivähemmistöille tyypillistä problematiikkaa sekä ylläpidetään suhteita ja luodaan verkostoja turvakodeista Setan jäsenjärjestöihin.

YHTEISKUNNAN RAKENTEIDEN VÄLISSÄ

Yhteiskunnassamme on normeja ja rakenteita, jotka tuottavat eriarvoisuutta eri sukupuolten välille. Sosiaalialan ammattilaisina meidän tulee tiedostaa nämä sekä vaikuttaa niiden purkamiseen siinä määrin kuin se työssämme on mahdollista. Sukupuolisensitiivisessä työssä eriarvoisuutta tuottavat normit ja rakenteet korostuvat sekä tulevat useasti esiin arkisissa keskusteluissa asiakkaiden kanssa.

Yhteiskunnan rakenteet ja toiminnot ovat usein rakentuneet miesenemmistön tarpeita ajatellen. Suurin valta ja vaikutusmahdollisuus oman elämänsä asioihin yhteiskunnassamme on siis cis-sukupuolisella valkoisella heteromiehellä. Seuraavaksi eniten vallankäytön ja vaikuttamisen mahdollisuuksia on sukupuolista binäärisessäkin ajattelutavassa tunnustetulla valkoisella cis-naisella. Sukupuolen osalta huonoimmassa asemassa vallankäytön mahdollisuuksiin nähden ovat etnisiin ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat yksilöt.

Koska suomalaisista vangeista yli 90 prosenttia on miehiä, kuuluvat sekä naiset että sukupuolivähemmistöt vankilassa jo sinällään useampaan vähemmistöön (Tammi-Moilanen 2020, 7), sillä vankilataustaiset ovat valtaväestöön verrattuna vähemmistö. Kun lisäksi huomioidaan sosiaalisen asema, etnisyys, uskonto, terveydentila ja muut tekijät, kuuluvat monet naisvangit sekä transihmiset niin yhteiskunnassa kuin vankilassakin useampiin vähemmistöihin. Intersektionaalisen ajattelutavan mukaan tämä lisää eriarvoisuuden kokemusta, huono-osaisuutta ja stigmaa.

Miesten tarpeita varten järjestetyt perinteiset vankilapalvelut eivät täysin vastaa naisten ja sukupuolivähemmistöjen tarpeita. Näin ollen naisvangeilla ei ole samanvertaista mahdollisuutta saada tarpeitaan vastaavaa kuntoutusta kuin sukupuolisensitiivisyyden tiedostavista kuntoutuspaikoista. Sukupuolisensitiivisessä kuntoutuksessa kiinnitetään huomiota muun muassa turvallisuudentunteen rakentamiseen, traumataustaan ja muihin mielenterveyden kysymyksiin, kehollisuuteen, identiteettiin, vähemmistöstressiin, läheisriippuvuuteen, sukupuoleen liittyviin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin odotuksiin sekä tunteiden säätelyyn. Näitä ei aina sisälly perinteisiin, miehille suunniteltuihin palveluihin.

Transihmisillä on havaittu olevan muuta väestöä enemmän runsasta alkoholin käyttöä ja suurempi riski huumeidenkäytölle. Päihtymystila saattaa auttaa omien sukupuoleen liittyvien ajatusten pois sulkemisessa ja ns. kaapissa pysymisessä (Gilbert ym. 2018, 138), millä tarkoitetaan oman sukupuolen tai seksuaalisen identiteetin tai suuntauksen piilottamista ja sulautumista enemmistöön. Päihdepiireissä ei myöskään ole useinkaan turvallista tilaa puhua kuulumisesta seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön. Tämä johtuu siitä, että päihteitä käyttävien sosiaalisissa verkostoissa sekä vankiloissa vaikuttaa vahva maskuliininen ja heteroseksuaalinen hegemonia.

Nämä asiat saattavat tulla esille esimerkiksi vankilassa tai päihdekuntoutuksessa, jolloin asiakkaalla on ehkä ensimmäisen kerran mahdollisuus pysähtyä miettimään näitä asioita. Tuolloin asiakas tulisi osata kohdata sukupuolisensitiivisesti ja samalla antaa hänelle riittävää tukea itsensä etsimiseen. Ammattilaisen tietoinen työskentely olla olettamatta asiakkaan kokemuksia, tunteita, sukupuolta tai seksuaali-identiteettiä tukee myös traumasensitiivistä lähestymistapaa ja antaa asiakkaalle tilaa olla oma itsensä monin tavoin, traumaattinen tai ilman niitä.

Yhteiskunnassa vallitsevan binäärisen sukupuolinormin rikkominen on vaikeaa ja aiheuttaa vähemmistöstressiä. Se on yhteiskunnan rakenteiden aiheuttama krooninen stressitila, joka vaikeuttaa palveluihin hakeutumista ja aiheuttaa jopa sisäistettyä itsesyrjintää. (Jaskari & Keski-Rahkonen 2020.) Koska sukupuoleen liittyvä ajattelu on ollut kaksinapaista, saattaa muunsukupuolisuus tai sukupuoliristiriita aiheuttaa ympäristössä hämmennystä ja vastareaktioita. Sukupuolisensitiiviseen lähestymistapaan liittyy olennaisesti eriarvoisuutta tuottavien yhteiskunnallisten rakenteiden sekä kulttuuristen tapojen, odotusten ja normien tunnistaminen ja kyseenalaistaminen. Näin annamme ihmisille luvan tulla näkyväksi, olla olemassa ja kokea asioita omalla tavalla.

RIKSU-hankkeen asiakkaat ovat sekä rikostaustaisia naisia että sukupuolivähemmistöjen edustajia. Tämä tarkoittaa heidän kuuluvan monella tavoin suomalaisten vähemmistöön. Rikostaustaisten asema on taloudellisesti ja koulutuksellisesti valtaväestöä heikompi. Suurimmalla osalla hankkeen asiakkaista on ainakin jossain vaiheessa ollut päihteiden riippuvuuskäyttöä, mikä osaltaan on yksi marginalisaatiota tuottava tekijä. Lisäksi hankkeen asiakaskunnassa myös mielenterveyden haasteet ovat yleisiä. Kaikki edellä mainitut tekijät sijoittavat asiakkaat yhteen tai useampaan vähemmistöön, joihin kaikkiin liittyy oma stigmansa.

”MENKÄÄ TÖIHIN!”

Kuntoutus, nais erityinen ja sukupuolisensitiivinen työote saatetaan nähdä turhana hömppänä, minkä sijaan rikostaustaiset tulisi ohjata suoraan töihin. Vankilasta suoraan töihin on ideaali, joka tulee esille RIKSU-hankkeen sosiaalisen median kommenttikentissä. Asiakkaat joutuvat kokemaan samaa ajatusmallia läheisiltään, vaikka tosiasiaa monikaan hankkeen asiakkaista, tai vankiloista vapautuvista yleensäkin, ei ole työkykyisiä.

Sosiaalialan ammattilaisen näkökulmasta vankilasta vapautuvan suoraan töihin laittaminen on hyvin lyhytnäköistä ja työllisyystilanne huomioon ottaen sängen epärealististakin. Lisäksi asiakailta saattaa puuttua päihteettömään elämään tarvittavia perustaitoja, kuten rajojen vetäminen tai itsearvostus. Heillä saattaa olla traumakokemuksia, sukupuolen ristiriitaa tai muita vastaavia merkittäviä asioita, joiden käsittelyyn tulee varata aikaa ja tilaa kuntoutua rauhassa. Siksi työelämään tai opiskeluun siirtymistä ei kannata hoputtaa toipumisen kustannuksella. Jos nämä asiat jäävät käsittelemättä ja yksilö yrittää omien voimavarojensa kustannuksella suoriutua, saattaa se johtaa esimerkiksi pitkiin sairauslomiin, retkahduksiin tai jopa uudelleen vankilaan.

Yhteiskunnassa yleensä ja sosiaalisessa mediassa erityisesti on esillä työn ensisijaisuutta kuntoutuskeinona ajava näkemys. Sosiaalisessa mediassa saattaa joutua törmäämään rajuihinkin asenteisiin rikos- tai päihde- taustaisia sekä sukupuolivähemmistöihin kuuluvia ihmisiä kohtaan. Yhteiskunnan asenteissa ja sosiaalisessa mediassa on myös paljon tiukkoja kulttuurisia ja sosiaalisia normeja naisten ulkonäköön ja käyttäytymiseen liittyen. Näin ollen sosiaalinen media ei ole erityisen turvallinen tila päihde- ja rikostaustaisille naisille ja sukupuolivähemmistöjen edustajille, sillä asenteellisen ja populistisen tekstin ja siihen liittyvien kommenttien lukeminen voi aiheuttaa voimakkaitakin tunnereaktioita.

MONELLA TAVALLA VÄHEMMISTÖNÄ RIKOSTAUSTAISTEN PALVELUISSA

Kuten sosiaalityössä yleensä, pitää myös sukupuolisensitiivisessä työssä erityisesti tunnistaa intersektionaalisuus sekä yhteiskunnassa vaikuttavat valtarakenteet, jotka vaikuttavat asiakkaan kokonaistilanteeseen ja hänen toimintamahdollisuuksiinsa. Intersektionaalisuus tarkoittaa suomeksi eriarvoisuutta tuottavia risteymiä, joita voivat olla luokka, etnisuus, ikä, sukupuoli, seksuaalisuus ja toimintakyky. Intersektionaalisessa ajattelutavassa ymmärretään, että yksilö voi kuulua samanaikaisesti useampaan tällaiseen eriarvoisuutta tuottavaan risteymään, mikä saattaa heikentää hänen yhteiskunnallista asemaansa sekä vaikutusmahdollisuuksia entisestään. Sukupuoli sekä yhteiskuntaluokka ovat aina merkittäviä osatekijöitä ihmisen toimintamahdollisuuksia kartoitettaessa. Lisäksi päihderiippuvuus sekä vankilatausta saattavat vaikuttaa yhteiskuntaluokkaan, sosiaaliseen, kulttuuriseen, taloudelliseen ja fyysiseen ympäristöön ja niiden tarjoamiin mahdollisuuksiin (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023, Mattson 202).

RIKSU-hankkeen asiakasryhmänä olivat rikostaustaiset naiset ja sukupuolivähemmistöjen edustajat. Lähes 70 prosenttia naisvangeista on tullut kumppaninsa fyysisesti pahoinpitelemäksi. Seksuaalista hyväksikäyttöä joko lähisukulaisen tai muun parisuhteen ulkopuolisen ihmisen toimesta oli kokenut lähes 47 prosenttia naisista. (Joukamaa ym. 2010, 25–27.) Sukpuolivähemmistöistä rikosseuraamuksen piirissä ei ole tehty tutkimusta, mutta kouluterveyskyselyn mukaan 40 prosenttia kyselyyn vastanneista sateenkaarinuorista oli joutunut huoltajiensa väkivallan kohteeksi. Lisäksi sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret olivat kokeneet fyysisistä uhkaa ja koulukiusaamista muita nuoria useammin (Jokela & al. 2020, 4). Siksi näiden asiakkaiden kanssa työskenneltäessä sukupuolisensitiivisyys edellyttää siis myös traumasensitiivistä työotetta eli traumaustan huomioimista sekä asiakkaan vireystilan ohjaamista osana muuta työskentelyä.

Päihdemaailma on naisille ja sukupuolivähemmistöille raaka ja myös traumoja tuottava paikka. Karttunen (2020b, 77–78) kuitenkin varoittaa puhumasta päihderiippuvaisista naisista kategorisesti tietynlaisena ryhmänä, jota voisi toiseuttaa, sillä yksilöiden välillä on suuria eroavaisuuksia. Samalla hän kuitenkin toteaa naisten päihteiden riippuvuusikäytön liittyvän usein yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin asioihin: sosiaalisen huono-osaisuuden kasautumiseen, ylisukupolvisuuteen sekä sosiaalisiin suhteisiin. Perinteinen päihdehoito, kuten monet muutkin asiat yhteiskunnassamme, on kehitetty miesten ehdoilla ja heidän tarpeisiinsa. Useiden naisten on kuitenkin huomattu hyötyvän sukupuolisensitiivisestä päihdehoidosta. (Karttunen 2020a.) Koska useilla vankilassa olevilla naisilla on päihdetaustaa, tämä huomio on relevantti myös rikostaustaisten naisten kohdalla.

Sukupuolisensitiivisessä työskentelyssä huomioidaan valtarakenteet ja tietoisesti ymmärretään mahdollisuus, että asiakkaan sukupuoli ei olekaan cis-sukupuoli. Valtarakenteet ja kulttuuriset normit saavat sukupuolivähemmistöt ns. ”kaappiin” edes asiaa ajattelematta, muun muassa sukupuolitettujen pukeutumis-, peseytymis- ja wc-tilojen sekä asunnottomien yömajojen osalta.

Vankilamaailma on rakennettu binäärisen sukupuolikäsityksen mukaan, mikä vaikuttaa ennen kaikkea asuttamiseen ja toimintojen järjestämiseen: naisvangeille ”naisten töitä” kuten ompelu tai siivous, miesvangeille ”miesten töitä” kuten metalli-, rakennus- ja autoalan työt. Avovankiloissa useat vaihtoehdot ovat fyysistä työtä myös naisille.

Sosiaalialan ammattilaisen tulisi kuitenkin ottaa huomioon se, että ihmisten joukossa on sukupuolivähemmistöjen edustajia, halusivat he kertoa siitä ammattilaiselle tai eivät (Jaskari & Keski-Rahkonen 2021, 137). Sensitiivinen ammattilainen voi toimia keskustelukumppanina silloin, kun asiakas miettii oman elämänsä sosiaalisia ja kulttuurisia ympäristöjä sekä sitä, missä ja minkälaisissa tilanteissa on turvallista kertoa omasta identiteetistään. Vai onko sellaista turvallista tilaa lainkaan?

SUKUPOULISENSITIIVINEN KOHTAAMINEN RIKSU-HANKKEESSA

Sukupuolisensitiivinen kohtaaminen oli RIKSU-hankkeessa paitsi hankkeen toimintaa läpileikkaava teema ja kokonaisvaltainen ajattelutapa, myös tapa kohdata asiakkaat käytännön tasolla. Asiakkaille annettiin tilaa olla omanlaisensa ja tiedostimme naisten ja sukupuolivähemmistöjen tyypillisiä tarpeita. Hankkeessa pyrimme aktiivisesti olemaan olettamatta mitään asiakkaan taustasta ja identiteetistä, sillä jokainen meistä on aina yksilö.

Käytännön asiakastyössä sensitiivisyys näkyi jo ensitapaamisella, kun tutustuimme asiakkaaseen ja täytimme yhdessä hankkeessa käyttämämme ESR:n (Euroopan sosiaalirahaston) aloituslomakkeen. Lomake sinänsä on melko vanhanaikainen ja ei-sensitiivinen, sillä siinä kysytään sukupuolta ja vaihtoehtoina ovat vain mies tai nainen. Esitimme kysymykset suljetussa vankilassa oleville asiakkaille avoimina: suullisesti kysymme vain nimen, syntymäajan ja sukupuolen. Avovankilassa asiakas sai itse täyttää lomakkeen. Silloin lisäsimme lomakkeeseen käsin ruudun ja kirjoitimme siihen vaihtoehdon ”muu”.

Sukupuolisensitiivisinä ohjaajina pidämme mahdollisena, että asiakkaan sukupuoli ei näy ulospäin ja temme aktiivisesti töitä ollaksemme sitä olettamatta. Sensitiivinen työote mahdollistaa asiakkaalle sukupuolesta puhumisen myös myöhemmin, sillä emme ole tehneet tätä vaikeuttavia oletuksia aiemmilla tapauksilla. Vähemmistöstressin vuoksi ihminen usein pelkää ympäristön reaktioita ja sensuroi itseään ennakkoon ja varmuuden vuoksi, kunnes kokee tilanteen itselleen riittävän turvalliseksi.

Me kaikki olemme ensisijaisesti ihmisiä, ja tärkeintä kohtaamisessa on tehdä se samalta tasolta ja arvostaen. Kunnioitusta, sukupuoli- ja traumasensitiivisyyttä osoittaa myös se, että kutsumme asiakasta sillä nimellä, jolla hän toivoo itseään kutsuttavan riippumatta siitä mitä asiakirjoissa lukee. Kun tämä tapa laajennetaan koskemaan myös sukupuolta, ollaan jo vahvalla pohjalla sukupuolisensitiivisessä kohtaamisessa.

Kirjallisuus

Gilbert, P. A., Pass, L. E., Keuroghlian, A. S., Greenfield, T. K. & Reisner, S. L. 2018. Alcohol research with transgender populations: a systematic review and recommendations to strengthen future studies. *Drug Alcohol Depend* 186, 138–146.

Jaskari, O. & Keski-Rahkonen, A. 2021. Vähemmistöstressi uhkana seksuaali- ja sukupuoli-vähemmistöjen terveydelle. *Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim* 137(17), 1781–1788.

Jokela, S., Luopa, P., Hyvärinen, A., Ruuska, T., Martelin, T. & Klemetti, R. 2020. Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin kuuluvien nuorten hyvinvointi: Kouluterveyskyselyn tuloksia 2019. *Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Työpäperi* 38/2020. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-580-3>

Joukamaa, M. ja työryhmä. 2010. Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2020. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/6AqMACEr8/RISE_1_2010_Rikosseuraamusasiakkaiden_terveys_tyokyky_ja_hoidontarve.pdf

Karttunen, T. 2020a. Nainen ei ole kuin mies päihdehoidossakaan. A-klinikkasäätiö. Viitattu 4.1.2023. <https://a-klinikkasaaatio.fi/ajankohtaista/nainen-ei-ole-kuin-mies-paihdehoidossakaan/>

Karttunen, T. 2020b. Naiset tarvitsevat kokonaisvaltaista päihdehoitoa. *Janus*, 28(1), 77–84.

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1989. Viitattu 4.1.2023. <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609#a30.12.2014-1329>

Mattsson, T. 2021. Intersektionalitet i social arbete: Teori, reflektion och paxis. *Gleerups*.

Minkkinen, E. & Päihdelinkin työryhmä. Irti läheisriippuvuudesta tehtäväkirja. Päihdelinkki. Viitattu 4.1.2023. <https://paihdelinkki.fi/fi/oma-apu/laheiset/irti-laheisriippuvuudesta-tehtavakirja>

Tammi-Moilanen, K. 2020. Naisvankiselvitys. Selvitys naisvankien olosuhteista, toiminnoista ja turvallisuudesta. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 4/2020. https://www.rikosseuraamus.fi/material/collections/20201019102643/7LDL7zoyH/Naisvankiselvitys_-_Selvitys_naisvankien_olosuhteista,_toiminnoista_web.pdf

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. Viitattu 4.1.2023. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2014/20141325>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2023. Intersektionaalisuus ja sukupuoli. Päivitetty 8.5.2023. Viitattu 10.5.2023. <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/intersektionaalisuus-ja-sukupuoli>

3 ”Pitäs ottaa huomioon, että mä oon ihminen, jolla on tunteet, toiveita ja sillei” – Rikostaustaisten naisten kokema luottamus palveluihin hakeutumisessa

Ulla Salovaara

RIKSU-HANKKEEN OHJAAJAT JA kokemusasiantuntijat ovat havainneet RIKSU-hankkeen aikana, että asiakkaana olevien naisten kohdalla luottamuksen syntyminen yleensä ja viranomaisiin erityisesti vie pitempään ja luottamuksen puute estää naisia puhumasta todenmukaisesti tilanteestaan. Siksi he eivät välttämättä pääse tarpeenmukaisten palveluiden piiriin riittävän ajoissa, mikä vääjäämättä sysää heitä yhä enemmän palveluiden katvealueelle.

Luottamuksen tarkastelu on tärkeää, koska se on melko keskeinen taustatekijä palveluihin hakeutumisessa, niihin pääsyssä sekä niiden saamisen oikea-aikaisuudessa ja -laatuudessa. Tiedän, että rikostaustaisilla naisilla on paljon tuen ja palveluiden tarvetta muun muassa fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen (Joukamaa ym. 2010) sekä päihteidenkäyttöön ja traumakokemuksiin liittyen (Granfelt 2007). Mutta heillä ei ole luottamusta siihen, että saisivat tarvittavia palveluita (Salovaara 2021b).

Tässä artikkelissa tarkastelen luottamusta sekä aiemman tutkimuksen perusteella että tarkastelemalla rikostaustaisten naisten kertomaa kokemusta luottamuksesta erityisesti palvelujärjestelmään pääsyn ja palveluiden saamisen näkökulmasta. Lyhyellä tutkimusten tarkastelulla haluan tuoda esille sitä, mitä jo tiedämme luottamuksesta rikosseuraamusasiakkaiden kohdalla ja sitä, miten aihetta on aiemmin tutkittu. Tutkimukset käsittelevät enimmäkseen vankien keskinäistä luottamusta ja melko vähän sitä, kuinka luottamus suhteessa ammattiauttajiin ja viranomaisiin rakentuu.

Tämän jälkeen tarkastelen kokemusasiantuntijoiden haastatteluaineiston avulla luottamuksen syntymistä rikostaustaisten naisten elämäntilanteiden kontekstissa. Lopuksi tuon RIKSU-hankkeen ohjaajien näkökulmasta esille sitä, kuinka luottamusta on asiakaskohtaamisissa pyritty rakentamaan. Artikkelin tavoitteena on löytää niitä tekijöitä, jotka herättävät luottamusta sekä tarkastella luottamuksen merkitystä palveluihin hakeutumisessa.

AINEISTOT

Ensimmäinen aineisto on Laurea-ammattikorkeakoulun lehtori Janika Lindströmin keräämä. Se koostuu 11 vankeudessa olleen 34–70-vuotiaan kokemusasiantuntijakoulutuksen suorittaneen naisen haastatteluista. Vankeustuomioita heillä oli yhdestä kahdeksaan kertaan. Vaikka jokaisen naisen nykyinen elämäntilanne, aiempi päihteidenkäyttö ja tehty rikos erosivat toisistaan, oli heillä kaikilla ollut ennen vankeutta merkittäviä elämänhallinnan haasteita etenkin päihteidenkäyttöön liittyen. Heille vankeusaika näyttäytyi uuden mahdollisuuden alkuna ja pakollisena pysähdyksenä (myös Hautala & Kaarakka 2018, Salovaara 2019).

Haastattelut toteutettiin Zoom-ohjelman avulla koronasta johtuen. Niiden pituus vaihteli puolesta tunnista reiluun tuntiin. Lindström tavoitti haastateltavat Facebookin haastattelupyynnöllä. Osallistumisinto kertoo paljon paitsi Lindströmin nauttimasta luottamuksesta sekä toisaalta siitä, että nais erityiset palvelut ja niiden kehittäminen nähdään tärkeänä vaikuttamisen mahdollisuutena. Haastattelut oli tehty teemahaastatteluina.

Tätä artikkelia varten aineistosta on poimittu luottamukseen liittyviä ja sitä sivuvia keskusteluita. Haastatteluissa ei kuitenkaan ole erikseen kysytty luottamuksesta, sen synnystä tai puuttumisesta. Luottamus ja luottamuksellisuus sisältyi silti tärkeänä tekijänä nais erityiseen työskentelyotteeseen.

Toinen aineisto koostuu RIKSU-hankkeen asiakkaiden ja työntekijöiden haastatteluista. Haastattelukysymykset on muokattu ensimmäisen aineiston kysymyksistä, joten varsinaisesti tässäkin aineistossa ei suoraan kysytty luottamuksesta. Aineiston koon ja haastateltavien iän kaltaisia tarkempia tietoja en tässä ilmoita, koska määrältään pieni aineisto saattaa vakavasti vaarantaa siihen osallistujien anonymiteettiä.

LUOTTAMUS RIKOSTAUSTAISIA KOSKEVASSA TUTKIMUKSESSA

Rikostaustaisten naisten luottamuksen perusedellytyksenä on ajatus siitä, että sen kohde on luottamuksen arvoinen. Toisiin ihmisiin luottaminen kuitenkin asettaa yksilön haavoittavaan asemaan samalla altistaen hänet luottamuksen kohteen mahdolliselle ilkeämielisyydelle. Luottamuksen syntymistä estävätkin juuri sen sisältämät valta-asetelmat ja hyväksikäyttöriskit. Luottamuksen synty on sinänsä relationaalista, sillä se vaatii toteutuakseen sopivan tilanteen ja henkilön. Vankila erityisenä ympäristönä vaikuttaa luottamuksen syntyyn kolmella tavalla: (1) Vankiloita voidaan luonnehtia epävarmuutta herättäviksi ja ennustamattomuuden elementtejä sisältäviksi instituutioiksi. (2) Vangit ovat erityisen haavoittavassa asemassa luottamuksen hyväksikäytön suhteen. (3) Vankeus katkaisee tavanomaiset luottamussuhteet läheisiin. Naisten kohdalla suhteet toisiin ovat merkittävä tukimuoto. Luottamuksellisen verkoston synnyssä edesauttavia rakenteellisia tekijöitä ovat yhteiset kokemukset, uppoutuneisuus yhteisöön ja siitä saatu hyöty. (Young & Haynie 2022.)

Tutkimuksessaan naisvankien yhteistyöstä Severance (2005) on kiinnittänyt huomiota sosiaalisen tuen luonnollisten lähteiden katoamiseen, niistä eristämiseen vankilaympäristössä ja niiden korvautumiseen uusilla. Luonnollisilla lähteillä tässä tarkoitetaan perheen, suvun ja ystävien tarjoamaa sosiaalista tukea. Etenkin suljettujen vankiloiden institutionaaliset rakenteet rajoittavat sosiaalisten suhteiden syntymistä. Aiemmat erityyppiset hyväksikäyttökokemukset vähentävät luottamusta toisiin ihmisiin ja toisaalta tuottavat erilaisia esteitä ja ennakkoluuloja.

Suomalaisten vankien muita kohtaan kokema luottamus on hyvin alhainen, joka johtuu yleisemmin vankien kokemista pettymyksistä eri vuorovaikutustilanteissa. Vankilaympäristössä luottamuksen laatuun vaikuttivat muun muassa terveys, sosiaaliset verkostot sekä status vankilaympäristössä. (Kouvo & Saari 2021, 127–147.) Tutkimuksessa ei erikseen huomioitu sukupuolta (Saari & Kainulainen 2021).

Luottamusta viranomaisiin vankilassa ja vapaudessa vähentää se, mitä lähempänä valtakoneistoa nämä ovat. Viranomaisasioinnissa vaikuttaa asiantuntijapuhe ja siihen sisältyvät riskit. Silloin naiset eivät uskalla luottaa viranomaisen auttamismahdollisuuksiin, vaan epäilevät näiden ensisijaisesti haluavan rankaista heitä. Näin esimerkiksi tilanteessa, joissa päihteidenkäytön lopettamiseen tarvittaisiin apua, mutta siitä puhuminen saatetaan tulkita ehdonalaisen vapauden valvontarikkeeksi, mistä saattaa seurata paluu vankilaan. Viranomaisasioinnin sujuvuudessa merkittävässä asemassa ovat vertaiset, jotka voivat auttaa palveluihin pääsemisessä ja niissä pysymisessä toimimalla tulkkina viranomaisen ja asiakkaan välillä. (Pollack 2009.)

Myös stigma eli leima ja muut vastaavat tekivät vaikuttavat palveluihin hakeutumisen kynnykseen. Merkittäväksi tekijäksi luottamuksen synnyssä ovatkin aiemmat kokemukset saadusta palvelusta ja sen hyödyistä. Merkittäväksi esteeksi osoittautui viranomaiskohtamisissa koettu leimaaminen ja kokemus tuomitsevista asenteesta. (Cockroft ym. 2019.)

Luottamuksen syntymistä ja sen saavuttamista estää rikos- ja päihdetaustaisten naisten kohdalla häpeän ja syyllisyyden tunteet, jotka saattavat muodostaa moniulotteisia ja merkittäviä esteitä muun muassa hoitoon pääsemisessä (mm. Karttunen 2019, López-Castro ym. 2019; Hernandez & Mendoza 2011). Sisäistetty häpeän tunne lamaannuttaa, mutta virallisten auttamissuhteiden on mahdollista vaikuttaa osoittamalla yksilön positiivisia puolia negatiivisuuden sijaan (mm. Snoek ym. 2021). Häpeän tunne myös pitää naisia kiinni päihteiden käytössä ja vahingoittavissa parisuhteissa (Kreis ym. 2016). Rikostaustaisten naisten usein elinikäisiin trauma-kokemuksiin tulee suhtautua vakavasti sekä vankeinhoidossa että vapautumisen jälkeen etenkin sosiaali- ja terveystalveissa (Anderson ym. 2020).

Luottamus syntyy kohtaamisessa, jossa aktiivisina osapuolina ovat kaikki siihen osallistujat. Kun viranomaisen suhtautuminen asiakkaaseen on tyyliä ja etäistä, synnyttää se asiakkaassa tahtomattakin vastareaktion. Asiakas saattaa kokea, ettei työntekijällä ole kykyä ja osaamista käsitellä hänen useinkin hyvin kompleksisia elämäntilanteitaan. Toisinaan asiakkaalla on kokemus siitä, että hänen saamansa palvelu johtui joko hyvästä tuurista tai työntekijän suopeudesta. (Salovaara 2021a; 2021b.)

LUOTTAMUKSEN HERÄTTÄMINEN

Luottamuksen synnyssä on merkittävää se voiko toiseen luottaa ja onko hän todella luottamuksen arvoinen. Mutta etenkin häpeää tuntevien yksilöiden kohdalla merkitystä on myös sillä, voiko hän luottaa itseensä. Asiakkaita kohtaava työntekijä voi herätellä luottamusta ja itseluottamusta sillä, että osoittaa luottavansa tähän ja hänen kykyihinsä siitäkin huolimatta, että tämä itse niihin välttämättä usko:

”Sitä ei ehkä ole sitä ammatillista osaamista, mutta sitten voikin olla sellaisia taitoja ja kykyjä, mitä ei oikein itse tajua, että niistä olisi hyötyä jossain työssä. Sellaista itsetunnon kohotusta vähän. Näytetään naisille, että kyllä ne osaa ja antaa [heille US] vastuuta. Esimerkiksi Vankilassa on ompelimo, mä ompelin siellä niitä verkkareita. Kun kerroin, että lapsena toivoin ompelukoneen joululahjaksi ja sain sen. Ja se oli tosi ihana, sellainen oranssi. Olin ihan onnessani ompelussa kaikkia nukkien vaatteita. Kun työpomo kuuli sen, se laittoi mut piirtämään kaavoja. Se sanoi, että 'kokeile. Piirrä vaikka t-paidan kaavat'. Se oli sellainen tosi siisti haaste, että 'voit vitsi, että uskooko toi oikeasti, että mä osaisin'? Ja sitten mä osasinkin! En mä olisi ikinä ajatellut, että mä olisin osannut, mutta sitten, kun se usko muhun enemmän kuin minä uskoin itseeni.

Sitten minä onnistuinkin. Tuollaisia taitoja löytyy, kun ihmiseen uskoo. Kuitenkin rikoksia tehneillä naisilla on aika huono itsetunto, mitä ne peittää ylikorostetulla, ulospäin näkyvällä itsetunnolla tai äänekkäällä tai jollain sellaisilla harhauttavilla tekijöillä. Niin kuin itse olen tehnyt. Että työntekijät ymmärtäisi, että ehkä ne äänekkäimmät ja rääväsuuisimmat on oikeasti aika hajalla, eikä pidä itseään juuri minään. Sitten kun niihin uskoo, niiden kykyihin, pystyy ihmeisiin.” (H2)

Luottamuksen herättämisen kannalta edellisessä sitaatissa esiintyi olennaisia seikkoja. Luottamus toisiin syntyy siitä, että yksilöllä itsellään on riittävästi voimavaroja ja itseluottamusta sekä kykyä vastavuoroiseen vuorovaikutukseen. Rikostaustaisten naisten elämänhistoriassa on usein varhaisia kaltoinkohtelun, väkivallan ja hyväksikäytön kokemuksia (mm. Kreis ym. 2016; Joukamaa ym. 2010), mitkä vääjäämättä madaltavat yksilön kykyä luottaa paitsi omiin kykyihin myös toisiin ihmisiin. Lisäksi he tarvitsevat tukea käsittelemättömiin traumakokemuksiin, suhteissa lapsiin ja päihteistä irtautumiseen (Salovaara 2019; Karttunen 2019; 2021a). Parisuhteella on merkittävä vaikutus naisten rikoskäyttäytymiseen. Siinä missä parisuhde ja perhe ovat suojaava tekijä miehille, parisuhteen olosuhteet (mm. parisuhdeväkivalta) altistavat rikostaustaisia naisia rikollisuuteen ja päihteiden riippuvuuskäyttöön sekä pitävät näitä niissä. (Granfelt 2007; Fuentes 2014; Anderson 2020.)

Luottamuksen herättämisessä lähtökohtana on auttaa yksilöä uskomaan sekä luottamaan toisiin ja sen jälkeen itseensä. Tämä ei tietenkään ole helppoa, etenkin huomioiden se haastava käytös, josta sitaatissakin kerrottiin. Lähtökohtana luottamuksen herättämisessä on aina asiakkaan kunnioitus ja tämän näkeminen kokonaisvaltaisena ja ihmisarvoltaan samanvertaisena yksilönä (Sennett 2008; Särkelä 2011). Mikäli näin ei toimita, syntyy asiakkaassa kokemus ulossulkemisesta. Tyypillisinä ulossulkemisen kokemuksina ovat muun muassa kohtaamattomuuden ja vallankäytön kohteena olemisen kokemukset sekä kokemukset aiempien epäonnistumisten vaikutuksesta nykyhetkeen (Juhila 2016; Mönkkönen 2018; Salovaara 2021; 2023). Vaikka vertaisilla on suuri merkitys, ainakin yhtä merkittävänä yhteiskuntaan integroitumisen näkökulmasta näyttäytyy valta-asemassa olevien, kuten vankiloiden henkilökunnan ja viranomaisten osoitus luottamuksesta.

KUNNIOITTAVA KOHTAAMINEN

Huolimatta yksilön traumataustasta ja tämän itsetuntoa vaurioittavista kokemuksista sekä mahdollisesta haastavasta käytöksestä, on jokaisella oikeus kokea kunnioittavaa kohtaamista, johon sisältyy rehellisyys ja avoimuus. Kohtaamisessa merkittävää on tasavertaisuus ja ihmisoikeuksien toteutuminen sekä pyrkimys instituutioiden luomien valta-asetelmien purkamiseen. (Sennett 2004; Särkelä 2011.)

”Ihmisläheisyys ja se semmonen hellä kohtaaminen. Ja se, ettei tuomitse. Että hyväksyy sen ihmisen niine [taustoineen US], vaikka sillä olis mikä tuomio. Se on samanvertanen ihminen kuin se työntekijäkin.” (H10)

Asiakkaan kokemusta luottamuksellisesta kohtaamisesta herättää se, ettei työntekijä tietoisesti asetu ylempi-arvoiseksi, vaikka hänellä onkin tilanteessa enemmän vaikutusvaltaa ja tietoa koulutuksensa ja työkokemuksensa perusteella. Sitaatissa esitetyn samanvertaisen kohtelun ideana ymmärrän olevan sellainen työntekijän ammattiosaaminen, jonka avulla hän osaa olla asiakaskohtaamisessa läsnä ilman esiintuotua valta-asemaa. Tuolloin hän kykenee kohtaamaan asiakkaan ilman aiempaa ennakkokäsitystä, vaikka hänellä onkin käytösään asiakasta koskevat kirjaukset ja muu tähän liittyvä asiakirjamateriaali. Hän kykenee olemaan kertomatta, mitä ratkaisuja asiakkaan tulisi tehdä, vaikka hänellä olisi tietotaitoa juuri tästä. Tasavertaiseen kohtaamiseen kuuluu myös se, että asiakas itse työntekijän avustuksella oivaltaa ja miettii ratkaisuvaihtoehtoja.

“No, monellehan on tehty seksuaalista hyväksikäyttöä ja väkivaltaa, ja kaikkee muutaki tämmöstä. Mutta en tiedä, et onks se se työkalu, et sä lähet niitä sit kaivelee. Vai pitäskö ne sit tulla jotenki jonkun muun kautta sitte esille, kun sehän on kuitenkin naiselle suurimmaks osaks semmonen häpeä ja semmonen. Mä en nää, että pitäs olla jotenki... Ehkä tässäki on se, et kohdata ihminen ihmisenä ja antaa sen sit itse tuoda esille niitä asioita. Koska kyllähän jokainen haluu ihan varmasti käsitellä omii traumaperäsiä ja omaa menneisyyttänsä. Mut et siihenhän ei oo varmaan semmost oikeet hetkee.” (H1)

Luottamusta herättävä kohtaaminen antaa tilaa asiakkaan kokemukselle ja hänen tuntemuksilleen juuri siinä hetkessä. Rikostaustaisten naisten kohtaamisessa tärkeää on tiedostaa traumatausta sekä häpeän merkitys jopa palveluiden pääsyn esteenä. Rikostaustaisten naisten kohdalla menneisyys, teot ja tekemisen kohteena olot, aiheuttavat häpeää, jossa huonommuus on sisäistettyä. Tämä saattaa asiakastilanteissa johtaa tilanteeseen, jossa häpeä estää asiakasta kertomasta todenmukaisesti tilanteestaan, jolloin hän jää vaille tarkoituksenmukaisia ja oikea-aikaisia palveluita. Asiakkaan kokiessa itsensä jo lähtökohtaisesti epäonnistuneeksi, ei työntekijän tehtävänä voi olla muuta kuin pyrkiä muuttamaan tuota käsitystä läsnäolevalla kunnioituksella. (mm. Salovaara ym. 2023.)

LUOTTAMUKSEN SYNTYMINEN RIKSU-HANKKEEN ASIAKASTYÖSSÄ

Luottamuksen syntymisen perustana on asiakkaan kokemus siitä, että työntekijään on mahdollista luottaa. Vaikka viranomaistyöskentelyä ohjaavat jo lainsäädäntötasolta lähtien salassapitovelvoitteet, eivät ne ole välttämättä asiakaskohtaamisessa tiedostettu asia. Salassapitovelvoite on työntekijätasolla työhön kuuluvaa sisäistettyä toimintaa, eikä sitä aina muisteta erikseen asiakkaalle mainita. Lisäksi viranomaiskirjaukset ja niiden keskittyminen asiakkaan haasteisiin ja kipukohtiin ylläpitävät osaltaan asiakkaan käsitystä viranomais-tahoilla olevista ennakkokäsityksistä häntä kohtaan.

“Kaiken mitä asiakas kertoo itse. Mehän ei käytetä mitään semmosia asiakastietojärjestelmiä, mistä me nähtäis yhtään mitään tietoja asiakkaan menneisyydestä. Että vankilakin tietyissä tapauksissa kyllä. Tottakai sitten, kun asiakas on halunnut tulla hankkeen asiakkaaks ja on joi-tain yhteisiä palavereita, niin siinähan tulee tietysti jotain selville. Mutta aika sillai nollasta läh-detty siihen tutustumisprosessiin. Ja silloin voi työntekijä ja hänen tuntosarvet ajatella, et mitä siellä mahdollisesti on siellä menneisyydessä ja silloin ottaa sen huomioon ennen kuin tietää. Ja tietysti sitten, kun se luottamus syvenee, niin silloin on saatu enemmän siitä menneestä tietoo ja sit on helpompi ottaa se myös huomioon. mutta ehkä se semmonen pohjatieto, et mitä siellä voi olla päihde-, vankila- ja rikostaustaisella naisella siellä menneisyydessä, niin semmoisella työotteella lähdetään alkuun ja sitten vaan tutustutaan.”

Edellä olevassa sitaatissa ohjaaja kertoo RIKSU-hankkeen asiakaskohtaamisten käynnistyvän asiakkaan itse tuottaman tiedon perustalle. Kyseessä on siten tasa-arvoinen tilanne, johon sekä hankkeen työntekijä että asiakas saapuvat vailla ennakkotietoa toisesta. Taustatiedoksi riittää rikostaustaisten naisten elämäntilantei-den ja haasteiden tunteminen yleisellä tasolla. Ohjaajan tuntosarvet -käsitteellä ymmärrän tässä kontekstissa tarkoitettavan kykyä tunnistaa asiakkaan kertomasta hänen tilanteeseensa vaikuttavia tekijöitä, ja herkkyyt-tä osata ottaa asioita puheeksi sitten, kun asiakas osoittaa olevansa siihen valmis.

“Sitten kun ollaan jo täällä vapaudessa. No varmasti se semmonen, et luottamuksen raken-tuminen kestää, sen ajan antaminen sille ja kärsivällisyys ja asiakkaan ehdoilla eteneminen. Mut sit kuitenkin sopivien tilaisuuksien tullessa vähän semmosta asioiden esille ottamista. Et jos on vaan yhtään semmonen ilmapiiri ja tilanne, missä on sopivaa. Että ei tavallaan jäädä kuitenkaan ihan sinne mukavuusalueelle, missä voidaan vaan hoitaa Kela-paperit ja se on sillä selvä, vaan vähän myös pystytään herättelemään asiakasta. Mut just sillä semmosella sensitiivisyydellä, mitä se nais erityinen työote vaatii. Ettei pusketa liikaa, jotta toinen ei mee ihan jäihin ja lukkoon ja rikota enempää kuin mitä ois tarkoitus. Päinvastoin korjata sillä omalla kohtaamisella ja työotteella. Mutta tasapainoilu siinä, mikä milloinkin on sopivaa tukea. Siinä kohti, kun on jo vapauduttu ja ollaan tääl siviilin päässä, niin sitä aikaa pystyy yleensä antaa just enemmän, koska ei oo semmosta kiirettä tutustua. Et hanketyössä markkinoi koko ajan vä-hän sitä hanketta ja sen hyötyjä, niin silloin yleensä siel vankilassa tai siin vapautumisen vaihees on vähän semmonen kiire tavallaan tehdä yhteistyö siihen ja herättää se luottamus ja saada ne hankkeen hyödyt näkyviks. Mut sitte vapautumisen kohdalla, ku ollaan jo siel siviilissä, niin siinä ei ehkä tarvii semmosta. Niin siinä on rauhallisempi tahti ja sitten voi mennä vähän, vielä pienemmin askelin niis asioissa.”

Hanketyötä ohjaavat ja siinä ovat koko ajan läsnä erilaiset aikapaineet. Hankkeen alkuvaiheessa työ painottuu hankkeen tunnetuksi tekemiseen ja eräänlaiseen oman tilan lunastamiseen palvelukentällä. Kun hanke on käynnissä, asiakkaita hakeutuu usein enemmän, koska tietoa hankkeesta on verkoston muilla työntekijöillä sekä yhä laajemmalla asiakaskunnalla. Hyvät kokemukset hankkeesta toimivat eräänlaisena sisäänheittäjänä. Loppuvaiheessa haasteena onkin määrääjän täyttyminen ja hankkeen hyvien käytäntöjen saattaminen jatkokäyttöön ja asiakkaiden jatkopolituksen miettiminen.

Sensiitiivisten aiheiden ja vakavista riippuvuuksista toipuvien parissa työskentely vaatii hankkeen ohjaajilta herkkyyttä ja osaamista tunnistaa puhumiselle otollisia hetkiä. Kyse on myös tasapainottelusta asiakkaan edun ja uudelleentraumatisoitumisen välillä, ja kykyä erottaa mahdolliset asiakkaan hyvinvointia uhkaavat riskitilanteet.

”Mä itse näen, että on semmonen näköalapaikka ja tärkeä paikka, missä itse olen saanut olla. Koska tavallaan vankilajärjestelmä on sellanen, että siellä on paljon valta-asetelmia ja muuta. Niin sitten se, että asiakkaat on tavallaan tosi kiitollisesti lähteneet miettimään ja pohtimaan ja puhumaan mun kanssa, koska mä olen sen valtajärjestelmän ulkopuolinen ihminen. Jotenkin toivon siihen ehkä vielä lisää, että asiakkailla olisi semmoseen enemmän mahdollisuutta. Mitä olen asiakkaan puheista kuullut, niin ilmeisesti myös monet kokee vankilapsykologin sellaseksi, joka on jossain määrin sen valtajärjestelmän ulkopuolella. Mutta valitettavasti monet asiakkaat on sanoneet, että kokevat esimerkiksi vankiterveydenhuollonkin kuuluvan siihen samaan. Kuitenkin näen, että se on tärkeintä, että heitä kohdataan myös sen valtajärjestelmän ulkopuolelta.”

Kolmannen sektorin toimijoilla on asiakkaiden näkökulmasta oma erityisasemansa, sillä heillä ei ole virka-aseman tuomaa auktoriteettia, kuten esimerkiksi vankilaviranomaisilla ja sosiaalityöntekijöillä on. Kyse on siis muustakin kuin aiemmin kirjoittamastani aiempien kirjausten näkemisestä. Vankiloiden ja sosiaalitoimien työntekijöiden valta-asema on rakenteellista, sillä sen perusta on lainsäädännössä ja ohjeistuksissa. Yksittäisen työntekijän on mahdollista madaltaa valta-asemansa aiheuttamaa valtakuilua omalla asenteellaan ja toiminnallaan, mutta hanketyöntekijöiltä valta-asema puuttuu. Tämä työskentelyn lähtökohtaero saattaa olla yksi tekijä siihen, miksi vankilasta vapautuvien on helpompi ohjautua kolmannen sektorin toimijoiden järjestämään toimintaan.

PÄÄTELMÄT

Luottamuksen synnyn perustana on kunnioittava kohtaaminen ja toisen pitäminen arvokkaana yksilönä. Siksi tämän artikkelin otsikkoon on nostettu toive siitä, että asiakasta kohdeltaisiin samalla lailla kuin muitakin kanssaihmiä. Taustastaan huolimatta myös hänellä on tunteita ja toiveita.

Aiemmista luottamusta käsitelleistä tutkimuksista nousi esille se, ettei rikostaustaisten naisten koetua luottamusta sosiaali- ja terveyspalvelujärjestelmään ole juuri tutkittu. Tutkimuksista havaitsin vankilaympäristön erityiset vaikutukset luottamuksen perusteisiin ja syntyyn sekä sen erityisyys juuri luottamuksen

kontekstissa. Vankilasta vapautuvan on mahdotonta muuttaa heti vapauduttuaan ajatusmalliaan, sillä vankilassa koettu mahdollinen alhainen luottamus viranomaisiin vaikuttaa pitkälle vapauteen. Vankilaympäristön erityisyys ja sen vaikutukset rikostaustaisten naisten mahdollisuuksiin luottaa sosiaali- ja terveyspalveluiden työntekijöihin olisikin tärkeä jatkoselvittelyn ja -tutkimuksen aihe.

Kummassakaan artikkelissa käyttämäni aineistoista ei varsinaisesti sisältänyt suoraan koettuun luottamukseen liittyviä asioita, sillä siitä ei haastatteluissa kysytty. Luottamus kuitenkin tuli esille monissa kohdin etenkin liittyen nais erityyiseen työskentelyotteeseen. Luottamus näyttäytyikin perustavanlaatuisena elementtinä sekä palveluihin hakeutumisessa että palveluiden vastaanottamisessa ja niissä pysymisessä. Tästä syntyikin kysymys siitä, kuinka keskeistä luottamuksen puuttuminen sekä järjestelmään että sen työntekijöihin on siinä vaiheessa, kun asiakas ei halua joko hakeutua tai sitoutua hänelle tarjottuihin palveluihin?

RIKSU-hankkeessa luottamuksen syntyminen on asiakastyön perustana. Siihen kiinnitetään huomiota jo ensimmäisen kohtaamisen alussa, kun asiakas saa itse kertoa hankkeen ohjaajalle itsestään sen mitä haluaa. Hän saa määritellä nimensä, sukupuolensa ja taustansa juuri siten kuin siinä tilanteessa haluaa. Luottamus on keskeinen tekijä myös turvallisen tilan synnyssä. Kokeakseen tilan turvallisenä on asiakkaan kyettävä luottamaan työntekijään ja siihen, että tämä todella on hänen kanssaan, puolellaan ja tukena. Luottamuksen syntyyn ei ole nopeita ratkaisuja. Syntyäkseen se tarvitsee kiireetöntä ja asiakasta kunnioittavaa kohtaamista, jossa hän kokee tulevaisuutensa huomioiduksi omana arvokkaana itsenään (myös Särkelä 2011, Sennett 2004).

- Anderson, J. D., Pitner, R. O. & Wooten, N. R. 2020.** A gender-specific model of trauma and victimization in incarcerated women. *Journal of Human Behavior in the Social Environment* 30 (2), 191–212. <https://doi.org/10.1080/10911359.2019.1673272>
- Cockroft, J.D., Adams, S.M., Bonnett, K., Matlock, D., McMillan, J. & Schlundt, D. 2019.** "A scarlett letter": Stigma and other factors affecting trust in the health care system for women seeking substance abuse treatment in a community setting. *Substance Abuse* 40 (2), 170–177. DOI: 10.1080/08897077.2018.1544184
- Fuentes, C. 2014.** Nobody's Child: The Role of Trauma and Interpersonal Violence in Women's Pathways to Incarceration and Resultant Service Needs. *Medical Anthropology Quarterly* 28, 1, 85–104. <https://doi.org/10.1111/maq.12058>
- Granfelt, R. 2007.** "Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa" Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. *Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007*. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto. https://www rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/OEH8hc2Fb/2-2007_Oppisin_elamaan_riippuvuuteni_kanssa.pdf
- Hernandez Rondero, V. & Mendoza, C. T. 2011.** Shame Resilience: A Strategy for Empowering Women in Treatment for Substance Abuse. *Journal of Social Work Practice in the Addictions* 11 (4), 375–393. DOI: 10.1080/1533256X.2011.622193
- Joukamaa, M., Aarnio, J., von Gruenewaldt, V., Hakamäki, S., Hypén, K., Lauerma, H., Lintonen, T., Mattila, A., Tyni, S., Vartiainen, H., Viitanen, P. & Wuolijoki, T. 2010.** Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve. *Rikosseuraamuslaitoksen julkaisuja 1/2010*. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos. https://www rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/6AqMACEr8/RISE_1_2010_Rikosseuraamusasiakkaiden_terveys_tyokyky_ja_hoidontarve.pdf
- Juhila, K. 2016.** Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Tampere: Vastapaino.
- Karttunen, T. 2019.** Naiseryitystä Päihdehoitoa. *Etnografinen Tutkimus Päihdehoitolaitoksen Naistenyhteisöstä*. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7839-6>
- Kouvo, A. & Saari, J.** Vankien luottamussuhteet. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim.) *Suomalainen vanki*. Vastapaino: Tampere, 127–147.
- Kreis, M. K. F., Gillings, K., Svanberg, J. & Schwannauer, M. 2016.** Relational Pathways to Substance Use and Drug-Related Offending in Women: The Role of Trauma, Insecure Attachment, and Shame. *International Journal of Forensic Mental Health* 15 (1), 35–47. <https://doi.org/10.1080/14999013.2015.1134725>
- López-Castro, T., Saraiya, T., Zumberg-Smith, K. & Dambreville, N. 2019.** Association Between Shame and Post-traumatic Stress Disorder: A Meta-Analysis. *Journal of Traumatic Stress* August 2019 (32), 484–495. DOI: 10.1002/jts.22411
- Mönkkönen, K. 2018.** Vuorovaikutus asiakastyössä. Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalalla. Helsinki: Gaudeamus.
- Pollack, S. 2009.** "Circuits of Exclusion": Criminalized Women's Negotiation of Community. *Canadian Journal of Community Mental Health* 28 (1), 83–95.

- Saari, J. & Kainulainen, S. 2021.** Johdanto: Vankila sosiaalisena kenttänä. Teoksessa: Kainulainen, S. & Saari, J. (toim.) Suomalainen vanki. Vastapaino: Tampere, 11–37.
- Salovaara, U. 2021a.** Incarcerated women, welfare services and the process of re-entering society in Finland. Teoksessa Virokannas, E., Kuronen, M. & Salovaara, U. (toim.) Women, vulnerabilities and welfare service systems. Oxfordshire: Routledge, 84–95.
- Salovaara, U. 2019b.** Rikoksista tuomitut naiset. Yhteiskunnasta erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet. Helsinki: Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7685-9>
- Salovaara, U. 2021b.** Vankilasta vapautuvien naisten tuen tarve ja tukemisen mahdollisuudet. Teoksessa Matthies, A-L, Turtiainen, K. & Svenlin, A-R. (toim.) Aikuissosiaalityö. Tieto, käytäntö ja vaikuttavuus. Helsinki: Gaudeamus, 174–187.
- Salovaara, U. 2023.** Nais erityiset ja sukupuolisensitiiviset toimintamahdollisuudet rikosseuraamusallalla. Teoksessa Kaarakka, O. & Nikula, K. (toim.) Rikosseuraamusalan etiikka – käsitteistä käytäntöön. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, 128–163. https://www.rskk.fi/material/collections/20230125123757/HphB3WjuJ/RISE_Rikosseuraamusalan_etiikka_WEB.pdf
- Salovaara, U., Pirttilahti, H. & Lindström, J. 2023.** Rikostausta, häpeä ja tunnustus: Kokemuksia rikostaustaisten kohtaamisesta. Teoksessa Kaarakka, O. & Nikula, K. (toim.) Rikosseuraamusalan etiikka – käsitteistä käytäntöön. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus, 164–190. https://www.rskk.fi/material/collections/20230125123757/HphB3WjuJ/RISE_Rikosseuraamusalan_etiikka_WEB.pdf
- Sennett, R. 2004.** Kunnioitus eriarvoisuuden maailmassa. Tampere: Vastapaino.
- Severange, T.A. 2005.** "You Know Who You Can go To": Cooperation and Exchange Between Incarcerated Women. *The Prison Journal* 85 (3), 343–367. DOI: 10.1177/0032885505279522
- Snoek, A., McGeer, V., Brandenburg, D. & Kennett, J. 2021.** Managing shame and guilt in addiction: A pathway to recovery. *Addictive Behaviors* (120). DOI: 10.1016/j.addbeh.2021.106954
- Särkelä, A. 2011.** Välttäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.
- Young, J.T.N. & Haynie, D.L. 2022** Trusting the Untrustworthy: The Social Organization of Trust Among Incarcerated Women. *Justice Quarterly*, 39(3), 553–584. DOI: 10.1080/07418825.2020.1807588

4 Rikostaustaisten naisten digitaaliset valmiudet ja niiden tukemisen mahdollisuudet

Ulla Salovaara & Riikka Kanervo

TÄSSÄ ARTIKKELISSA TARKASTELEMME ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomittujen ja siitä vapautuneiden naisten digitaalisia valmiuksia käyttää erilaisia digitaalisia palveluita, heidän digitaatiojaan sekä mahdollisuuksiaan tukea naisia niiden saavuttamisessa. Yhteiskunnan erilaisten palveluiden siirtyminen verkkoon edellyttää sekä taitoja että keinoja niiden saavuttamiseksi. Taidoilla viittaamme yksilöllisiin tietoihin, ja taidoilla puolestaan tarkoitamme mahdollisuuksia taitojen saavuttamiseksi. Keinoina voivat olla esimerkiksi opetuksen järjestäminen, opastus palveluiden käyttämiseen ja laitehankintojen kustannusten korvaaminen.

ARTIKKELIN TAVOITTEET JA AINEISTO

Artikkelin aineistona käytämme Laurea-ammattikorkeakoulun lehtori Janika Lindströmin keräämää haastatteluaineistoa. Pyyntö haastatteluun on esitetty Facebookissa Lindströmin Keijo-hankkeen profiilissa ja se saavutti tunnissa kymmenen vastausta. Haastattelut koskivat laajemmin sitä, millaista tukea ja palveluita rikostaustaiset naiset tarvitsisivat, sekä sitä kuinka nais erityinen näkökulma on otettu ja tulisi ottaa huomioon palveluissa ja niitä suunnitellessa.

Aineisto on kerätty teemahaastattelulla ja se on analysoitu sisällönanalyysin avulla. Tässä artikkelissa keskitymme niihin kysymyksiin, jotka käsittelevät rikostaustaisten naisten digitaatioja ja -osaamista sekä digitaalisia palveluita ja niiden kehittämistä.

Keskeiset käsitteet

Digitaidoilla tarkoitetaan paitsi kykyä käyttää digitaalisia laitteita ja palveluita, myös ymmärrystä digitaalisten laitteiden ja toimintaympäristöjen toimintalogiikasta. Digitaidot ovat tänä päivänä tärkeä kansalaistaito etenkin siksi, että palvelut ja niihin hakeutuminen sekä etuuskien hakeminen on melko pitkälti digitalisoitunutta. Kaikilla näitä digitaaitoja ei kuitenkaan ole. Digitaidoton voi pahimmillaan pudota yhteiskunnan palveluverkoista, mikä käytännössä tarkoittaa eriarvoistumista ja ulossulkemista.

Vankiloiden digitalisointi hyödyttää vapautuvaa vankia vankila-aikana kertyneen digiosaamisen myötä ja edistää tämän integroitumista yhteiskuntaan. Kuitenkaan digitaaliset palvelut ja kuntoutus eivät kykene korvaamaan henkilökohtaista kasvokkain tapahtuvaa kohtaamista ja siihen liittyvää emotionaalista ulottuvuutta. Vankiloiden digitalisoinnissa on havaittavissa kaksi erillistä näkemystä. Vankien kuntoutumisen näkökulmasta tarkasteltuna vankiloiden digitalisointi paitsi tukee vankien kuntoutumista mutta myös heidän integroitumistaan, mikä sinällään vaikuttaa myös uusintarikollisuuteen. Valvonnan ja turvallisuuden näkökulmasta digitalisointi nähdään uhkana, joka mahdollistaa rikosten tekemisen vankilasta käsin joko vankilan sisällä tai sen ulkopuolella. (Rantanen & Järveläinen 2023.) Etenkin naisille tarkoitettua Hämeenlinnan älyvankilaa pidetään yleisesti vankilana, jossa digitalisointi on viety pisimmälle Suomessa.

Digitaaliset valmiudet tarkoittavat yhtäältä yksilöiden motivaatiota digitaalisten laitteiden ja palveluiden käyttöön ja toisaalta tämän mahdollisuuksia saada laitteita käyttöönsä ja saavuttaa siten mahdollisuuksien tasa-arvo suhteessa digitaalisiin palveluihin. Kun lähdemme tarkastelemaan rikostaustaisten naisten digitaalisia valmiuksia, huomioimme yksilöllisten valmiuksien lisäksi institutionaaliset valmiudet tarjota niitä. Kyse ei siis ole pelkästään yksilön omista taidoista, kyvyistä ja motivaatiosta, vaan myös siitä millaisia mahdollisuuksia hänellä on näiden valmiuksien saamiseen.

Digiosallisuudella tarkoitetaan osallisuutta digitaalisissa ympäristöissä. Osallisuus on osallisuuden ja vaikuttamisen mahdollisuutta omassa elämässä, yhteisöissä ja osallisuutta yhteisessä hyvässä (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023). Digiosallisuus on yksi osallisuuden toteutumisen muoto, jonka erityispiirteenä on digitaalisten välineiden ja palveluiden hyödyntäminen osana osallisuuden toteutumista. (Hänninen ym. 2021, 13.) Vastaavasti digiosattomuus tarkoittaa, ettei yksilö digitaalisten taitojen tai digilaitteiden puutteen vuoksi pääse osaksi verkossa toimivia yhteisöjä.

VANKILASTA VAPAUTUVAT KATVELUEELLA

Rikostaustaiset vankilassa tuomiotaan suorittavat naiset ovat jo lähtökohtaisesti fyysisesti, psyykkisesti, taloudellisesti ja sosiaalisesti yhteiskunnan huonompiosaisia (mm. Hypén 2004. Joukamaa ym. 2010). Käytännössä se tarkoittaa sitä, että heillä on myös heikommät lähtökohdat yrittäessään saavuttaa niitä tietoja ja taitoja, joita nyky-yhteiskunnassa selviytymiseen tarvitaan:

”Siis sitä, et niille neuvottais ne. Että, kun kaikki on nykyään verkossa, että niille [naisvangeille US] neuvottais ennen vapautumista se, että miten sä hoidat Kela-asiat, miten sää haet kunnalta sosiaalitukee, miten sää teet mitäkin, varaat lääkäriajan, ku kaikki on nykyään verkossa. Niin apua siihen, että koska, jos et sää osaa täyttää Kela-lappua, niin sää oot aika hukassa.” (H10)

Palvelujen siirtyminen yhä enemmän verkkoon tarkoittaa sitä, että vankilasta vapautuvien digitaatiojen opetus ja myös taitojen päivittäminen olisi tärkeää aloittaa vankeusaikana. Tämä takaisi osaltaan ehdottoman vankeusrangaistuksen suorittaneiden henkilöiden tasa-arvoisia ja yhdenvertaisia mahdollisuuksia päästä palveluiden piiriin. Lisäksi tekniikan ja digitaalisten palveluiden kehitys yleensä ja laitetekniikan erityisesti on nykyään niin nopeaa, että jo lyhyemmän ehdottoman vankeustuomion aikana on helppo tippua kehityksen kelkasta. Pidemmän tuomion aikana kehitys on jo niin valtaisa, että vapautumisen hetkellä vapautuu aivan uuteen maailmaan:

“

“...Vanki, jolla ei ole minkään näköisiä digitaalisia taitoja, että se on vaikka tästä 12 vuotta sitten lähtenyt vankilaan, niin eihän se nyt osaa käyttää nykyisiä puhelimia ollenkaan. --- Todennäköisesti se ei osaa käyttää pankkipalveluita, koska niitä ei oikeasti ole käytetty siellä vankilassa ollessa, kun tasan sitä korttia, jolle on tullut kaikki rahat, millä kanttiiniostot on tehty.” (H1)

Pitemmiltä, useampia vuosia kestäneiltä ehdottomilta vankeustuomioilta vapautuvat vangit ovat suuressa vaarassa jäädä digitaalisten palveluiden ja laitteiden kehittymisen vuoksi palveluiden katvealueelle, ellei heille ole taattu mahdollisuuksia saavuttaa tarvittavia tietoja. Rahaliikenteen siirtyminen nettipankkeihin ja maksukorteilla tehtäväksi edellyttää taitoa osata maksaa laskunsa sähköisesti, mihin myös pankkien toiminta (mm. rajatut aukioloajat, pankissa maksettavien laskujen maksullisuus) käyttäjiä muutoinkin ohjaa.

“

“Minua piti neuvoa, että miten asiat nykyään menee, että oli tullut tosi paljon: tietokoneet käyttöön ja netit ja sellaiset. Että siinä tippui tosi pahasti viiden vuoden aikana siitä kehityksestä pois. Että ei osannutkaan enää käyttää kaikkia juttuja, kun kaikki oli netissä, hakemukset ja kaikki. Kyllä maailma oli muuttunut tosi paljon, vaikka jotenkin luulisi, että ei muuttuisi viidessä vuodessa niin paljoa. Mutta kyllä sitä ihan uuteen maailmaan vapautui...” (H2)

Digitaatio-osaaminen ovat samanlaisia vapautumiseen liittyviä perusvalmiuksia kuin esimerkiksi asuminen ja siihen liittyvät taidot. Nämä perusvalmiudet ja niiden saavuttaminen ovat edellytys sille, että ehdottomasta vankeustuomiosta vapautuvalla vangilla on edes jonkinlaiset edellytykset integroitua osaksi yhteiskuntaa. Ne mahdollistavat tasavertaisen aseman sekä pääsyn riittävän tuen ja tarvittavien palveluiden piiriin:

“

“Kyllä sellaiset perusasiat, niin kun Kansaneläkelaitos ja niiden sivut ja paikallinen sosiaalitoiminta kaupunki ja niiden sivut ja terveydenhuollon sivut, niin ne on semmoisia mä väittäisin, että ne muuttuu niin paljon jo kahdessa vuodessa, että niitä on hyvä käydä läpi.” (H1)

Vankiloiden kuntouttavan toiminnan näkökulmasta juuri vankilat ovat niitä paikkoja, joissa systemaattisesti voitaisiin puuttua vankien puuttuvaan tai puutteelliseen digitaalisten taitojen tasoon. Vankilasta vapautuvilla on usein monenlaisia huonoja kokemuksia viranomaisasioinnista. Digitaalinen asiointi voi kuitenkin tarjota matalan kynnyksen ja kasvottoman vaihtoehdon palveluiden piriin pääsemiseksi. Sen saavuttamiseksi kuitenkin pitäisi olla keinoja saavuttaa tasavertainen pääsy digitaalisten laitteiden käyttäjäksi:

“No, silloinhan se on mahdollisuus nimenomaan, jos vapautuneella on paikka, missä on. Ja sen verran ne perusteet, et ei tarvii mihinkään kirjastoon lähtee puhumaan niitä. Et kyllä se sellanen on, että tarvii tän oman paikan ja tietysti laitteetkin maksaa. Et onko heti varaa kaikkee tällaista hommata ja onko mahdollista. Okei, luottotiedot mennyt, saatko sää puhelinlinjoja auki ja ... Nää on niinku aika vaikeita asioita sitte.” (H11)

Vankiloista vapautuvien taloudellinen tilanne on usein tiukka, eikä toimeentulotuella voi kattaa kuin välttämättömimmät kodin hankinnat. Mikäli luottotiedoissa on häiriömerkintä, ei menojen kattamiseen ole mahdollisuutta osamaksulla tai luottokortilla. Minimietuuksilla elämisestä ei jää rahaa säästöön, joten myös digiosallisuuden ja digitaalisen tasa-arvon saavuttaminen on entistä vaikeampaa. Digitaalisten taitojen saavuttamisen keskeisenä keinona on kuitenkin se, että digitaaliset välineet ovat yksilöiden ulottuvilla ja heille mahdollisia saavuttaa.

TARVE HENKILÖKOHTAISILLE PALVELUILLE JA TUELLE

Euroopan komission (2021) digitavoitteet vuodelle 2030 tähtäävät siihen, että kuluvan vuosikymmenen lopulla 80 prosenttia eurooppalaisista omaisi riittävät digitaaliset perustaidot. Suomalaisista aikuisista noin 30 prosentilla arvioidaan olevan riittämättömät digitaaliset perustaidot. Digitaalisina perustaitoina pidetään sellaisia taitoja, joita tarvitaan erilaisissa digitaalisissa ongelmanratkaisuisissa. Niihin kuuluu esimerkiksi kyky käyttää digitaalista teknologiaa, erilaisia viestintätyökaluja ja verkostoja tiedon etsimiseen, viestintään ja käytännön tehtävien suorittamiseen. (Anthony 2019.) Digitalisaatio nähdään tasa-arvoa ja osallisuutta vahvistavana tekijänä.

Digiperustaitoihin liittyy kuitenkin monenlaisia tunteita, ennakkoluuloja ja jopa pelkoja, jotka estävät niiden oppimista. Digitaidot saatetaan kokea niin vaikeiksi, ettei niitä ole edes mahdollista oppia. Osaamattomuudesta syntyvä häpeä voi olla niin suuri, ettei uusien taitojen omaksumiselle ole tilaa. Digitaalisten taitojen oppimisessa kasvokkainen ja henkilökohtainen tuki koettiin tärkeänä:

“...hankaluutta ymmärtää niitä niin kuin digipalveluita, mitä sote-alalla on, että kyllä siihen tarvitsee oikeasti tukea paljon, paljon. Ja se pitää siellä vankilassa jo alkaa se kouluttaminen ja se ei voi olla mitään etä- ja virtuaalikouluttamista, vaan että joku ihan oikeasti sulle näyttää, mistä joku haetaan ja miten se haetaan ja miksi se haetaan sieltä.” (H2)

Myös viranomaisasiointiin liittyy usein erilaisia tunteita. Usein nämä tunteet kumpuavat aiemmista kokemuksista viranomaisten kanssa. Ne voivat olla seurausta joko tyylystä kohtelusta tai asenteista. Tai ne voivat olla ylisukupolvaisia kokemuksia kohtaamattomuudesta tai avutta jäämisestä. Siksi jo pelkkä Kelan lomakkeiden ajattelu saattaa saada aikaan ahdistuksen ja osaamattomuuden tunteita. Yhtenä ratkaisuna tähän voisi olla rinnalla kulkeva apu, mikä digipalveluiden osalta voisi tukea saavutettavuutta:

”Se on jo sellainen ennakkoajatus, että täyttää Kelan lappuja, niin heti jotenkin tuntee sen ja menee ihan lukkoon ja tuntuu, ettei ymmärrä, mitä siinä lukee, vaikka siinä lukee suomen kieltä.” (H2)

”No siis kyl mä nään, et se on ehdottomasti tärkeitä, et se vanki tuntee sen työntekijän, kenen kanssa se tekee sitä työtä. Pitää kuitenkin olla ne kemiat, et ne synkkää yhteen edes jossakin määrin. Se on mun mielestä kyl tärkeitä. Et mun mielest tämmöset jotku infot ja tämmöset jotku ryhmänvetojutut voi olla digitaalisesti, mutta kyl sul pitää olla sitä lähityöskentelyä.” (H6)

Jotta digitaidot ja -osallisuus voisivat toteutua täysimääräisenä ja kokonaisvaltaisena koko väestön lävistävänä kansalaistaitona, tulisi kiinnittää huomiota muuhunkin kuin vain palveluiden kehittämiseen. Palvelut tulisi saada palvelemaan asiakkaita ja niitä tulisi kehittää juuri tästä näkökulmasta. Lähtökohtana tulisi olla se, että myös digitaaliset palvelut ovat käyttäjiä varten, riittävän käyttäjäystävällisiä ja erilaiset lähtötasot huomioon ottavia. (mm. Eubanks 2011.) Käyttäjäystävälliset, erilaiset oppimisen tavat sekä oppimistasot huomioon ottavat digitaaliset palvelut lisäisivät yhdenvertaisuutta suhteessa digiosallisuuteen.

SUKUPOLVIEROT

Digitaitojen hallinnassa tiedostetaan olemassa olevia sukupolvieroja. Nuoremmat sukupolvet ovat kasvaneet teknologian ympäröimänä ja kehittyneet yhtä aikaa teknologian kanssa. Tästä huolimatta myös nämä niin sanotut diginatiivit tarvitsevat tukea saavuttaakseen tasavertaisen digiosaamisen (Nuorten digitaidot... 2021). Vanhemmille sukupolville digitaalisuus on hiipinyt elämään kuin varkain. Vanhemmilla sukupolvilla on erilaiset lähtökohdat ja motivaatio teknologian sekä digitaalisuuden haltuunottoon. Valitettava tosiasia on se, että mitä myöhemmin näitä taitoja lähtee opettelemaan, sitä enemmän on kiinni kurottavaa:

”Noi nuoremmat on aika näppäriä. Niille ei tarvii oikeastaan kauheen montaa kertaa näyttää. Mut sitten tämmöiset mun ikäiset ja mua vanhemmat, niin kyllä ne on. Ne vaatii aika paljon toistoja. Ne menee jo älypuhelimien käytössä ihan hermorumahduksen partaalle, ja aika usein tulee tähän peruspuhelimien kanssa. Sit ku ne tajuaa, et niiden pitää vaihtaa älypuhelimeen, niin se valmius siihen ja se semmonen tilanne, mikä siitä tulee. Ja kuinka ollaan käyty läpi monta kertaa miten pankkia käytetään, ettei niitä valmiuksia oo. Nuoremmilla on enemmän, koska se on niiden koulussa jo ruvettu opettamaan enemmän sitä tietokoneen käyttöä.” (H4)

Rikostaustaisten naisten nuori ikä ei kuitenkaan tarkoita, että kykenisi hoitamaan arjen asioita digitaalisesti. Vaikka älypuhelin ja muita laitteita osataan käyttää sujuvasti sosiaaliseen mediaan ja muuhun viihteelliseen käyttöön, eivät taidot kuitenkaan välttämättä riitä esimerkiksi Kelassa asiointiin tai talousasioiden hoitamiseen. Digitaalisten taitojen tasa-arvossa tuleekin huomioida yksilöiden todelliset taidot, eikä olettaa nuoren iän tuovan riittävää kompetenssia.

”Mä oon vissiin niin vanha, että mä oon hirveen vastaan sitä virtuaalista, koska se ei ole sama asia. Se on vähän niinku puhuisit ympäröivästä puhelimesta, eli vaikka se oli tällainen video-yhteyskin, niin siitä huolimatta sä et pysty tulkitsemaan toisen katseesta tai äänenpainosta sitä todellista, mitä se ihminen tarkoittaa. Niin silloin mä näkisin, että siinä kuntoutuksessa se ei ole se paras vaihtoehto, mikä voi olla. Et joitain koulutuksia tottakai, jotain tällaista, mutta se ei sais olla pääsääntöisesti sitä. Tai sitte täytyy olla tosi hyvä pitkä yhteinen taival takana, se hoitosuhde. Sillä tavalla, että se on jo avautunut ja siinä pelaa se luottamus. Naiset ei luota keneenkään.” (H5)

Digiosaamisen laajentamisessa ja digitaalisen kuntoutuksen käyttöönotossa tulisi huomioida käyttäjien lähtökohtien lisäksi eri ikäisten yksilöiden kokemukset. Vankiloiden digitalisaatio on mahdollistanut ja tulee todennäköisesti lisääntyvässä määrin vahvistamaan vangeille tarjottuja kuntoutusmuotoja. Kuten kuntoutuksessa yleensä, ei digitaalisessakaan kuntoutuksessa yksi tapa sovi tai toimi kaikkien kohdalla. Kuntoutuksessa ja sen muotojen valinnassa tulisikin herkästi kuunnella asiakasta, oli hän sitten vankilassa tai vapaudessa. Vankiloissa ehdottomia vankeustuomioita suorittavat naiset tarvitsevat luottamuksellisen ja turvallisen tilan, jotta luottamus voisi syntyä ja kuntoutuminen on edes lähtökohtaisesti mahdollista.

PÄÄTELMÄT

Vankilasta vapautuvilla on monenlaisia eri elämänalueille ulottuvia haasteita, ja siksi he ovat digiosaamisenkin kohdalla katvealueella. Pitkät vankeustuomiot vääjäämättä aiheuttavat vankien jäämisen yhteiskunnassa tapahtuvan digitaalisen kehityksen ulkopuolelle. Vankiloissa ei ole mahdollisuuksia omaksua viimeisiä uudistuksia ja muutoksia, eikä vangeilla ole mahdollisuutta omaksua uusinta digikehitystä siten kuin vapaudessa olevilla. Katvealue ulottuu kuitenkin myös vapautumisen jälkeiseen aikaan, sillä heikko taloudellinen tilanne estää vankilasta vapautuneita hankkimasta itselleen digiosallisuuden kannalta keskeisiä laitteita.

Digitaalisten perustaitojen omaksuminen on yhteiskunnan palveluihin pääsemisen kannalta keskeistä. Vankilasta vapautuneiden kohdalla digitaalinen kehitys ja taidot saattavat olla vuosia jäljessä, mikä aiheuttaa digihäpeää ja saattaa johtaa digisyrjäytymiseen. Aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että rikostaustaisilla naisilla on tarve henkilökohtaiselle ja rinnalla kulkevalle tuelle myös digitaalisten perustaitojen omaksumisessa. Toisaalta huomio kiinnittyy myös itse palveluihin ja esitämmekin, että käyttäjien erilaiset valmiudet ja taitotasot tulisi ottaa enemmän huomioon jo palveluita suunniteltaessa.

Digitaalisten taitojen omaksumisessa on havaittavissa sukupolvieroja, sillä digitaaliseen ympäristöön kasvaneilla niin sanotuilla diginatiiveilla on lähtökohtaisesti paremmat mahdollisuudet taitojen omaksumiseen. Kuitenkaan välttämättä heilläkään ei ole sellaista tietotaitoa, jota tarvitaan digitaalisissa palveluissa navigoimiseen. Huomio tuleekin enemmän kiinnittää digitaalisen tasa-arvon lisäämiseen ja epä-tasa-arvoa tuottavien esteiden madaltamiseen jo vankeusaikana.

Kirjallisuus

Anthony, S., Guðmundsdóttir, AG., Hylander, A., Kuokkanen, M., Sbertoli, G., Skoglöf, M., Størset, H. & Valgeirsdóttir, H. 2019. Aikuisten digitaaliset perustaidot Pohjoismaissa: Haasteista mahdollisuuksiksi? Pohjoismainen aikuiskoulutusverkosto. Viitattu 11.5.2023 <https://projects.tuni.fi/uploads/2020/10/ebbbad80-aikuisten-digitaaliset-perustaidot.pdf>

Eubanks, V. 2011. Digital Dead End: Fighting for Social Justice in the Information Age. MITPress.

European Commission. 2021. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Viitattu 20.3.2023. https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/cellar_12e835e2-81af-11eb-9ac9-01aa75ed71a1.0001.02_DOC_1.pdf

Hypén, K. 2004. Vankilasta vuosina 1993–2001 vapautuneet ja vankilaan uudestaan palanneet. Rikosseuraamusviraston julkaisu 1/2004. Rikosseuraamusvirasto: Helsinki.

Hänninen R., Karhinen J., Korpela V., Pajula L., Pihlajamaa O., Merisalo M., Kuusisto O., Taipale S., Kääriäinen J. & Wilska T.-A. 2021. Digiosallisuuden käsite ja keskeiset osa-alueet. Digiosallisuus Suomessa –hankkeen väliraportti. Valtioneuvoston selvitys ja –tutkimustoiminnan julkaisusarja 2021:25. https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/163036/VNTEAS_2021_25.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Joukamaa, M., Aarnio, J., von Gruenewaldt, V., Hakamäki, S., Hypén, K., Lauerma, H., Lintonen, T., Mattila, A., Tyni, S., Vartiainen, H., Viitanen, P. & Wuolijoki, T. 2010. Rikosseuraamusasiakkaiden terveys, työkyky ja hoidontarve. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisu 1/2010. Helsinki: Rikosseuraamuslaitos. https://www.rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-riisenjulkaisusarja/6AqMACEr8/RISE_1_2010_Rikosseuraamusasiakkaiden_terveys_tyokyky_ja_hoidontarve.pdf

Järveläinen, E. & Rantanen, T. 2023. Internetin ja digitaalisten palveluiden käyttö vankeusaikana: Vankiloiden digitalisointi eettisenä kysymyksenä. Teoksessa: Kaarakka, O. & Nikula, K. (toim.) Rikosseuraamusalan etiikka – käsitteistä käytäntöön. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus Acta Poenologica 1/2023, 282–297. https://www.rskk.fi/material/collections/20230125123757/HphB3WjuJ/RISE_Rikosseuraamusalan_etiikka_WEB.pdf

Nuorten digitaidot –kartoitus 2021: Diginatiivi myyttiä murtamassa – Myös nuoret kaipaavat digitukea. Digi- ja väestötietovirasto. Viitattu 9.4.2023. https://dvv.fi/documents/16079645/20502009/DVV_Nuortendigitaidot_kartoitus_raportti_2021.pdf

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2023. Osallisuuden osa-alueet ja osallisuuden edistämisen periaatteet. Viitattu 17.5.2023. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen/heikoimmassa-asetetussa-olevien-osallisuus/osallisuuden-osa-alueet-ja-osallisuuden-edistamisen-periaatteet>

5 Kuntoutusjatkumo vankilasta vapauteen

Ulla Salovaara, Riikka Kanervo & Maarit Suomela

VANKEUSLAIN (2005/767, §2) mukaan vankeusajan tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä tämän elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan. Vankeusaika voi parhaimmillaan mahdollistaa kuntoutumisen ja uuden alun elämään. Vankeusaikana tulisi olla mahdollista saada kuntoutusta päihde- ja mielenterveysongelmiin, fyysisen kunnan parantamiseen, työelämä- ja opiskelutaitoihin sekä yleiseen elämänhallintaan. Kuntoutusjatkumolla tarkoitetaan vankeusaikaisen kuntoutuksen jatkumista vapautumisen jälkeen. Jatkumo ei ole itsestäänselvyys, vaan se edellyttää huolellista valmistelua jo hyvissä ajoin ennen vapautumisen hetkeä.

Kuntoutusjatkumoilla on tärkeä merkitys, jotta vankilassa alkanut kuntoutuminen kantaa vapautumisvaiheen yli. Esimerkiksi vankeusaikainen päihdekuntoutus ja päihhteettämyys saattaa katketa, jos vapautumisen jälkeen ei löydy hoitopaikkaa tai hoitokontaktia. Kuntoutusjatkumoon kuuluu olennaisesti myös asiakkaalle tarpeellisen ja sopivan sosiaalisen ja viranomaisverkoston rakentaminen niin, että asiakkaalla on vankilasta vapautumisen hetkellä – ja myöhemmin asiakkuuden päättyessä – kaikki tarvittava tuki saatavilla.

Ehdottomaan vankeusrangaistukseen tuomittujen vankien kanssa työskenneltäessä on tärkeää, että vapautumisvaiheen valmistelu aloitetaan hyvissä ajoin. Erityisesti vankilasta vapautumisen nivelvaiheeseen rakennettavan tuen osuus on keskeinen. Suurin osa uusintarikollisuudesta ja päihderetkahduksista tapahtuu kolmen kuukauden sisällä vankilasta vapautumisen ajankohdasta. (Tyni 2020.) Vapautumisvaiheen putoamisen ehkäisemiseksi yksi keino on, että vangilla on vapautuessa tukihenkilö, johon on rakennettu työskentelysuhdetta jo rangaistusaikana ja joka voi toimia tukena erilaisissa uuden elämän alkuun saattamisen haastetilanteissa myös vapautumisen jälkeen.

VAPAUTUMINEN IDEAALITILANTEESSA JA TODELLISUUDESSA

Vapauttaminen ja vapautuminen on tärkeä nivelvaihe, jossa vastuu henkilön kanssa työskentelystä siirtyy viranomaiselta toiselle, eli käytännössä rikosseuraamusalan viranomaisilta vapautuvan vangin kotikunnan viranomaisille. Vapautumisvaiheen kannalta on tärkeää, että viranomaisverkostot tietävät henkilön tilanteesta ja osaavat tukea häntä erilaisissa siviilielämän asioissa. Parhaimmillaan asiakas vapautuu vankilasta hyvin suunnitellun kuntoutusjatkumon kera omaan kotiin. Ideaalitulanteessa asiakas on tullut palvelun piiriin jo kuukausia ennen koevapautteen tai vapautteen siirtymistä, jolloin luottamussuhde vapautumista tukevaan työntekijään on jo syntynyt. Vankeusaikana on tutustuttu ja keskusteltu vaikeistakin asioista, jolloin kynnys kertoa haastavista asioista on matalampi kuin täysin uuden työntekijän kanssa. Ideaalitulanteessa asiakkaalla on oma asunto sekä mielekästä ja merkityksellistä tekemistä, joiden ympärille on hyvä rakentaa rutiineja ja uutta arkea. Myös tuki mielenterveyden ja päihteiden haasteisiin on tärkeää. Ideaalitulanteessa asiakkaan ympärillä on päihteettömiä ihmisiä ja paikkoja, jotka auttavat päihteettömydessä.

Todellisuudessa vapautumisen hetkellä ihminen saattaa pahimmillaan astua vankilan portista ulos asunnottomana ja maallinen omaisuus vain pariin muovikassiin pakattuna. Usein vapauden suunnittelu on jäänyt niin myöhäiseen vaiheeseen, ettei kuntoutusjatkumoa ole ehditty rakentaa. Varsinkin tutkintavankeudessa voi sattua tilanteita, joissa ihminen vapautuu yllättäen oikeudenkäynnistä kadulle, kun omaa kotia ei ole, eikä uutta asuntoa ole ehditty järjestää. Vapautumisen ja kuntoutusjatkumoiden suunnitteluun vaikuttavat vankilan ja vapauden väliset näkymättömät muurit viranomaisyhteistyössä. Tällä hetkellä yhteistyölle ei ole rakenteita, vaan se nojaa yksittäisten työntekijöiden varaan.

Todellisuutta on myös se, ettei vangin tarvitsemia palveluita ole vankilassa tarjolla. Vankiloista saattavat puuttua sosiaalityön, päihdetyön ja psykologian ammattilaiset, koska kyseisiä virkoja ei välttämättä saada täytetyksi. Rekrytointipulmat eivät kuitenkaan poista vankilan velvoitetta järjestää palvelua. Yhtenä mahdollisuutena tähän voisi olla videoyhteys tulevan kotikunnan sosiaalityöntekijään, päihdeohjaajaan tai psykologiin. Tai sitten videoteitse saatava palvelu voitaisiin järjestää ostopalveluna.

Vankeuden jälkeen moni elämänsä kuntoon saanut haaveilee uudesta alusta kaukana vanhasta elämäntavasta ja tuttavapiiristä. Palveluiden saaminen varsinkin uudella paikkakunnalla on kuitenkin haasteellista. RIKSU-hankkeen asiakkaat ovat odottaneet aikaa mielenterveysasioissa kuukauden, sosiaalityöntekijän saamista pahimmillaan kolme kuukautta. Odottavan aika on pitkä, varsinkin jos on vasta päässyt irti päihteistä. RIKSU-hankkeen asiakkaille on löytynyt tukea yhteistyökumppaneiden tahoilta siksi aikaa, kun odotetaan pääsyä peruspalveluiden piiriin. Työskentelyn tavoitteena on estää naisvankien putoamista palveluiden ulkopuolelle vapautumisvaiheessa ja sen jälkeen.

VAHVA TUKI VAPAUTUMISEN NIVELVAIHEESEEN

Omnistuneen yhteiskuntaan integroitumisen esteenä on asunnon saamiseen liittyvät vaikeudet sekä mielekkään tekemisen puute. Myös lähipiirin asenteet vaikeuttavat vankeus- ja päihdekierteen katkaisemista: 60 prosenttia parisuhteessa olevista naisista ei saa kumppaniltaan tukea rikoksettomuuteen tai päihteettömyyteen pyrkiessään. Miesvankien kohdalla tilanne on täysin päinvastainen: heille kumppani on usein tärkeä tukija rikoskierteen katkaisemisessa. (Rikosseuraamusvirasto 2008; Granfelt 2013; Kaleva 10.1.2017; Salovaara 2019.)

Vapautumisen jälkeiset kuukaudet ovat kriittisiä ja siksi tässä vaiheessa tuki päihteettömyyteen ja rikoksettomuuteen on ensiarvoisen tärkeää. Vankilan stukturoidun arjen jälkeen on edessä uudenlaisen arjen ja ru-

tiinien opettelu, ja moni kaipaakin tukea arjen hallintaan. Vankeusaikana tärkeää on totella, eikä omalle ajattelulle tai kyseenalaistamiselle ole tilaa. Suljetussa vankilassa omatoimisuutta rajoitetaan, kun avovankilassa puolestaan sitä odotetaan omien asioiden järjestämisen osalta. Koevapauden tai vapauden koittaessa onkin suuri hyppäys omatoimisuuteen ja asioiden suunnitteluun sekä itsenäiseen hoitamiseen. Muutos arjessa on valtava, kun aamun heräämisestä lähtien kaikki päivärytmistä harrastuksiin onkin oman toiminnan varassa.

Vankeusaikaiset myönteiset muutokset, kuten päihteettömyys, säännölliset ja terveelliset rutiinit ja itsestä huolehtiminen, eivät kannu, jos tuki ja kuntoutus eivät jatku siviilissä. Vapautumisen jälkeen on tärkeää löytää uusia verkostoja ja vertaistukea. RIKSU-hankkeen asiakkaille onkin etsitty päihteetöntä vertaistukea kullekin asiakkaalle sopivalla tavalla. Pitkäaikaisiin vieroitusoireisiin kuuluu stressiherkkyys. Monet RIKSU-hankkeen asiakkaat ovatkin todenneet, että kova stressi nostaa retkahtamisen riskiä. Vapaudessa myös vanhat ikävät asiat ja haitalliset ihmissuhteet saattavat palata mieleen. Tällöin olisi hyvä olla tukihenkilö, jonka kanssa voisi ikäviä asioita käsitellä, ja joka voisi tukea ja ohjata palveluiden piiriin. Stressaaviin asioihin voidaan puuttua ja luoda toivoa siihen, että asiat järjestyvät.

ONNISTUMISEN EDELLYTYKSET

Haavoittavissa elämäntilanteissa pitkään eläneiden naisten integraatio yhteiskuntaan vaatii palvelujärjestelmän kehittämistä ja tukitoimenpiteisiin panostamista erityisesti vapauttamisvaiheessa. Vapautuvan kannalta on tärkeää, että hän on itse keskustellut ja ollut henkilökohtaisesti yhteydessä verkostoon kuuluvien viranomaisten kanssa vapautumisen jälkeen. Myös järjestöt työskentelevät aktiivisesti vapautumisen vaiheessa ja tarjolla on erilaisia vertaisuuteen ja ammattiauttamiseen kytkeytyviä menetelmiä. Hankkeessa tehdään tiivistä yhteistyötä sekä aikuissozialityön, lastensuojelun sosiaalityön että työllisyyspalveluiden kanssa, jotta osallistujien tuki ja palvelupolku voidaan varmistaa ja sitä voidaan tukea. Sukupuolinäkökulmaa on nivelvaihe-työskentelymuotojen työotteessa harvoin huomioitu.

Vapautumisen nivelvaiheessa kiinnipitävä työote on tärkeää. Vaikka yksi tapaaminen viranomaisen kanssa jäisi väliin, ei yhteyden ja asiakassuhteen pitäisi antaa kariutua. Tämä ei aina peruspalveluissa toteudu ja asiakassuhde saattaa katketa jo parin tapaamisen väliin jäämiseen. Tässä on kyse toisaalta palveluiden vapaaehtoisuudesta ja asiakkaan itsemääräämisoikeudesta. Lisäksi asiakkaan oletetaan olevan motivoitunut ja aktiivinen hakeutuesaan palveluihin. Asiakas saattaa kuitenkin kaivata motivointia palveluihin sekä kokemuksta siitä, että on niissä tervetullut ja arvostettu.

Käytännön kokemus kertoo, että naiset kiinnittyvät heikommin vapautumisen hetkellä ja sen jälkeen palveluihin. Vapautuneiden tilanteen ja palveluihin kiinnittymisen tutkiminen on vaikeaa, ja siksi siitä ei tutkimustietoa juurikaan ole. Naisten on vaikeampi saada maksusitoumuksia esimerkiksi Silta-Valmennusyhdistyksen kuntoutuksiin sekä vankeusaikana, jolloin maksajana on Rikosseuraamuslaitos, että koevapaudessa tai vapautumisen jälkeen, jolloin maksajana toimii kotikunta. Kuntoutus on kuitenkin tärkeää, paitsi ihmisarvoisen elämän tavoittelun, myös rikoksettomuuden näkökulmasta.

Vankeusajan myönteiset vaikutukset saattavat valua hukkaan, jos vapautumista ei suunnitella ja valmistella jo hyvissä ajoin. Oma työntekijä ja saattaen vaihtamis-periaatteen mukainen asiakkuuden siirto tukisivat vapautuvan mahdollisuutta sitoutua paremmin suunnitelmiin. (Salovaara 2019.) Naisvankien kuntoutuksessa tulisi kiinnittää enemmän huomiota toiminnallisten jatkumoiden luomiseen ja tarjota aiempaa enemmän mahdollisuuksia myös kahdenkeskiseen vuorovaikutukseen. Ryhmässä jaettavaksi naisten kokemukset ovat usein liian henkilökohtaisia. (Salovaara 2019; Granfelt 2013; Knuuti 2015; Rikosseuraamusvirasto 2008.) Parasta olisi, jos vapautumisen hetkellä rinnalla kulkisi ammattimainen tuki niin pitkään, kuin siihen on tarve.

Kirjallisuus

Granfelt, R. 2013. Asumissosiaalinen työ läsnäolotyönä: kokemuksia naisten yhteisöstä. Teoksessa Laitinen, M. & Niskala, A. (2013). Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Tampere: Vastapaino, 219–243.

Kaleva 10.1.2017. Naisvangit palaavat telkien taakse selvästi miehiä harvemmin, ihmissuhteet auttavat jatkamaan. Viitattu 11.5.2023. <https://www.kaleva.fi/naisvangit-palaavat-telkien-taakse-selvasti-miehia/1668559>

Knuuti, U. 2015. Päihdekuntoutus vankilassa. Haaste 1/2015, 10–11.

Rikosseuraamusvirasto 2008. Rikosseuraamusalan vuosikertomus 2008. Helsinki: Erweko Painotuote Oy.

Salovaara, U. 2019. Rikoksista tuomitut naiset: yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittymisen mahdollisuudet. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus: Acta Poenologica 1/2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7685-9>

Tyni, S. 2020. Vankien uusintarikollisuus vuosina 2000–2012 ja vankeuslain kokonaisuudistuksen uusintarikollisuusvaikutukset. Oikeus 1/2020, 47–73.

Vankeuslaki 2005/767.

6 RIKSU-hankkeen verkkokuntoutusympäristö

Maarit Suomela, Tiina Hämäläinen & Tuike Autiokoski

TUKISUHTEEN RAKENTAMISESSA VANKILAN muurien ja institutionaalisten rajoitteiden yli on omat haasteensa. Niiden voittamiseksi yhtenä, ehkä vielä liian vähän kokeiltuna, keinona on virtuaalisten yhteydenpitomahdollisuuksien hyödyntäminen vankeusaikana. Virtuaalisuudella tarkoitetaan tässä artikkelissa kaikkea sähköisesti tapahtuvaa kommunikaatiota, kuten esimerkiksi verkkoalustoja ja videopuheluita.

Yhtenä RIKSU-hankkeen tavoitteena on ollut toteuttaa kuntoutuspilotti, jossa kehitetään ja kokeillaan naisille ja muunsukupuolisille suunnatun virtuaalisen ja kasvokkaisen kuntoutuksen yhdistelmää. Hankkeessa rakennettiin verkkokuntoutuskurssi, jonka sisällöt vastaavat naisten ja muunsukupuolisten tarpeisiin, jotka jäävät yleensä miesvangeille suunnitelluissa kuntoutusohjelmissä huomiotta. RIKSU-hankkeen verkkokuntoutusta voi tehdä sekä yksilö- että ryhmämuotoisena.

Perusideana on, että asiakas voi käydä verkkokuntoutuskurssin tehtäviä läpi itsenäisesti omaan tahtiinsa. Tehtävien lisäksi tärkeää on tehtävien ja niiden herättämien ajatusten käsittely yhdessä ammattilaisen kanssa. Tämä yhdessä käsittely voi tapahtua kasvotusten RIKSU-hankkeen ohjaajan vankilavierailun yhteydessä tai videopuhelun välityksellä. Näin ohjaaja ja asiakas tutustuvat toisiinsa jo vankila-aikana ja voivat yhdessä työstää asiakkaan elämään vaikuttavia usein vaikeita asioita, joihin on luontevaa palata myös vapautumisen jälkeen tutun työntekijän kanssa. Verkkokuntoutusalustan tehtäviä voi miettiä rauhassa tehtävien ja tapaamisten välillä. Verkkokuntoutusta tehdään omaan tahtiin ja tarvittaessa tehtävien tekoa voidaan jatkaa myös vapaudessa.

Verkkokuntoutuksen etu on työskentelyn yksilöllisyys ja kuntoutusryhmiä suurempi luottamuksellisuus. Toisaalta asiakas voi halutessaan jatkotyöstää verkkokuntoutusympäristössä pohtimaansa teemaa myös ryhmämuotoisessa kuntoutuksessa.

VERKKOKUNTOUTUKSEN RAKENTAMINEN VANKILAYMPÄRISTÖÖN

Vankilaympäristö tuo oman erityishaasteensa verkkokuntoutusympäristölle. On tärkeää, että verkkokuntoutusalusta on mahdollisimman helppokäyttöinen ja saavutettava, mutta samaan aikaan on huomioitava Rikosseuraamuslaitoksen asettamat turvallisuusvaatimukset. Verkkokuntoutusympäristön tulee olla Rikosseuraamuslaitoksen hyväksymä, se ei saa sisältää asiakkaiden välisiä keskusteluja, eikä verkkokuntoutusalustalla saa olla mahdollisuutta edetä muualle internettiin. Käytännössä tämä tarkoittaa, ettei verkkokuntoutusalustalla voida hyödyntää vertaistuellisia elementtejä, eikä siellä voi olla linkkejä hyviin netistä löytyviin materiaaleihin.

RIKSU-hankkeen osalta verkkokuntoutusalustan saavutettavuus pyrittiin toteuttamaan siten, että kurssin tehtävät ovat mahdollisimman lähellä naisvankien ja vankilasta vapautuvien arkea ja todellisuutta. Tehtävät ovat enimmäkseen toiminnallisia ja niiden kirjalliset ohjeistukset on pyritty pitämään lyhyinä. Kurssi on rakennettu Laurea-ammattikorkeakoulun Canvas-alustalle, jossa sisäänrakennettuna elementtinä on tekstien lukuohjelma henkilöille, joille kirjallisen tekstin omaksuminen voi olla haastavaa. Keskeisenä kurssin läpikäymiselle ja tehtävien tekemiselle on vuorovaikutus RIKSU-hankkeen ohjaajan kanssa. Tehtävistä keskustelu muodostaa yhden elementin luottamuksellisen suhteen rakentumiselle ohjaajan ja vapautuvan välillä. Näin kurssi osaltaan tukee vankilasta vapautuvan tuen jatkumoa.

Verkkoalustan saavutettavuutta vankilasta käsin on hidastanut se, että vankiloiden digitalisoituminen etenee hitaasti. Usein ns. ulkopuoliset kuntoutusalustat määritellään sellaisiksi, joiden käyttö vaatii henkilökunnan valvontaa ja myös tähän tarvittavia niin sanottuja black list -päätteitä on vankiloissa vielä liian vähän. Black list -koneella tarvitaan aina henkilökohtaista valvontaa, ja koneelta on estetty pääsy yleisimmille luvatomiksi luokitelluille sivustoille. Älyvankiloissa kuten Hämeenlinnan vankilassa taas white list -tietokoneet ovat vankien käytössä omassa sellissä ilman henkilökohtaista valvojaa ja niiltä *pääsee* vain tietyille ennalta määritellyille ja Rikosseuraamuslaitoksen turvallisiksi katsomille sivustoille.

VERKKOKUNTOUTUKSEN SISÄLLÖT

Verkkokuntoutuksen sisältöjen valikoinnissa hyödynnettiin RIKSU-hankkeen asiakastyöntekijöiden kokemusta siitä, minkälaiset materiaalit ovat toimivia. Materiaalien valinta ei perustu mihinkään yhtenäiseen taustateoriaan, vaan kuntoutusalustaan valitut tehtävät ovat joko poimintoja julkisella rahoituksella tuotetuista ja hyväksi koetuista asiakastyön materiaaleista tai hankkeen työntekijöiden itse ideoimista tehtävistä.

Verkkokuntoutus koostuu neljästä osa-alueesta. Ensimmäinen osio, *Perustarpeet*, koostuu turva- ja päivärytmittehtävistä sekä stressi- ja rentoutusharjoituksista. Toisessa osiossa, *Kuka minä olen?* pohditaan omia arvoja, arvostusta ja luonteenvahvuuksia. Osiossa haaveillaan myös siitä, mitä elämä voisi olla vapautumisen jälkeen ja herätellään pohtimaan, millaisia esteitä voi tulla vastaan ja mitä näille esteille voisi tehdä.

Kolmannessa osiossa, *Uusien taitojen opettelu. Minne haluan mennä?*, käsitellään vuorovaikutustaitoja, omia rajoja ja tunnetaitoja. Osiossa pohditaan myös omia vahvuuksia, unelmia sekä sitä mikä tekee iloiseksi. Viimeinen osio, *Vapautteen valmistautuminen*, on käytännönläheinen ja sisältää asiaa sosiaaliyöstä, opiskelusta ja työelämästä, toimeentulosta, arjen taidoista ja hyvästä ja haitallisesta parisuhteesta. Jokaisessa osa-alueessa on neljästä kahdeksaan tehtävää, jotka herättelevät pohtimaan osa-alueita eri näkökulmista.

Päivärytmittehtävä

Aloitettu: touko 17 klo 12:44

Testin ohjeet

Pohdi omaa vuorokausirytmiasi.

Q Kysymys 1 1 pistettä

Milloin on sinun luonnollinen nukkumisaikakausi?

Q Kysymys 2 1 pistettä

Entä milloin heräät, jos ei ole herätystä käytössä?

Q

Suunnittele millaista päivärytmiä haluaisit toteuttaa kotona ollessasi.
Käytä apurasi valkappa piirrettyä kellotaulua tai lukuajajärjestystä.

Q Kysymys 3 1 pistettä

Mitä hyötyä on ollut vanhassa noudatettavasta päivärytmistä?
Onko siinä jotain haasteita? Jos niin mitä?
Onko päivärytmistä jotain sellaista, jonka voisit ottaa mukaan kotona käytettäväksi?
Mitä se voisi olla?

Muokkaa | Lataus | Aina | Muotoilu | Työkalut | Tähti

1234 | Keskusta | B I U A | ↺ ↻

Kuva 1. Päivärytmittehtävä RIKSU:n verkkokuntoutuksessa Laurean Canvas-alustalla.

PALAUTETTA VERKKOKUNTOUTUKSESTA

Verkkokuntoutuksen kehittämiseen on kuulunut kuntoutuksen pilotointi Silta-Valmennusyhdistyksen naisten avomuotoisessa kuntoutusyhteisössä, johon osallistuvat ovat kaikki myös RIKSUn asiakkaita. Kuntoutusyhteisön naiset ovat pääosin koevapaudessa, osa naisista osallistuu avokuntoutukseen myös vankeusaikana tiukoin säännöin ja asuu vankilan määrittämässä asunnossa. Pilotointi toteutettiin ryhmämuotoisina tilanteina ja jokaisesta tehtävästä pyydettiin palautetta tehtävän teon jälkeen. Palaute on ollut pääosin myönteistä. Teemat on koettu tärkeiksi ja ymmärrystä lisääviksi.

Kaksi tehtävää sai erityisen paljon palautetta. Nostamme nämä esiin esimerkkeinä siitä, millaisia tehtäviä kuntoutukseen kuuluu ja millaista palautetta niistä saatiin.

Päivärytmiin liittyvässä tehtävässä asiakas pohtii omaa päivärytmiään ja sitä, millaista päivärytmiä tahtois toteuttaa kotona vapautumisen jälkeen. Tehtävässä pohditaan vankilan päivärytmiä ja sitä, voisiko päivärytmistä ottaa jotain mukaan kotona käytettäväksi. Päivärytmi-tehtävä on koettu merkittäväksi tueksi päihteettömyyden ylläpitämiseksi vapautuessa.

”Hyödyllinen tehtävä.”

”Päivärytmi on todella tärkeä asia putsina [päihteettömänä] pysymisessä.”

”Hyvä kysymys mitä voi ottaa mukaan, toipuminen päihteistä ja rikoksista alkaa päivärytmistä.

Oon ihmetelty vaan miksi kaikki on niin kaoottista, ajatusvääristymä ollut aiemmin vallalla.”

Tunnereppu-tehtävässä reppuun sijoitetaan jokin asia, tunne tai ihminen, jonka haluaa jättää taakseen. Sen jälkeen pohditaan, mitkä uudet asiat tulevat mahdollisiksi, kun reppu on tyhjentynyt. Tehtävää tehdessä on huomattu, että asiakkaat voivat mennä todella syviin ajatuksiin. Tällöin heitä palautetaan nykyhetkeen, jotta he tulevat uudelleen toimintakykyisiksi. Tunnereppu-tehtävä auttaa asiakkaita refleктоimaan omassa elämässä vaikuttavia muutosta estäviä tekijöitä ja ymmärtämään niiden merkitystä päihteettömyyden ylläpitämisessä. Koska tehtävän myötä monen asiakkaan osalta käsitellään traumaattisia mielikuvia ja ihmissuhteita, maadoittaminen ja nykyhetkeen palauttaminen on tärkeää.

”Minussa nousi vastustusreaktio ja ilkeää sisäistä puhetta tästä tehtävästä. Sain sen kuitenkin hillittyä, keskittytyä tehtävään ja se oli hyvä. Tämä olisi kaivannut lisää alustusta varsinkin, jos tekee yksin sellissä.”

”Erittäin hyvä, konkreettisesti pääsi miettimään miten tunteet rajoittaa mua. Olisi hyvä lisätä ohjeeseen vinkki että ottaa käsittelyyn vain yhden asian kerrallaan.”

Tunnerepun tyhjennys

Aloitettu: touko 15 klo 14:42

Testin ohjeet

On mahdollista jäädä kiinni johonkin asiaan, ajatukseen tai ihmiseen niin voimakkaasti, että se häiritsee elämää. Sijoita tunnereppuun tuo asia, jota kannat turhaan mukana ja jonka haluat nyt jättää pois.

□ Kysymys 1 1 pistettä

Mitkä ovat ne asiat, tunteet tai ihmiset, jotka haluat jättää taaksesi?

Musiikkia Tärkeät Aseta Muotoilu Työkalut Tilit

120t Kappale | B I U A E T³ |

p 0 sana | </> ✎

□ Kysymys 2 1 pistettä

Mitkä asiat tulevat mahdollisiksi, kun tunnereppu on tyhjentynyt?

Kuva 2. Tunnereppu-tehtävä RIKSU-hankkeen verkkokuntoutuksessa Laurean Canvas- alustalla.

HUOMIOITA VERKKOKUNTOUTUKSEN TOIMIVUUDESTA JA HAASTEESTA

Verkkokuntoutuksen ollessa digitaalisessa muodossa nuoret asiakkaat omaksuvat sen helposti, mutta mitä enemmän asiakkailla on ikää, sitä vaikeammaksi kuntoutusalustalle kirjautuminen on koettu. Tarjolla on ollut myös mahdollisuus tehdä tehtävät paperiversiona. Digitaalisen osaamisen ”rajapyykki” näyttää hankkeen kokemuksen perusteella olevan noin 30 ikävuoden tienoilla.

Hämeenlinnan vankilassa kuntoutuksesta näkyy asiakkaalle versio, josta on riisuttu kuvat, äänitteet ja videot. Tämä saattaa johtua älyvankilan käyttöönottoon liittyvistä seikoista. Turun vankilassa verkkokuntoutusta ei ole pystytty toteuttamaan verkossa lainkaan, sillä asiakkaiden tietokoneiden käyttömahdollisuudet ovat olleet hyvin rajalliset. Edellä mainittujen ns. black list -koneiden käyttö olisi vienyt liikaa työntekijöiden työaikaa. Turun vankilassa verkkokuntoutuksen sisällöt ovat olleet käytössä pelkästään paperisena versiona ja se on toiminut hyvin niinkin. Asiakkaat on vapautumisensa jälkeen lisätty verkkokuntoutusalustalle ja he ovat saaneet jatkaa siitä, mihin ovat vankilassa jääneet.

Monien asiakkaiden kanssa on ollut haasteita verkkokuntoutuksen itsenäisen tekemisen osalta. Vaihtoehtona on tietysti tehdä verkkokurssia yhdessä asiakkaan kanssa tapaamisilla, mutta joidenkin asiakkaiden kanssa tämäkään ei ole onnistunut, koska tapaamisaika menee muiden asiakkaan tarvitsemien asioiden käsittelyyn.

Ohjaajan näkökulmasta kuntoutus toimii parhaiten suljetussa älyvankilassa olevien asiakkaiden kanssa, sillä siellä on mahdollisuus tehtävien tekemiseen omassa sellissä pyytämällä vartijoilta pääsy kurssialueelle omalta sellipääteeltä. Tuolloin ei tarvitse varata tietokoneaikaa black list -yhteistietokoneelle. Toinen hyvin toimiva tapa on toteuttaa kurssia ryhmässä. Tällöin asiakkaille annetaan aikaa tehdä tehtävä ensin itsenäisesti, jonka jälkeen tehtävän teemoista keskustellaan yhdessä.

Avovankiloissa asiakkailla on usein töitä tai opiskelua, jotka täyttävät päivän. Voimavaroja RIKSU-kurssin tehtävien tekemiseen ei samalla tavalla riitä, varsinkaan silloin, kun tietokoneelle täytyy varata aika ja mennä tiettyyn paikkaan sitä varten.

Ohjaajan näkökulmasta verkkokuntoutus toimi hyvänä työkaluna asiakkaaseen tutustuesssa ja luottamusuhteen rakentamisessa. Verkkokuntoutuksen tehtävien kautta asiakas osaa kertoa itsestään asioita ja ottaa puheeksi arkojakin aiheita.

7 RIKSUN toimintamallin kuvaus

Tiina Hämäläinen, Tuike Autiokoski, & Riikka Kanervo

PÄIHDE- JA RIKOSTAUSTA on naisille ja sukupuolivähemmistöille stigma, joka vaikeuttaa uuden identiteetin rakentamista ja yhteiskuntaan palaamista vankeusrangaistuksen jälkeen. Naiseryityiselle ja sukupuolisensitiiviselle kuntoutukselle on suuri tarve rikos- ja päihdetaustaisten asiakkaiden palveluissa. Rikoksista tuomituilla naisilla on taustallaan monenlaisia traumaattisia elämäkokemuksia, vahingoittavia ihmissuhteita, neuropsykiatrisia haasteita, päihdeiden väärinkäyttöä ja väkivaltaa. Vaikka tasa-arvokehitys on Suomessa jo pitkällä, rikos- ja päihdepiireissä naisen asema on edelleen alisteinen ja heikko.

Rikostaustaisten naisten kohdalla on valitettavan yleistä, etteivät naiset vapautumisen jälkeen kiinnity palveluihin, vaan "katoavat". RIKSU-toimintamallissa olemme panostaneet luottamuksellisen suhteen luomiseen, ja pyrkineet tarjoamaan hankkeeseen osallistuneille naisille turvallisen kontaktin tukemaan vapautumisen jälkeistä uutta alkua. Tässä artikkelissa kuvaamme toimintamallin ja sen viisi porrasta. Kerromme myös, miten sukupuolisensitiivinen ja naiseryityinen työote toimintamallissa toteutuu.

RIKSU-TOIMINTAMALLI

RIKSU-hankeessa on kehitetty toimintamalli, jossa työskentely asiakkaiden kanssa aloitetaan jo vankeusrangaistuksen aikana. Työskentely jatkuu vapautumisen yli aina siihen saakka, kun asiakas sitä kokee tarvitsevänsä. RIKSU-toimintamallissa keskeistä on sukupuolisensitiivisyys ja traumatietoisuus, mikä käytännössä tarkoittaa sitä, että työntekijät tiedostavat asiakkaiden sukupuoleen liittyvät erityiset tarpeet ja haavoittuvuuden. Naisilla ja sukupuolivähemmistöillä on paljon identiteettiin, omiin rajoihin ja sukupuoleen liittyviä kokemuksia, joihin työskentelyssä keskitytään.

Rikos- ja päihdetaustaisten naisten keskuudessa päihderiippuvuuden lieveilmiöt, kuten alistainen asema, vastikkeellinen seksi ja väkivallan kokemukset ovat yleisiä. Moni nainen on ollut parisuhteessa, johon on kuulunut mustasukkaisuutta, kontrollointia sekä väkivaltaa sen eri muodoissa. Mielenterveysongelmat ovat yleisiä ja niiden taustalla on usein traumoja. Kiltin tytön syndrooma elää vahvana: omia rajoja ei tunneta ja pahimmillaan niitä ei edes tunnista, jolloin niistä ei voi pitää kiinni.

Hankeessa kehitetty verkkokuntoutus on tärkeä työkalu, joka tukee asiakkaan ja työntekijän välisen luottamussuhteen syntymistä. Verkkokuntoutus ei kuitenkaan yksin riitä, vaan tärkeintä on inhimillinen kohtaaminen ja luottamuksen rakentuminen. Verkkokuntoutus tehtävineen on kuitenkin helpottanut tuen tarpeen sanoittamisessa. Kun työntekijä tulee tutuksi ja tämän kanssa käydään jo vankeusaikana keskustellen läpi vaikeita asioita, sekä tulevaisuuden haaveita, on näistä asioista ja uusista haasteista helpompi keskustella myös vapautumisen jälkeen.

RIKSU-toimintamalliin kuuluu viisi porrasta: **Aloitus**, **Luottamus**, **Toimijuuden vahvistaminen**, **Tuki, turva, elämäntilanne**, sekä **Päätös**. Toimintamallin keskiössä kulkee sukupuolisensitiivinen ja naiserytinen työote. Kuvassa 1. on esitelty RIKSU-toimintamallin viisi porrasta, jonka lisäksi nuolen yläpuolella näkyy van- kilan yhteyshenkilön rooli työskentelyn mahdollistajana.

Kuva 1. RIKSU-hankkeen asiakastyön toimintamalli. Kuva: Tiina Hämäläinen.

Sukupuolisensitiivinen ja naiserytinen työote on RIKSU-toimintamallin ja työskentelyn keskiössä. Asiakkaiden sukupuolta ei oleteta, vaan asiakkaalle annetaan tilaa määrittellä itseään ja kertoa nimi, jolla toivoo itseään kutsuttavan. Vaikka muunsukupuolisuutta ei vielä tunnista virallisesti, työskentelyssä asiakkaalle annetaan mahdollisuus määrittellä oma sukupuolensa ja olla oma itsensä. Asiakkailta kysytään avoimia kysymyksiä, kuten "onko sinulla läheisiä". Näin emme tee oletuksia asiakkaan romanttisista tai perhesuhteista.

ALOITUS

RIKSU-toimintamallin ensimmäinen porras sisältää asiakkaan ja RIKSUn ohjaajan tapaamisia ja tutustumista. Tämän lisäksi aloitusvaiheeseen kuuluu työskentelyn tavoitteiden asettamista sekä keskusteluja verkkokuntoutuksen tehtävien pohjalta. Asiakkaan jäljellä olevan tuomion pituuden pohjalta mietitään yhdessä sitä, millaisiin asioihin työskentelyssä keskitytään. Jos vapautuminen on lähellä, keskitytään käytännön järjestelyihin, kuten asunnon etsimiseen ja vapautumisen suunnitteluun.

LUOTTAMUKSEN RAKENTAMINEN

Toimintamallin toinen porras keskittyy luottamuksen rakentamiseen ja vahvistamiseen. Verkkokuntoutuksen toisen, *Kuka minä olen?* -osion tehtävät keskittyvät itsetuntemukseen, omiin vahvuuksiin ja muutostyöhön, ja toimivat hyvänä pohjana asiakkaan ja ohjaajan välisille keskusteluille. Tehtävät pakottavat joskus kipeidenkin muistojen ja ajatusten äärelle, minkä vuoksi niitä on tärkeää purkaa tapaamisissa ohjaajan kanssa. Keskustelut vahvistavat uskoa siihen, että vaikeistakin asioista kannattaa puhua.

Vapauden lähestyessä työskentely keskittyy koko ajan vahvemmin tulevaisuudensuunnitelmiin ja haaveisiin. Yhdessä pohditaan paitsi toiveita ja tuen tarpeita, mutta myös asiakkaan olemassa olevia verkostoja. Asiakkaita tuetaan toimintavelvoitteen täyttävän toiminnan löytämisessä, perhesuhteiden selvittämisessä ja talousasioiden ratkaisemisessa. Näiden lisäksi asiakkaalle etsitään tarvittavia psykiatrisia tukitoimia ja hoitokontakteja. Verkkokuntoutus ja tehtävät jäävät tässä vaiheessa sivuosaan, kun asiakkaan ajatukset ja voimavarat keskittyvät vapautumisen järjestelyihin.

TOIMIJUUDEN VAHVISTAMINEN

Vapautumisvaiheessa mietimme myös asiakkaan mahdollisuutta esimerkiksi kuntouttavaan työtoimintaan tai muuhun työnhakuun tai kenties opiskeluun. Tätä ennen huolehditaan kuitenkin perustarpeista, kuten asumisesta, mielenterveys- ja päihdekuntoutuksen jatkumisesta, sekä tukiverkostojen vahvistamisesta. Tärkeintä on keskittyä jokaisen asiakkaan kohdalla niihin seikkoihin, jotka tukevat hänen kuntoutumistaan parhaiten.

Toimijuuden vahvistamisvaiheessa asiakkaille pyritään löytämään kuntoutumista tukevia palveluja ja toimintaa, ja asiakasta tuetaan niihin kiinnittymisessä. Erilaisten kuntoutusta tukevien palveluverkostojen luominen asiakkaan ympärille on olennainen RIKSU-toimintamallia. Asiakkaita on ohjattu sosiaalityön, päihdepalveluiden ja työllisyyspalveluiden pariin. Lisäksi on tehty yhteistyötä asiakkaalle entuudestaan tutujen palvelujen, kuten korvaushoitopoliklinikan, eri kuntoutustahojen ja psykiatristen poliklinikoiden kanssa. RIKSU-hankkeen ohjaaja kulkee asiakkaan rinnalla esimerkiksi lähtemällä mukaan tutustumiskäynneille uusiin palveluihin.

Usein vankilasta vapautuva nainen haluaa aloittaa elämänsä ”puhtaalta pöydältä” eli uudella paikkakunnalla. Tällöin uuden alun tueksi pyritään rakentamaan tukiverkosto, joka tukee päihteetöntä elämää. Näissä tilanteissa tehdään vahvaa verkostoyhteistyötä sekä vanhan että uuden kotikunnan sosiaalitoimen kanssa, jotta asiakkaalle saadaan kaikki tarvittavat palvelut uudessa kotikunnassa.

TUKI, TURVA JA ELÄMÄNHALLINTA

Toimintamallin kolmannella portaalla vahvistetaan asiakkaan tuki- ja turvaverkkoja sekä elämänhallintaa. Ensimmäinen tapaaminen sovitaan mahdollisimman pian asiakkaan siirtyessä vapautteen tai koevapautteen, mieluiten jo samalle päivälle. Mahdollisimman pikainen kontakti on RIKSU-hankkeen asiakkailta saadun palautteen mukaan kriittisen tärkeää, koska se tukee asiakkaan uskoa uuteen alkuun. Erityisen kriittinen vapautumisen hetki on niille asiakkaille, jotka ovat aloittaneet vankeusaikana päihdekuntoutuksen. Kun turvallisuudentunne ja luottamus säilyvät yli vapautumishetken, retkahduksen riski pienentyy olennaisesti.

Vapautumisvaihe merkitsee arjen rakenteiden muuttumista sekä erilaista vastuun ottamista omista tekemisistä. Vanhat käsittelemättömät asiat ja tapahtumat saattavat nousta mieleen, ja kadulla saattaa kävellä vastaan tuttuja menneisyydestä. Nämä saattavat laukaista asiakkaissa jopa traumataukamia. Eteen voi tulla tilanteita, joita ei ole osattu vankilassa ennakoida, joten tässä kohtaa jälleen korostuu tutun ja turvallisen ohjaajan sekä luottamussuhteen merkitys. RIKSU-hankkeen asiakkaille painotetaan, että ohjaajiin voi olla yhteydessä hyvinkin matalalla kynnyksellä. On tärkeää, että asiakas kokee voivansa luottaa ohjaajaan ja ottaa yhteyttä, oli asia mikä tahansa.

Asiakkaita tuetaan myös vaikeissa ja traumaattisissa asioissa, kuten parisuhdeväkivallan käsittelyssä. Ohjaajat ovat tukeneet rikosilmoituksen tekemisessä parisuhdeväkivallan vuoksi ja ohjanneet oikeusaputoimistoon. RIKSU-toimintamalliin kuuluva luottamuksellisen suhteen rakentaminen kantaa hedelmää siinä, että monista elämään kuuluvista ja kipeistäkin asioista on jo puhuttu ohjaajan kanssa jo ennen vapautumista. Vaikeita asioita on helpompi ottaa puheeksi, kun ne tulevat uudessa elämässä ja arjessa vastaan. Useamman kerran ohjaajat ovat saaneet puhelun, jossa jokin asia on saanut asiakkaan tolaltaan ja sitten puhelun aikana häntä ohjataan rauhoittumaan.

Toimimme vapautumisvaiheessa samaan aikaan sekä rinnalla kulkijoina että palveluohjaajina. Tuemme asiakasta myös sosiaalisen verkoston laajentamisessa tarvittaessa, vaikkapa harrastuksen aloittamisessa, jottei hän jää yksin. Toisaalta keskustelemme myös terveistä ihmissuhteista ja rajaamisen tärkeydestä niin ihmissuhteissa kuin muussakin elämässä.

ASIAKKUUDEN PÄÄTTÄMINEN

Kun asiakkaan elämäntilanne on vakiintunut ja hänellä on ympärillään tukiverkosta, työskentely päätetään yhdessä sovituksi. Tavoitteena on, että asiakkuus päättyy vasta kun asiakkaalla on terveitä ihmissuhteita ja riittävästi tukea selvitäkseen vastaan tulevista haasteista. Asiakkaille kerrotaan, että RIKSU ohjaajiin voi aina olla yhteydessä ja hankkeeseen palata, jos elämä ei sujukaan odotetusti.

RIKSU-hankkeessa asiakkaita on myös kadonnut. Tämä on usein johtunut asiakkaan päihteiden riippuvuuskäytöstä ja palaamisesta entisiin sosiaalisiin piireihin. Katoaminen voi johtua myös siitä, että asiakas ei ole kiinnittynyt hankkeen työskentelyyn. Joidenkin asiakkaiden kohdalla asiakkuus on alkanut vasta juuri ennen vankilasta vapautumista, kun vankilasta ei olla oltu yhteydessä hankkeeseen riittävän ajoissa. Tällöin tapaamisia ei ehditä sopia vankeusrangaistuksen ajalle, eikä luottamussuhdetta päästä rakentamaan.

Tällaisissa tilanteissa on kuitenkin pyritty tapaamaan asiakas edes kerran, jotta hänelle ehdittäisiin kertoa RIKSU-hankkeesta. Vaikka asiakas katoaisikin hankkeen toiminnasta vapautumisensa jälkeen, on hänen mahdollista löytää jossain vaiheessa takaisin. Myös hankkeen ohjaajan on mahdollista muistutella RIKSU:n avun ja tuen olemassaolosta. Hankkeesta kadonneita asiakkaita on ollut useampia. Joskus kadon-

neet asiakkaat palaavat muutaman tapaamiskerran ajaksi kadoten sitten uudestaan. Näihin hankkeesta kadonneisiin asiakkaisiin yritetään ottaa toistuvasti yhteyttä viesteillä, puheluilla ja myös sosiaalisen median kautta.

RIKSU-TOIMINTAMALLIN MUKAISELLE TYÖSKENTELYLLE ON TARVE

Useat asiakkaat kaipaavat tukea elämänhallintaan vankilassaolon jälkeen. Toisille riittää tuki alkuun pääsemisessä ja toisilla tuentarve on pidempiaikaista. Tuen tarpeeseen ja asiakkuuden kestoon vaikuttavat tuomion pituus sekä elämä ennen tuomiota. Jos asiakkaalla on kokemusta itsenäisestä päihteettömästä arjesta, siihen palaaminen voi olla helpompaa.

RIKSU-hankkeen asiakasryhmälle on tärkeää, että työskentely on pitkäaikaista ja kiinnipitävää. Juuri koskaan kuntoutuminen ei etene suoraviivaisesti, vaan matkan varrella on retkahduksia ja muita mutkia. Palvelupolku on katkonainen: usein tilanteessa, jossa asiakas aloittaa esimerkiksi laituskuntoutusjakson, päättyvät samalla kontaktit kaikkiin avohuollon palveluihin. Tällöin asiakkaan elämässä ainoa pysyvä kontakti on ollut RIKSU-hankkeen ohjaaja. Palvelupolun rikkonaisuus ei edesauta kuntoutumista ja päihteettömyyspyrkimyksiä. Esimerkiksi hyvin sujuneen laituskuntoutusjakson jälkeen retkahtamisen riski on suuri, kun jonotus avohuollon tukipalveluihin on pahimmillaan kuukausien mittainen.

RIKSU-hankkeessa työskentelyä tarjottiin vain naisvankiloiden asiakkaille. RIKSU-toimintamallin kaltaista työskentelyä ja kuntoutusjatkumoa tulisi tarjota myös rangaistustaan miesvankiloissa suorittaville sukupuolivähemmistöjen edustajille.

8 Kokemusasiiantuntijoiden ja vertaistuen merkitys

Tuike Autiokoski & Jody Ray

KOKEMUSASIAINTUNTIJA JA AMMATTILAINEN täydentävät toisiaan ja voivat yhdessä keksiä ratkaisuja asiakkaiden tilanteisiin. Kokemusasiiantuntija koetaan usein helpommin lähestyttäväksi kuin ammattilainen. Kokemusasiiantuntija toimii tulkkina viranomaisten ja asiakkaiden kokemusmaailman välillä. Asiakkaan suuntaan kokemusasiiantuntija voi toimia viranomaiskielen tulkkaajana, ja vastaavasti ammattilaisen suuntaan kulttuuritulkkina.

KOKEMUSASIAINTUNTIJUUS PÄHKINÄNKUORESSA

Kokemusasiiantuntija on henkilö, joka oman kokemuksensa kautta auttaa toisia ihmisiä. Kokemuksensa kautta kokemusasiiantuntijat tietävät, mikä on heitä auttanut ja mikä on vaikuttanut heidän toipumiseensa. Kokemuksella tarkoitetaan jotakin haastavaa elämäkokemusta, kuten esimerkiksi vakavaa päihteiden käyttöä, rikollista elämää tai sairastumista. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2022.)

Kokemusasiiantuntijat ovat kouluttautuneet kokemusasiiantuntijana toimimiseen. Heitä kouluttavat erilaiset oppilaitokset ja organisaatiot, ja koulutuksen kesto vaihtelee parista päivästä kahdeksaan kuukauteen. Koulutuksen myötä kokemusasiiantuntijat saavat kokemuksensa rinnalle teoreettista tietoa. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2022.)

Kokemusasiiantuntija tarjoaa vertaistukea eli kokemusten jakamista vertaisten kesken. Vertaistuki on sosiaalista tukea, joka voi sisältää esimerkiksi emotionaalisen, yhteenkuuluvuuden ja vastavuoroisen tuen elementtejä. Vertaisuus muodostuu jostakin yhteisestä tekijästä, joka voi olla esimerkiksi sama ikäryhmä, elämäntilanne, sukupuoli tai sairaus. (Kippola-Pääkkönen 2018.)

Kokemustoiminnan on todettu lisäävän kokemusasiiantuntijan eheyttä ja itsevarmuutta. Osallisuuden kokemus lisääntyy, kun kokemusasiiantuntijat osallistuvat koulutukseen ja pääsevät kiinnittymään työelämään.

Usein kokemusasiantuntijat innostuvat kokemusasiantuntijan koulutuksesta ja lähtevät jatkamaan opintojaan samalta alalta, jolla ovat toimineet kokemusasiantuntijoina. Haasteena voi kuitenkin olla palkkatulojen ja sosiaaliturvaetuksien yhteensovittaminen, sillä monilla kokemusasiantuntijoilla pääasiallinen toimeentulo koostuu sosiaaliturvaetuksista. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2022; Kokemusasiantuntijaverkosto.)

KOKEMUSASiantuntijat RIKSU-HANKKEESSA

RIKSU-hankkeeseen palkattiin kaksi kokemusasiantuntijaa, yksi Tampereen ja yksi Turun toimipisteeseen. Kokemusasiantuntija kulki ohjaajan työparina jalkautumassa verkostoihin sekä asiakastapaamisissa asiakkaan niin halutessa. Kokemusasiantuntija täydensi ammatillaisen osaamista tuomalla kokemustietoon perustuva näkökulmaa työskentelyyn. Kokemusasiantuntija myös auttaa ammattilaista kohtaamaan asiakkaita, joilla on samanlainen kokemus kuin kokemusasiantuntijalla (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2022).

Kokemusasiantuntijasta oli RIKSU-hankkeen ohjaajalle sekä asiakkaille korvaamaton apu etenkin erilaisten verkostojen kanssa. Kokemusasiantuntija tuntee jo ennestään apua tarjoavia palveluita ja hänellä on kontakteja niihin. Ohjaaja sai näin kokemusasiantuntijalta apua esimerkiksi siinä, kenen ottaa yhteyttä missäkin paikassa, jolloin ohjaaja säästyi etsimisen vaivalta.

Asiakkaalle kokemusasiantuntija osasi kertoa konkreettisia esimerkkejä siitä, minkälaista apua mistäkin paikasta saa tai miten sinne pääsee tai kenen kautta paikkaan voi hakeutua. Kokemusasiantuntija voi mennä asiakkaan mukaan myös tueksi paikkoihin, joihin ohjaaja ei pääse, kuten esimerkiksi Nimettömät Narkomaanit eli NA-ryhmään. RIKSU-hankkeen asiakkaat kiinnittyivät RIKSUn tarjoamiin toimintoihin paremmin, kun mukana oli kokemusasiantuntija. Moni asiakas koki helpommaksi tulla esimerkiksi tapaamisiin paikan päälle, kun tiesivät että kokemusasiantuntijakin on paikalla.

Kokemusasiantuntija ja ohjaaja muodostavat hyvän tiimin, jossa molemmilla on oma tärkeä roolinsa. Ammatillainen tietää koulutuksensa ja ammatillisen verkostotyön kokemuksensa perusteella, minkä pitäisi toimia ja kokemusasiantuntija puolestaan tietää mikä oikeasti toimii ja millä ehdoilla. Molemmilla on omat verkostonsa, ohjaajan verkostotuntemus perustuu ammatillaisen rooliin, kun kokemusasiantuntijalla on vastaavasti kokemusta samoista verkostoista asiakkaan roolista käsin. Jokaisella asiakkaalla on omat tarpeet ja toiveet kuntoutuksen suhteen, eivätkä kaikki palvelut ole kaikille sopivia, vaan pitää löytää jokaiselle yksilöllisesti se paras ratkaisu. Tällaisessa pohdinnassa ohjaajan ja kokemusasiantuntijan kokemukset eri palveluista olivat ratkaisevassa roolissa. RIKSU-hankkeessa huomasimme, että on todella hyödyllistä yhdistää ohjaajan tietotaito kokemusasiantuntijan kokemukseen ja että nämä tukevat työn teossa toinen toistaan.

OMALLA ESIMERKILLÄ VOIMAA JA KANNUSTUSTA

RIKSU-hankkeen asiakkaille kokemusasiantuntijalta saatu esimerkin voima oli todella tärkeässä roolissa heidän kuntoutumisessaan. Osalle asiakkaista avun hakeminen saattoi tuntua ylivoimaisen vaikealta. Kokemusasiantuntijalta sai vastauksia ja käytännön neuvoja avun hakemiseen. RIKSU-hankkeessa vertaistukea oli mahdollista saada kokemusasiantuntijalta kahden kesken tai ryhmämuotoisesti muilta rikos- ja päihde-taustaisilta henkilöiltä. Pääpaino RIKSU-hankkeessa toimivien kokemusasiantuntijoiden tuessa oli osoittaa, että päihderiippuvuudesta voi kuntoutua ja addiktion kanssa oppii elämään sekä jakaa omia kokemuksiaan vankilasta ja sieltä vapautumisesta.

Vertaistuki voi auttaa ulkopuolisuuden ja häpeän tunteeseen, kun huomaa, että on myös muita, joilla on samanlainen tausta kuin itsellä. Päihde- ja rikostaustaiset henkilöt ovat yhteiskunnassa melko huonossa ase-

massa, joten samanlaisten kokemusten jakaminen voi auttaa ymmärtämään, että esimerkiksi huono kohtelu jossakin tilanteessa ei välttämättä johtunutkaan itsestä, vaan yhteiskunnan asenteista.

Suurta apua kokemusasiantuntijasta on ollut myös vankilaan menoa odottavalle asiakkaalle, jolle kokemusasiantuntija kertoi omista kokemuksistaan. Asiakas sai itselleen tunteen, että minäkin selviän. Kokemusasiantuntijan läsnäolo voi vahvistaa asiakkaan osallisuuden tunnetta ja saada asiakkaan ymmärtämään, ettei ole ainoa tässä tilanteessa tai joka kamppailee näiden ongelmien kanssa.

KOKEMUSASIAANTUNTIJA TULKKINA PALVELUVERKOSTOSSA

Kokemusasiantuntija on myös tärkeä tuki viranomaisasiointinnissa. Ammatillainen tai viranomainen saattaa joskus huomaamattaan puhua palveluverkostosta ja kuntoutukseen liittyvistä asioista ammattisanastolla. Tämän lisäksi monet Viranomaisasiointiin liittyvät hakemukset ja lomakkeet saattavat sisältää tekstiä, jota on vaikea ymmärtää. Näissä tilanteissa kokemusasiantuntijasta on korvaamatonta hyötyä asiakkaalle, sillä kokemusasiantuntija osaa kertoa, miten viranomaiskieli taipuu selkosuomeksi. Kokemusasiantuntija toisinaan toimiikin eräänlaisena tulkkina asiakkaan ja viranomaisen välissä.

Vertaistuki voi paikata palvelujärjestelmän aukkoja ja katvealueita. Kokemusasiantuntijalla on usein laaja tuntemus kyseisen alueen palveluverkostosta ja keskustelu on vertaisten kesken erilaista kuin ammattilaisten kanssa. Yhteiskunnan palveluiden saatavuus on vaikeutunut, minkä lisäksi niihin saattaa joutua jonottamaan. Asiakas hyötyy siitä, että saa RIKSU-hankkeen ohjaajan lisäksi myös kokemusasiantuntijalta tukea ja kannatusta odotuksen ajalle.

Kokemusasiantuntijoilla on usein kokemusta arkisemmista ongelmista, joita asiakkaammekin voivat kohdata esimerkiksi Kelan tai muiden sosiaaliturvaetuksien hakemisessa ja lomakkeiden täyttämässä. Vertaistuen tärkeys tulee esille tässäkin kohtaa, sillä kokemusasiantuntija voi osoittaa asiakkaalle, että kyllä muutkin lomakkeiden kanssa kamppailevat ja kokevat tuen hakemisen tai vastaanottamisen vaikeana.

KOKEMUSASIAANTUNTIJA AUTTAA MYÖS AMMATTILAISTA

Myös ohjaajat ovat hyötäneet suuresti kokemusasiantuntijoiden tietämyksestä. Kokemusasiantuntija on ollut mukana vankilavierailuilla, mikä on ohjaajalle helpottavaa etenkin ensimmäisellä kerralla. Kokemusasiantuntija on myös tullut mukaan erilaisille tutustumiskäynneille ja, koska paikat ovat olleet hänelle tuttuja, ohjaajan on ollut helpompi mennä mukaan.

Kokemusasiantuntijan on yksilö- ja ryhmäkeskusteluissa ollut mahdollista sanoa ääneen asioita, jotka ohjaajan sanomana olisivat saattaneet vahingoittaa asiakkaan ja ammattilaisen suhdetta. Kokemusasiantuntijan kertomus antaa myös painoarvoa ammattilaisen puheille, koska kokemusasiantuntija voi konkreettisesti osoittaa jonkin keinon tai palvelun toimivaksi omalla esimerkillään. Se taas puolestaan luo luottamusta asiakkaalle niin palveluverkostoa, kuin omaa kuntoutumista kohti.

Kokemusasiantuntijan apua voi hyödyntää missä palvelussa tahansa. Heillä on usein hyvä tieto palveluverkostoista, minkä lisäksi he voivat toimia tulkkina ammattilaisten ja asiakkaan välillä. Kokemusasiantuntija voi vahvistaa turvallisuuden tunnetta niin asiakkaille kuin ammattilaisillekin. Ennen kaikkea kokemusasiantuntija osoittaa omalla esimerkillään, että muutos on mahdollista ja apua on saatavilla. On tärkeää nähdä, että joku muu on onnistunut siinä, mitä itse vasta tavoittelee. Kokemusasiantuntija osaa sanoittaa samoja tunteita, joita henkilö itse kokee, sekä kannustaa jatkamaan. Kokemusasiantuntija myös tietää, ettei kuntoutuminen ole suoraviivaista ja helppoa, vaan siihen kuuluu myös harha-askleet sivulle ja taaksepäin.

Kirjallisuus

A-Kiltojenliitto 2010. Vertaistoiminta kannattaa. SOLVER palvelut oy. Asumispalvelusäätiö ASPA. Viitattu 4.4.2023. https://a-kiltojenliitto.fi/akilta/wp-content/uploads/2015/02/Vertaistoiminta_kannattaa.pdf

Kippola-Pääkkönen, A. 2018. Vertaistuen hyödyt ja haasteet kuntoutuksessa. Teoksessa Lindh, J., Härkäpää, K. & Kostamo-Pääkkö, K. (toim.). Sosiaalinen kuntoutuksessa. Rovaniemi: Lapland University Press, s. 174–191. Viitattu 4.4.2023. <https://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/64446/Osatutkimus%20IV.pdf?sequence=14&isAllowed=y>

Kokemustoimintaverkosto. Kokemustoiminta. Viitattu 4.4.2023. <https://kokemustoimintaverkosto.fi/kokemustoiminta/>

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2022. Kokemusosaaminen. Viitattu 24.1.2023. <https://thl.fi/fi/web/hyvinvoinnin-ja-terveyden-edistamisen-johtaminen/osallisuuden-edistaminen/heikoimmassa-asetussa-olevien-osallisuus/osallisuuden-edistamisen-mallit/osallisuutta-edistava-hallintomalli-tukee-osallisuustyon-johtamista/kokemusosaaminen>

9 ”En tiedä missä olisin nyt, jos ei olisi tätä RIKSUa”: Nais erityinen ja sukupuolisensitiivinen työote muutosprosessin käynnistäjänä ja mahdollistajana

Ulla Salovaara & Riikka Kanervo

NAISERITYISESSÄ TYÖOTTEESSA RIKOSTAUSTAISTEN parissa otetaan huomioon naisten tuen tarpeisiin vaikuttavia seikkoja. Näitä on muun muassa sosiaaliset suhteet ja niihin sisältyvät valta-asetat ja väkivalta, päihteidenkäyttö ja päihteitä käyttävien sosiaalisten verkostojen maskuliininen normi.

Tämän artikkelin tavoitteena on nostaa esille erilaisia naisia vaurioittaneita ja heidän kokemukseensa vaikuttavia olosuhteita, jotka samalla ovat merkittäviä asiakastyöskentelyn kannalta. Nämä ovat myös niitä tekijöitä, joita nais erityisessä työotteessa huomioidaan, ja joihin työskentelyssä pyritään saamaan muutosta. Artikkelissa tuomme esille niitä nais erityisiä piirteitä, joita työskentelyssä tulisi huomioida, ja, jotka vaikuttavat naisten tuen tarpeisiin, mahdollisuuksiin ottaa palveluita vastaan ja päästä niihin. Artikkelin lopussa esitämme RIKSU-hankkeesta saatuja koettuja hyötyjä.

Aineistoa analysoimalla lähestymme naisten menneisyyttä suhteessa tähän hetkeen ja RIKSU-hankkeesta saatuaan hyötyyn. Tarkastelemme aineistossa kuvattuja menneisyyden olosuhteita etenkin siitä näkökulmasta, että nais erityisessä työotteessa ja näkökulmassa tunnistetaan menneiden tapahtumien ja ihmissuhteiden merkitys. Olemme lisäksi kiinnittäneet huomiota siihen, kuinka naisten tekemiä rikoksia tuodaan esille mediassa.

AINEISTO

Artikkelin aineisto koostuu RIKSU-hankkeeseen osallistuneiden naisten haastatteluilta. Haastatteluiden tarkempaa määrää tai muita tietoja emme kerro heidän anonymiteettinsä turvaamiseksi. Lisäksi olemme haastatelleet hankkeen ohjaajia ja kokemusasiantuntijoita. Aineistonhankinnassa on kiinnitetty erityistä huomiota eettisiin näkökulmiin ja ennen aineistonkeruun aloittamista tutkimuksen eettisyyttä on arvioitu Pääkaupunki-

seudun ammattikorkeakoulujen ihmistieteiden eettisessä toimikunnassa, josta saimme puoltavan lausunnon. Tunnistamme aiheen sensitiivisyyden ja tutkimuseettiset näkökulmat ovat ohjanneet työskentelyämme kaikissa aineiston käsittelyyn liittyvissä tilanteissa.

VASTOINKÄYMISET JA VÄKIVALTAKOKEMUKSET ALKANEET JO LAPSUUDESSA

Useat RIKSU-hankkeeseen osallistuneet naiset kertoivat traumaattisista kokemuksista, jotka ovat alkaneet jo lapsuudessa. Haastattelupuheissa toistuivat väkivallan kokemukset lapsuuden perheessä: joko vanhempien välillä tai heihin itseensä kohdistuen. Väkivallan kokemukset ovat sittemmin jatkuneet heidän omilla parisuhteissaan. Väkivallalla tarkoitamme tässä fyysisen väkivallan lisäksi muita moninaisen väkivallan muotoja (Bildjuschkin ym. 2020).

Tapahtui väkivalta missä muodossa tahansa, ovat sen seuraukset aina uhria traumatisoivia. Esimerkiksi kasvaminen henkisen väkivallan (mm. syyllistäminen, uhkailu, painostaminen, manipulointi) lävistämässä lapsuuden perheessä on aivan yhtä traumatisoivaa kuin fyysisen väkivallan kohteena oleminen. Väkivaltakokemukset ovat sitä traumatisoivampia mitä läheisempi niitä tuottava henkilö on.

Haastateltavat kertoivat myös siitä, kuinka erilaiset päihteet ja niiden jo varhain alkanut aktiivikäyttö olivat astuneet mukaan heidän elämäänsä teini-iässä, osalla jo ala-asteikäisenä:

”Mun elämä on mennyt ihan lapsesta lähtien vähän väärään suuntaan. Mun perhe on ollut tosi rikkinäinen. Ja meil on ollut perheväkivaltaa ja sitte meillä on päihdeongelmaa meidän perheessä. Mulla tuli itellä tosi varhasessa vaiheessa kuvioihin jo erilaiset päihteet ja tupakka.”

Varhaiset väkivallan kokemukset ja varhain alkanut päihteidenkäyttö ovat melko tyypillinen jatkumo rikostaustaisten naisten parissa tehdyssä tutkimuksessa (mm. Granfelt 2007; Owen ym. 2017; Salovaara 2019). Lisääntynyt päihteidenkäyttö on myös yksi näkyvä traumatisoivien kokemusten seuraus. Naisten lapsuudenperheessä on ollut usein monia erilaisia lasten kehitystä ja turvallisuudentunnetta vaurioittavaa tekijöitä. Vaikka perheissä ja sen käytännöissä ja ilmapiirissä olisi ollut vakaviakin puutteita, ei niihin perheen ulkopuolisten toimesta kuitenkaan oltu puututtu.

Viranomaisten puuttumista asiaan on usein hidastanut tai sen tehnyt jopa mahdottomaksi se, ettei perheen asioista ole joko tiedetty lainkaan tai sitten perheen ulkopuolisille ei ole kerrottu asioiden todellista laajuutta. Aikuisena lapsuudenperhettä ja sen olosuhteita tarkastellen on mahdollista havaita, että perhe olisi tarvinnut lastensuojelun puuttumista:

”No meidän koko perheen lapset olis pitäny huostaanottaa. Siis se oli ihan alku sillai, että nii. Ja sit oisin tarvinnu sillon nii, olis tarvinnu olla oikeesti silleen, et meidän kaikki lapset ois oltu pois siitä ympäristöstä.”

Perheessä tapahtuneet vakavat laiminlyönnit ja perusturvallisuuden järkkäminen tuottavat lapselle monien seurausten lisäksi myös kokemuksen erilaisuudesta. Harva lapsi välttyy havaitsemasta eroja oman kodin ja ystäväpiirin lasten kotien ja vanhempien toimintatapojen välillä. Tällainen havaittu kuilu lisää myös lapsen halua salata kodin olosuhteita ja vaikuttaa hänen itsetuntoonsa. Tämä vääjäämättä myös heijastuu lapsen ja nuoren kokonaishyvintoihin:

“

”Se rikkonaisuus oli sieltä, että mä myöhemmin tajusin sitten, et mähän olin tosi masentunu jo hyvin nuorena.”

Väkivaltakokemukset jatkuivat useiden haastateltavien kohdalla lapsuudesta aikuisiälle ja omiin parisuhteisiin. He kertoivat kohtaamastaan julmasta ja raa’asta väkivallasta parisuhteissa. Fyysinen väkivalta ja sen jatkuva uhka olivat yhdistyneet erilaisiin henkisen väkivallan muotoihin, jolloin kumppani oli latistanut naisten itseluottamuksen lähes olemattomiin.

“

”Ei oikeesti oo ihmisarvoo -- ku toinen on kertonu tarpeeks monta kertaa, että kukaan ei sua ikinä huoli tai rakasta sua tai jotain tällasta. Sen alkaa uskoo jossain kohtaa ja oon silleen, et anteeks, että vittu oon olemassa.”

Parisuhdeväkivalta on aina luonteeltaan intiimiä vallankäyttöä. Naisten kokemasta väkivallasta suurin osa tapahtuu parisuhteissa. Samanaikaisesti tämä suhde tarjoaa kontekstin eli erityisen olosuhteen, mikä mahdollistaa fyysisen, henkisen, seksuaalisen ja taloudellisen väkivallan toteutumisen. (Ronkainen 2017.) Ajautuminen vahingoittaviin parisuhteisiin ei kuitenkaan ole tietoinen päätös, vaan usein kyse on siitä, että varhainen nuorella iällä aloitettu parisuhde nähdään mahdollisuutena päästä eroon lapsuudenperheen olosuhteita. Vahingoittavissa lapsuudenperheissä eläminen ei ole tuottanut naisille sellaista kompetenssia, että heillä olisi keinoja välttää väkivaltaisia ja heitä siten alistavia parisuhteita. (myös Fuentes 2014.) Etenkin päihteiden riippuvuusikäyttö altistaa suhteille, joiden satuttavana näkyviä piirteitä he kykenevät usein havaitsemaan vasta jälkikäteen:

“

”Ei minun suhteeni ole kauhean normaaleja ole olleet.”

Naisille on tyypillisempää ajautua ihmissuhteiden ja etenkin parisuhteiden kautta sekä käyttämään päihteitä että tekemään rikoksia. Tällaisia parisuhteita voidaan pitää vahingoittavina, sillä ne paitsi pitävät naisia päihteiden käytössä myös altistavat heitä yhä uusille traumatisoiville väkivaltakokemuksille. Myös rikosten tekemisen aloittamiseen saattaa liittyä parisuhde ja sen myötä tapahtunut oppiminen muun muassa rikosten tekemiseen:

”Aloin olla sitten miehen kanssa, jolla oli pitkä rikoskierre, niin sitten mä siinä ajauduinkin tekemään rikoksia.”

Hankkeeseen osallistuneet naiset kertoivat kokemuksiaan vahingoittavista perhe- ja parisuhteista, koko elinajan jatkuneista väkivaltakokemuksista sekä jo hyvin varhaisessa vaiheessa alkaneista päihderiippuvuuksista. Osan kohdalla lastensuojelun sosiaalityö on jollain tavoin ollut mukana tarjoten tukea ja yrittäen puuttua perheen lasta vahingoittaviin olosuhteisiin jo varhaisvaiheessa tai nuoren omaan päihteidenkäyttöön. Puutumisen on kuitenkin ollut riittämätöntä tai sen intensiteetti ei olekaan vastannut nuoren todellista tilannetta. Naisten kertomuksista nousee esille myös ylisukupolvisuus, mikä näkyy sekä väkivallassa, päihteidenkäytössä että vahingoittavissa parisuhteissa.

NAISERITYISYYS, SUKUPUOLISTUNUT VÄKIVALTA JA RIKOSSEURAAMUSTEN SUKUPUOLISTUNEET HAITAT

Naiserityisyydellä tarkoitetaan sellaista toimintatapaa, jossa tunnustetaan sukupuolten merkitys yksilön kokemusten kannalta. Samoin ymmärretään ne sosiaaliset, kulttuuriset ja yhteiskunnalliset rakenteet, jotka tuottavat olemassa olevia hyväksyttäviä tapoja ymmärtää ja tuottaa sukupuolia. Rikosseuraamusten kontekstissa naiserityisyyden tarve on syntynyt vastapainona niissä vallinneelle näennäiselle sukupuolineutraaliudelle. Käytännössä rikosseuraamukset ovat rakentuneet ja kehittyneet enemmistönä olevien miesten tarpeita ajatellen. Tätä miesnormia on kuitenkin hankala havaita, sillä sen sijaan korostetaan sukupuolineutraaleja toimintatapoja ja käytäntöjä. Naiserityinen työote nostaa siten esille vallitsevalle ja piilotetulle miesnormille tyypillisiä tapoja, ja esittää keinoja saada yhteiskunnan rakenteet ja erilaiset sosiaali- ja terveyspalvelut ottamaan naisia paremmin huomioon. RIKSU-hankkeen ohjaaja määrittää hankkeessa toteutettua naiserityisyyttä seuraavasti:

”Ja naiserityinen tarkoittaa mulle aika kokonaisvaltaisesti sitä koko pakettia. Eli kun on kyseessä naisoletettu asiakas, niin silloin mietitään koko sitä hyvinvointia ja sitä, miten sen pukisi sanoiksi... Kokonaiskuva siis mitä siihen liittyy siihen naisen tilanteeseen. Mistä se on lähtöisin se koko polku tavallaan ja mitä se on. Mitä yhteiskunta odottaa naiselta, ja sitä kautta, et sen yhteiskunnan ja sen naisasiakkaan tilanteen tavallaan semmosta. Et näkee sen polun kokonaisena, et miten tää asiakas on kulkenut ja miten sit niitä erilaisia asioita on siel elämän varrella osunut, mitkä ei tavallaan täytyä niitä vaatimuksia, ja sitä kautta on tullut sit niitä huonoja kokemuksia ja traumojakin ja muuta. Et silloin täyty kohdata kokonaisvaltaisesti se asiakas siinä.”

Sukupuolistunut väkivalta tarkoittaa sitä, että väkivallan kokemisen ja sen kohteeksi joutumisen välillä on isoja eroja sukupuolten kesken. Sukupuolistunut väkivalta tulee näkyväksi esimerkiksi suhtautumisessa parisuhdeväkivallan uhriin ja tekijään. Naisten kokemasta väkivallasta valtaosa tapahtuu intiimeissä suhteissa, joissa väkivallan tekijänä on mies. Mies kuitenkin tyypillisesti nähdään heikkona ja tahdottomana toimijana, jolta on mahdotonta edellyttää vastuunottoa tilanteessa. Sen sijaan naista vastuutetaan lähtemään suhteesta ja äitinä ottamaan vastuu lasten suojelemisesta. Uhriksi joutunutta kohdellaan siten vastuullisena toimijana, kun taas tekijä on ikään kuin omien tekojensa tahaton tekijä. (Ronkainen 2017.) Sukupuolistunut väkivalta ja päihkeitä käyttävien sosiaalisten verkostojen sukupuolineutraalit ja naisvihamieliset käytännöt ulossulkevat naisia

”Minä olen huomannut sen, ettei naista kunnioiteta pätkäkään. -- Todellakin naisen asema tässä maailmassa, missä minä elän, on olematon. Ei naista pidetä yhtään minään.”

Rikosseuraamusten sukupuolistuneiden haittojen käsitteellä tarkoitetaan erityisesti sellaisia rakenteellisia tekijöitä, jotka pitkälti myös ohjaavat kulttuurista ja sosiaalista toimintaa. Kyse on paitsi vankien sijoittelusta myös siitä, miten ahtaasti vankiloissa joudutaan asumaan ja miten vankien fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen ja siitä huolehtimiseen on tarjottu apua. Sukupuolistuneiden haittojen käsite pitää sisällään myös vankilahenkilöstön toiminnan: epäkunnioittavan, seksuaalissävytteisen ja alistavan puheen, koskettelun ja tavan hoitaa erilaisia tarkastustilanteita. (Owen ym. 2017.)

Asiakas: ”Siis en ois mennyt Vankilaan [vankilan nimi poistettu US], jos oisin tiennyt, et siel on jotain niin erikoista. Siel sit meitä kohdeltiin jotenki ihan huonosti, siellä sukunimellä puhuteltiin, puhutettiin ja nöyryytettiin ja. Se on ihan älytöntä.

US: ”Miten ne nöyryytti? Haluutsä kertoo?”

Asiakas: ”Siis voin kertoa. Mulle tuli jotain sanaharkkaa yhden vartijan kans aiheesta, että mä oli lähössä lomille. Sit se halus perua mun sovituksen, ku mul oli X:ään joku meno. Se on semmonen päihdevertaistukijuttu, mihin mä olin menos. Niin, sit se pyysi mut sen jälkeen kuitenkin seulaan. Yks [mies US] vartija siellä ja sit se katteli mua siinä, ku mä olin alasti ja sit se oli, et ... ja siis tolleen ihan vitun nöyryyttävää oikeesti.”

Edellä esitetty sitaatti haastattelusta voisi olla vuosikymmenien takaa, mutta se ei ole. Se kertoo naisvankilan todellisuudesta 2020-luvulla. Se voisi olla myös keksitty tarina, mutta miksi se olisi sitä. Naisille tarkoitettuissa vankiloissa työskentelee tietenkin kaikkien sukupuolten edustajia. Rikosseuraamuslaitoksen ohje vangin päihdeettömyyden valvonnasta, päihtymystilan toteamisesta ja päihdevalvonnan testaamisesta (dnro 8/004/2017) kuitenkin yksiselitteisesti ohjeistaa, että päihdevalvonnan suorittajan ja tulee olla samaa sukupuolta tarkistettavan kanssa. Toisaalta sitaatissa mainittu tilanne täyttää myös seksuaalisen häirinnän

tunnusmerkit: *”sanallista, sanatonta tai fyysistä, luonteeltaan seksuaalista ei-toivottua käytöstä, jolla tarkoituksellisesti tai tosiasiallisesti loukataan henkilön henkistä tai fyysistä koskemattomuutta erityisesti luomalla uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai ahdistava ilmapiiri”* (Tasa-arvovaltuutettu). Kun suhteutetaan lain ja ohjeistuksen tasolla kielletty toiminta siihen todellisuuteen ja kokemuksiin, joita rikostaustaisilla naisilla on liittyen koettuun väkivaltaan ja muihin traumaattisiin kokemuksiin, ollaan toisaalta vallankäytön ytimessä sekä naisiin sukupuolen perusteella kohdistuvan väkivallan ja syrjinnän äärellä. Toisaalta juuri tämälantapaiset tilanteet osoittavat meille sen, kuinka tärkeää työskentelyä on muuttaa nais erityisyyden ja traumakokemukset huomioon ottavampaan suuntaan.

Naiserityisessä lähestymistavassa huomioidaan se, että vankiloissa tulisi huomioida naisvankien sukupuolustuneen väkivallan kokemukset ja traumatausta. Vankiloissa vankeusrangaistuksiaan suorittavat naiset ovat usein eläneet päihteitä käyttävissä sosiaalisissa verkostoissa, joissa naiset altistuvat moninaiselle väkivalalle ja, jossa vaikuttava miesnormi paitsi pitää naisia usein toisina, myös jättää heille kapean toiminnan tilan. Tuolloin oma paikka ja asema on lunastettava joko väkivallalla tai vastikkeellisella seksillä. Koettu moninainen väkivalta traumatisoi ja siksi vankilassa tulisi kiinnittää huomiota koettuun turvallisuuteen:

”Vankiloissa pitäis lisätä ymmärrystä henkilökunnalle ja vartijoille varsinki sille miehelle, ettei rähää siellä, koska naiset oikeesti saattaa pelätä ihan vitusti. Ne on saattanu joutua katteleen ikänsä jonkun rähäämistä ja joutunu pelkäämään. Mut vankilassa ei enää tarvis joutuu mun mielestä pelkäämään.”

Naiserityisessä lähestymistavassa kiinnitetään huomiota turvallisen tilan käsitteeseen, millä tarkoitetaan asiakastyöskentelyn orientaatiota. Kyse ei ole välttämättä konkreettisesta tilasta, vaan siitä että luodaan sellainen turvallinen ja luottamuksellinen ilmapiiri, jossa asiakas kokee olonsa turvalliseksi. Tämän ilmapiirin luomisessa myös työntekijän sukupuolella on väliä, etenkin silloin, kun työstetään ikäviä asioita, kuten lähi-suhteissa tapahtunutta väkivaltaa ja hyväksikäyttöä. Sen sijaan erilaisissa toimipaikoissa, kuten Kelassa tai TE-toimistossa, voidaan hyvinkin asioida miespuolisen työntekijän kanssa.

”Se on tärkeä, et se on ollu nainen, koska se on kuitenkin niinku rankkoja asioita taustalla, niinku seksuaalisuuteen ja tämmöseen liittyviä juttuja, niin sit se tuntuis tosi nöyryyttävältä tai silleen kertoo jollekin miehelle. Tuli semmonen olo, et taas mua alistetaan.”

Kuitenkaan pelkkä työntekijän sukupuoli ei takaa kunnioittavaa kohtelua ja sensitiivistä lähestymistapaa. Kun työskennellään vakavia moninaisen väkivallan tekoja kohdanneiden naisten kanssa, tulee sensitiivisen lähestymistavan lävistää koko työskentelyä. Tämän omaksuminen vaatii työntekijöiltä jatkuvaa reflektointia. Lisäksi työntekijöille tulee mahdollistaa riittävät tukitoimet, kuten työnohjaus, jotta heillä on mahdollista saada tukea omaan työssä jaksamiseensa. Asiakkaan näkemys sensitiivisestä työntekijästä on:

”Nainen, joka ymmärtää jotenkin sen sensitiivisyyden ja osaa ottaa sitä huomioon eri tavalla.”

Päihteitä käyttävissä sosiaalisissa verkostoissa vaikuttavat toimintatavat ja vallitseva miesnormi saattavat aiheuttaa naisten joutumisen asemaan, jossa altistuvat monenlaiselle hyväksikäytölle ja väkivallalle. Tämä puolestaan aiheuttaa erilaisia häpeän, syyllisyyden ja leimautumisen tunteita. Nais erityisessä työotteessa kiinnitetään huomiota häpeään, syyllisyyteen ja leimaan. Häpeä on seurausta siitä, että yksilö kokee tehneensä jotain väärin ja rikkoneensa hyväksytyä toimimisen tapaa. Häpeä on kuitenkin hyvin moniulotteinen kokonaisuus, sillä esimerkiksi parisuhdeväkivallan uhri kokee häpeää, vaikka väärin on tehnyt pahoinpitelijä.

”Minä itse häpeän sitä, että olen ollut vankilassa.”

Häpeä saattaa kuitenkin olla lamaannuttava ja jopa palveluihin hakeutumista estävä tunne. Usein häpeä sekoittuu syyllisyyden tunteisiin ja siihen, kun omien menneiden tekojen seuraukset tulevat näkyviksi esimerkiksi suhteissa kodin ulkopuolille sijoitettuihin lapsiin (Salovaara 2023). Rikoksen tehnyt nainen rikkoo monin tavoin kulttuurisesti sopivana pidettyyn naiseuteen liitettyjä ominaisuuksia ja odotuksia vastaan. Väkivaltaa tehneet naiset kokevat häpeää teoistaan, pitkälti juuri koska väkivalta ei sovi perinteiseen naisen rooliin (Lattu 2016, 217).

Koettu häpeä saattaa myös lisätä naisten kokamaa leimaa. Leima saattaa vaikuttaa neljällä eri tasolla: yksilö-, vuorovaikutus-, yhteisö- ja yhteiskuntatasolla. Yksilötasolla leima ilmenee esimerkiksi epäreiluksi koettuna kohteluna. Vuorovaikutustasolla kyse voi olla vaikkapa kanssaihminen halventavasta kielenkäytöstä ja tungettelevista kysymyksistä. Yhteisötason leima ilmenee viranomaisasioinnissa koettuna alempiarvoisuudessa ja ulkopuolisuudessa. Yhteiskunnan tasolla leima saattaa ilmetä erilaisina stereotyyppinä ja negatiivisina kuvauksina mediassa, jota käsittelemme hieman edempänä. (Wolfson ym. 2021, 5–6, Salovaara ym. 2023.) Jotta leima onnistuu suhteellisen systemaattisesti lävistämään nämä edellä mainitut neljä tasoa, on kyse muustakin kuin vankilasta vapautuvan yksilön kokemuksesta. Leimaaminen on toisaalta osa poliittista retoriikkaa esimerkiksi silloin, kun korostetaan työttömyyden vähenevän kannustavalla ja tukia vähentävällä toiminnalla, tai kun kaikkia maahanmuuttajia syyllistetään yhden yksilön toiminnasta. Tätä voidaan kutsua stigman voimaksi ja stigmapolitiikaksi. (Tyler 2020.) Seuraavassa jatkamme stigman tarkastelua tarkastelemalla naisten kertomia kokemuksia naisten rikosten käsittelystä mediassa.

NAISTEN RIKOKSET MEDIASSA

Nainen on ollut lainsäätäjän näkökulmasta poikkeus, ovathan naisten tekemät rikokset harvinaisempia kuin miesten. Vuosittain vankiloissa tuomioitaan suorittavista henkilöistä noin kahdeksan prosenttia on naisia (Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2021, 31). Naiset ovat kuitenkin yleisesti ottaen miehiä fyysisesti heikompia

ja oman terveyden sekä hengen varjelu voi edellyttää turvautumista väkivallan teoissa erilaisiin välineisiin kirveestä vesuriin ja puukosta pesäpallomailaan (Ruuskanen 2000; tässä Nikunen 2001, 164–165). Aikuisista perhe- ja lähisuhdeväkivallan uhreista liki 80 prosenttia on naisia (STAT 2020).

“Nii ja [naiset ovat RK] viallisempia ku miehet, ku ne päätyy tekee jonkun rikoksen ja [media ja klikkiotsikot RK] ei ota millään lailla huomioon sitä, että joku on saattanu kärsii 10 vuotta jostain hirveestä perheväkivallasta. Joku päivä on tullu mitta täyteen. Siis silleen se ei oikeuta sitä, mutta mun mielestä se lisää ymmärrystä sille asialle.”

Iltaapäivälehdissä sekä keltaisen lehdistön julkaisuissa rikoksista epäiltyjen naisten aktiivisuutta usein korostetaan ja naiset saadaan näin vaikuttamaan poikkeuksellisina ja pahoina. Naisten omista tarinoista korostuvat uhrin kokemukset, kun taas median tuottamissa tarinoissa moraalittomuus ja poikkeuksellisuus. (Venäläinen 2017.) Naisten tekoja arvioidaan suhteessa heidän velvollisuuksiinsa äiteinä, puolisoina tai kunniallisina naisina. Miesten tekoja ei pohdita suhteessa aviopuolison ja isän velvollisuuksiin, kuten perheen suojelemiseen vaan mieluummin suhteessa aviopuolison oikeuksiin: perheenpää omistaa perheensä ja voi päättää muiden puolesta. (Nikunen 2001, 185).

“[Toivoisin, että] ne lööppiutiset lähtis, tai siis että ihmiset ei oikeesti usko Iltalehden jotain uutista, että nainen murhasi väkivaltaisesti veitsellä miehensä ja suluissa vois olla lopputeksti tai mitä siellä on takana.”

Sitaatissa viitataan melko tyyppilliseen syyhyn naisten tekemien henkirikosten takana. Kyse on tuolloin siitä, että nainen pitkään jatkuneen parisuhdeväkivallan jälkeen surmaa häntä pahoinpidelleen miehen. Suomessa tehdyssä parisuhdeväkivallassa suurimmassa osassa tekijänä on mies. Pitkään jatkunut parisuhdeväkivalta madaltaa uhrin kynnystä käyttää väkivaltaa myös itse. Myös muiden naisten tekemien väkivaltarikosten takana on poikkeuksetta kokemus parisuhdeväkivallasta. Väkivallan kokeminen alentaa kynnystä käyttää väkivaltaa, se normalisoituu ja omilla uhrin kokemuksilla väkivallan tekemistä voi selittää ainakin itselle.

“Mielestäni se on melko karua. Kuinka Iltalehdessä julkaistaan nimiä. Mielestäni se on todella väärin. Siinä voi helposti mennä ihmisen elämä pilalle. Ja ei voi ikinä tietää, mitä siinä takana on.”

“Yleensä vakavien rikosten taustalla [on RK] jotain tosi surullisia ihmiskohtaloita. Kyseessä on oikeesti surkeiden sattumusten summa.”

Kokemus iltapäivälehtien ja keltaisen lehdistön tavasta uutisoida naisten tekemistä rikoksista koetaan epäoikeudenmukaiseksi, liioittelevaksi ja vääristeleväksi. Näissä julkaisuissa ei haastateltavien mielestä tule selkeästi esille kaikki taustalla vaikuttavat ja tekoa selittävät syyt. Haastatteluista tulkitsemme, että uutisointitapa toimii vahvasti rikostaustaisia naisia leimaavana toimintana. Tuolloin naisista tehdään vahvasti toisenlaisia, vaarallisempia ja arvaamattomampia. Jos rikosuutisessa on mukana nainen, hänet myös sellaiseksi ilmoitetaan. Miehet voivat esiintyä teksteissä muillakin määreillä, mutta yksikin nainen tekee sukupuolen eksplisiittisesti näkyväksi. (Nikunen 2001, 160.)

RIKSU-HANKE MUUTOKSEN MAHDOLLISTAJANA

Hankkeeseen osallistuneet naiset kokivat saaneensa hankkeesta valtavasti tukea oman päihteettömyytensä ylläpitämiseen ja selviytymiskeinoja ehdottoman vankeusrangaistuksen jälkeiseen elämään. Vankeusajan oli koettu mahdollistaneen irtioton vanhasta ja monin tavoin vahingollisesta ja vahingoittavasta elämästä. Eräs haastateltava kuvasi sitä, kuinka vasta vankeustuomio mahdollisti hänelle etääntymisen haitallisesta ja kuormittaneesta ihmissuhteesta: *”Mä sain oikeesti sen mun irtioton.”* Vankeusaika oli koettu mahdollisuutena pysähtyä pohtimaan omaa elämäänsä, sen tapahtumia ja sitä, millaista elämää haluaisi tulevaisuudessa elää. Moni oli kokenut vankeusajan poikkeuksellisen positiivisena ajanjaksona, johon oli kuulunut päihteettömyys ja säännöllinen elämänrytmi. Päihteettömyyden ylläittäminen vapautumisen jälkeen saattoi kuitenkin olla vaikeaa, ellei riittävää tukea ja päihteetöntä sosiaalista verkostoa ole saatavilla:

”Minä oikeasti olisin vielä sen miehen [väkivaltainen ex-puoliso RK] kanssa. Se on iso in juttu, missä minua on tämä RIKSU-hanke auttanut. Totta kai kaikki se vankilasta vapautteen oli iso tuki minulle. Heti me tapasimme, kun pääsin siviiliin. Minulla oli se sossuaika ja sinne tullaan mukaan, se on hyvä, koska ei välttämättä itse osaa kysyä oikein asioita. Se [hankkeen ohjaaja RK] on minua paljon näissä Kela asioissa neuvonut. Itse ei voi tietää kaikkea.”

Hankkeesta on koettu saatavan apua sekä konkreettisiin arjesta selviytymistä tukeviin asioihin että elämänmuutokseen ja päihteettömyyteen. Konkreettisimmillaan apu on ollut siis viranomaisasioinnissa auttamista, mutta myös asunnon saamisessa ja jopa puhelimen hankkimisessa. Kummallakin tasolla saatu apu on ollut samalla naisten omaa muutostyöskentelyä tukevaa.

”Tää RIKSU-hankkeen kautta tänne kuntoutukseen pääseminen, niin tää on ollut siis ihan uskomaton juttu, et mulla ei ollu ees puhelinta, ei asuntoa.”

Päihteettömän elämän aloittaminen vaatii vanhojen sosiaalisten verkostojen katkaisemista. Aikuisille ei useinkaan ole helppoa löytää uusia tuttavuuksia ja monesti kokemus yksinäisyydestä saattaa tulla tutuksi (Gålnander 2022). Riksu-hanke on tarjonnut apua yksinäisyydentunteeseen vertaistuen ja ohjaajien avulla:

”Minulla ei ole ketään muuta elämässä. -- Minä soitan sille [Riksun ohjaajalle RK] ihan jostain hölmöistäkin asioista välillä.”

Hankkeen ohjaajien ammattitaito ja tarjoama tuki sekä hankkeessa toteutettu nais erityinen työskentelytapa ja traumataustan huomioiva työskentely ovat luoneet asiakkaille turvallisen tilan. Hankkeessa luotu turvallinen tila mahdollistaa luottamuksellisen ja välittävän ilmapiirin syntymisen, mikä mahdollista rehellisesti omasta tilanteesta kertomisen ja edesauttaa hakeutumista oikealaatuisiin ja -aikaisiin palveluihin.

”Tämä Riksussa käynti ehkä eniten on auttanut minua. Koska minulla on ollut tosi vaikeaa tuomioni takia. -- Ja olen ollut todella rikki. Niin olen saanut siihen niin paljon apua. Se on ollut todella merkityksellistä.”

”Minulle tämä ainakin oli elämän pelastus. En oikeasti tiedä, missä olisin nyt, jos ei olisi ollut tätä Riksua.”

Pelkkä hankkeelta ja vertaisilta saatu tuki ei riitä, sillä naisten on jossain vaiheessa siirryttävä yleispalveluiden piiriin. Jotta turvallinen tila laajenisi muualle yhteiskuntaan, tulisi yleistä tietoisuutta rikoksiin ja päihderiippuvuuteen ajautumisesta lisätä. Samalla lisääntyisi tieto siitä, että uuden mahdollisuuden antaminen tarkoittaa myös sitä, ettei vankilaan tarvitsisi enää palata:

”Ymmärryksen lisääminen ihmisille. Seki, että vaikka joku ihminen ois jonkun rikoksen tekijä, se on useimmiten myös sen uhri jollain tavalla. Ja kaikenlaisissa rikoksissa. Sitä ymmärrystä siihen, että kaikkien pitää oikeesti saada toinen mahis.”

PÄÄTELMÄT

Vaikka väkivallan runsaus ja monimuotoisuus rikostaustaisten naisten elämänselityksessä oli selvillä jo aiemman tutkimuksen perusteella, yllätti sen runsaus näin pienessä aineistossa meidät. Naiset syyllistyvät Suomessa väkivaltarikoksiin huomattavasti muita maita enemmän. Tätä voi ensinnä pitää yhtenä merkinä väkivallan yleisyydestä Suomessa ja toisaalta se kertoo väkivallan ehkäisyn epäonnistumisesta. Naisten väkivaltarikosten taustalla on melko tyypillisesti väkivallan uhrikokemuksia lapsuudenperheessä ja parisuhteissa, jotka madaltavat kynnystä käyttää väkivaltaa itse ja toimivat myös selontekona sen käytölle.

Naiserityisessä työskentelytavassa tunnustetaan rakenteellisen väkivallan lisäksi sukupuolittunutta väkivaltaa ja sen yksilötason seurauksia naisten elämään. Väkivallan vaikutukset voivat ilmetä erilaisina trauma-oireina, kuten lisääntyneenä päihteidenkäyttönä ja ahdistuksena. Nostimme esille myös rikosseuraamusten sukupuolittuneet haitat, joilla viitataan rikosseuraamusten rakenteellisiin ja jopa työntekijätasoihin haitteihin. Ennestään traumatisoituneiden naisten uudelleentraumatisoituminen on mahdollista tilanteissa, joissa he joutuvat tilanteeseen nähden kohtuuttoman ja nöyryyttävän vallankäytön kohteeksi.

Naisten rikosten uutisointi vaikuttaa olevan pääsääntöisesti sensaatiomaisia klikkiotsikoita hamuavaa toimintaa, jossa rikoksiin syyllistyneistä naisista tehdään pahempia ja julmempia kuin vastaaviin syyllistyneistä miehistä. Tämä vaikuttaa naisten mahdollisuuksiin vankilasta vapautumisen myötä saada uusia mahdollisuuksia ja integroitua yhteiskuntaan. Erilaisissa medioissa esiintyvä nimi pitää naisia vahvasti kiinni entisessä. Näin ollen yhtenä mahdollisuutena saattaa olla nimen tai paikkakunnan vaihtaminen.

RIKSU-hanke oli aineiston naisten mukaan onnistunut vaikuttamaan heidän arkeensa ja toimineen mahdollistajana muutoksessa kohti rikoksetonta ja päihteetöntä tulevaisuutta. Erityisen merkittäväksi hankkeen ansioksi näyttää nousseen sensitiivinen ja nais erityinen työote, rinnallakulkijuus sekä asiakkaiden elämäntilanteiden kokonaisvaltainen hahmottaminen ja palveluihin ohjaaminen. Naiserityisen ja sukupuoli-sensitiivisen työskentelyotteen ottaminen laajemmin ja laadukkaammin käyttöön Rikosseuraamuslaitoksen toiminnassa.

Kirjallisuus

- Bildjuschkin, K., Ewalds, H., Hietamäki, J., Kettunen, H., Koivula, T., Mäkelä, J., Nipuli, S., October, M., Peltonen, J. & Siukola, R. 2020.** Väkivaltakäsitteiden sanasto. Helsinki: THL. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-211-6>
- Fuentes, CM. 2014.** Nobody's Child: The Role of Trauma and Interpersonal Violence in Women's Pathways to Incarceration and Resultant Service Needs. *Medical Anthropology Quarterly*, 28 (1), 85–104.
- Granfelt, R. 2007.** "Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa" Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2/2007. Helsinki: Rikosseuraamusvirasto. https://www rikosseuraamus.fi/material/attachments/rise/julkaisut-risenjulkaisusarja/OEH8hc2Fb/2-2007_Oppisin_elamaan_riippuvuuteni_kanssa.pdf
- Gålnander, R. 2022.** The Lonely Road to Reform On the Detriments of Loneliness in Women's Desistance from Crime. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1/2022, 193–200.
- Lattu, E. 2016.** Naisten tekemä väkivalta. Akateeminen väitöskirja. Tampereen yliopisto 2016. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-03-0138-5>
- Nikunen, M. 2001.** Nainen ja henkirikos. "Mies ei halunnut mistään hinnasta luopua vaimostaan". Teoksessa Nikunen, M., Gordon, T., Kivimäki, S. & Pirinen, R. 2001 (toimi.) Nainen, naiseus, naisellisuus. Tampere University Press, Tampere 2001.
- Owen, B., Wells, J. & Pollock, J. 2017.** In search of safety: Confronting inequality in women's imprisonment. University of California.
- Rikosseuraamuslaitoksen ohje vangin päihdeettömyyden valvonnasta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit.** Luettu 10.5.2023. <https://www rikosseuraamus.fi/fi/index/seuraamukset/saannokset/maarayksetjaohjeet/Vanginpaihteettomydenvalvonta,paihtymystilantoteaminenjapaihdevalvonnantestit90042021.html>
- Rikosseuraamuslaitoksen tilastoja 2021.** Luettu 22.4.2023. https://www rikosseuraamus.fi/material/collections/20220614144512/7a0qfFIIR/RISE_Tilastollinen_vuosikirja_2021_FI.pdf
- Ronkainen, S. 2017.** Mitä väkivalta on? Eron teköjen tärkeydestä, yhteyksien näkemisestä. Teoksessa: Niemi, J., Kainulainen, H. & Honkatukia, P. (toim.) Sukupuolistunut väkivalta: Oikeudellinen ja sosiaalinen ongelma. Tampere: Vastapaino.
- Salovaara, U. 2019.** Rikoksista tuomitut naiset: Yhteisöstä erottaminen ja takaisinliittämisen mahdollisuudet. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7685-9>
- Salovaara, U. 2023 tulossa.** Ristiriitainen, kohtaamaton ja määritelty äitiys: Ehdonalaiseen vankeusrangaistukseen tuomittujen naisten koettu ja määritelty äitiys lastensuojelun sosiaalityön kontekstissa. Janus.
- Salovaara, U., Pirttilahti, H. & Lindström, J. 2023.** Rikostausta, häpeä ja tunnustus: Kokemuksia rikostaustaisten kohtaamisesta. Teoksessa: Kaarakka, O. & Nikula, K. (toim.) Rikosseuraamusalan etiikka: Käsitteistä käytäntöön. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. https://www.rskk.fi/material/collections/20230125123757/HphB3WjuJ/RISE_Rikosseuraamusalan_etiikka_WEB.pdf

STAT. 2020. Sukupuolistunut väkivalta. Luettu 10.5.2023. <https://www.stat.fi/tup/sukupuolistunut-vakivalta/index.html>

Tasa-arvoaltuutettu. 2023. Seksuaalinen ja sukupuoleen perustuva häirintä. Luettu 10.5.2023. <https://tasa-arvo.fi/hairinta>

Tyler, I. 2020. Stigma. The Machinery of Inequality. Zed Books: Dublin.

Venäläinen S. 2017. Women as perpetrators of violence. Meanings of gender and violence in the tabloid press and in the narratives of women imprisoned for violent crimes. Academic dissertation. University of Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-3280-2>

Wolfson, L., Schmidt, R. A., Stinson, J., & Poole, N. 2021. Examining barriers to harm reduction and child welfare services for pregnant women and mothers who use substances using a stigma action framework. *Health & Social Care in the Community*, 29(3), 589–601. DOI: 10.1111/hsc.13335

10 Gender sensitivity rehabilitation to help reduce criminal recidivism

Jody Ray & Riikka Kanervo

PRISONERS ARE A marginal group which differs from the majority population in many ways. Female prisoners are a marginal group within a marginal group, as only 7.7 per cent of all prisoners are women (Rikosseuraamuslaitos 2023). This article discusses how the RIKSU project came about and its overall outcomes.

The number of female prisoners in Finland increased from the 1990s to the 2010s. That number has remained steady since then, apart from a small increase in 2016. The most common crimes female prisoners have committed are violent crimes (43%). This means that the share of prisoners convicted of violent crimes is higher among female than male prisoners. The second most common crimes female prisoners have committed are drug-related offences (Kriminaalihuollon tukisäätiö 2020, 6).

Female prisoners are in a vulnerable position in many ways. Finland's criminal sanctions agency studied the health of Finnish prisoners in 2006. The survey results are shocking, especially for female prisoners: 69.3% of women were physically assaulted by their partners and 65.4% were subjected to psychological abuse, which is a much higher share than among male prisoners (Joukamaa 2010, 27). Based on the research, substance abuse and mental health problems are equally common among female and male prisoners: around 90% have had a substance abuse disorder and some type of mental health disorder during their lifetime (Joukamaa 2010, 46).

THE RIKSU PROJECT

Women convicted of a crime have a heightened need for substance abuse rehabilitation, mental health support, and social relationships (Kriminaalihuollon tukisäätiö 2020, 4). For this reason, we started the RIKSU project in September 2020. Our project aimed to develop and pilot a female-specific rehabilitation model and

an online rehabilitation course, providing a support continuum from incarceration to re-entry into society. The aim was to link the female prisoners' rehabilitation to community services and find individual service paths supporting their rehabilitation.

We wanted to consider the characteristics of female-specific work from the viewpoint of ending criminal recidivism and substance abuse rehabilitation. Our intention was also to help our clients build familial relationships and learn everyday life skills. The project team comprised of two social counsellors and two experts by experience, and of researchers and developers.

Throughout the RIKSU project, we worked closely with local prisons and other organisations working with the same clientele as us. RIKSU's social counsellors frequently contacted our network and often visited a particular organisation every few weeks. We wanted to be readily available to clients. Our clients found us through their prison social counsellors or an organisation we had worked with previously.

FEMALE-SPECIFIC WORK ORIENTATION IN RIKSU

In the service sector, it is important to become aware of and understand the specific background risk factors of women with criminal backgrounds. In female-specific work, women's special needs during rehabilitation are recognised (Kriminaalihuollon tukisäätiö 2020, 4). In the RIKSU project, gender sensitivity and female-specific work orientation mean we recognise the typical life experiences of women with criminal backgrounds.

Our clients are often involved in male-dominated drug circles, where misogyny also prevails amongst women: 'A woman is a wolf to a woman'. By behaving like 'one of the guys', one receives respect, but the supportive aspect between women is missing. Mental health problems are common, and our clients often have a history of victimisation. A drug and criminal background creates a stigma for women and gender minorities, which makes it difficult to build a new identity and reintegrate into society. Women have typically been raised to be 'good girls', and the RIKSU project's clients have difficulty setting or even recognising their own boundaries.

Women who participated in our project have shared experiences of vulnerability that correspond to earlier research (Joukamaa et al. 2010). Many have experienced drug addiction and its mild manifestations, such as a subordinate position, prostitution and violence. In addition, experiences of co-dependency, intimate partner violence and jealousy in intimate relationships are very common among our clients.

ONLINE REHABILITATION

In the RIKSU project, we developed an online rehabilitation course that our clients can work through. The goal of online rehabilitation is to stop and reflect on one's own life, strengths and hopes for the future. Meetings with the project's social counsellor are integral to the online rehabilitation. The topics dive deep, so the social counsellor's continuous support is necessary: no one is left alone to think about difficult issues. Completing assignments and reviewing them with the project's social counsellor help build a trusting relationship.

The online rehabilitation course has four sections – 1. *Basic needs*, 2. *Who am I?* and 3. *Learning new skills – Where do I want to go?* and 4. *Preparing for release*. The themes of online rehabilitation are introduced in Table 1. Each section has subsections which delve further into why our clients might commit crimes and ways to help them stop. The first two sections focus on basic human needs such as safety, well-being, values and self-knowledge. The last two sections focus on the future.

The assignments aimed to find and identify individual strengths and resources. Life after prison means changing the structure of everyday life and taking responsibility for one's actions. In the assignments, concrete plans were created to manage everyday life and finances and handle unpleasant situations. After prison, past negative events may come to mind, and clients may come across old acquaintances strongly connected to their former lives. These encounters may trigger traumatic flashbacks. It is essential to have prepared a plan for such situations in advance.

We recommend doing the sections in order, but it is not mandatory.

Table 1. *The main themes of the online rehabilitation course.*

BASIC NEEDS	WHO AM I?	LEARNING NEW SKILLS – WHERE DO I WANT TO GO?	PREPARING FOR RELEASE
safety	self-knowledge	social skills	housing
well-being	values	areas of interest, hobbies	everyday life skills
daily life	individual strengths	personal boundaries	supportive social networks
	working through change	emotional skills	subsistence
		strengths and resources	social work
			work and studying

A challenge during the project was that not all prisoners had easy computer access. This made completing the course difficult. We decided to print the online rehabilitation assignments and materials as a solution. Another issue that arose was their lack of technology skills. The project's social counsellors spent much time teaching our clients basic technological skills before they could complete the online rehabilitation course.

RIKSU REHABILITATION MODEL

Building a confidential relationship with our clients started during their imprisonment through online rehabilitation tasks and related discussions. Hence, the clients know that even difficult things are worth talking about. RIKSU project's social counsellors emphasised that they could be contacted about anything, big or small.

RIKSU's social counsellors met with clients frequently. They assisted women in finding housing, applying for financial assistance and social benefits, entering substance abuse treatment, accessing health care and learning everyday life skills. Social counsellors also spent much time talking with clients about why they behave the way they do and motivating them towards new ways to cope with difficult situations.

When the client's probationary period or release approaches, the client takes a break from the online rehabilitation tasks as the client and social counsellor deal with the required arrangements. Often the first

thing to do is to find out where the client can get an apartment, as in most cases, no home awaits them outside the prison walls. During the release phase, the RIKSU project supports the client in the necessary ways.

Creating networks for the client is essential to our work in the RIKSU project. The aim is to help them find a community service network suitable for their situation and strengthen social and familial relationships. Their community service network is commonly built around mental health and substance rehabilitation outpatient clinics and adult social work. We also try to find suitable peer support groups.

The COVID-19 pandemic had a detrimental effect on the RIKSU project. The social counsellors could not gain access to the prisons and promote the project. Just like the rest of the world, prisons were locked down for most of 2020 and 2021, and outsiders were not allowed to visit prison premises. A few client meetings were held over Skype, which failed to build a trust-based working relationship. In 2022, the social counsellors were allowed to start visiting the prisons again.

PROJECT OUTCOMES

Overall the feedback for this project has been mainly positive. The women who participated in the RIKSU project said this type of service is missing and vital. Not only does it provide support for female prisoners when they are being released from prison, but it also recognises their special needs. One of the project's professional contacts in prison has said that understanding how to work with female prisoners is essential as it differs from working with male prisoners.

Feedback from clients has also been positive. Many have said that they received much-needed help from social counsellors. For some women, the project's social counsellor was their only support after prison: 'That's why I often call my [social] counsellor about silly things'. Many women have also been grateful for the feeling of safety and stability that the counsellors provide.

Even though the path ahead may be difficult, their future seems brighter. Taking part in the RIKSU project has supported lifestyle change, increased self-esteem and made handling difficult issues easier. As one of the clients said, 'I don't know where I'd be without the [RIKSU] project'.

Literature

Joukamaa, M. et al. 2010. Health, working capacity and need for treatment of criminal sanction clients. Rikosseuraamuslaitoksen julkaisu 1/2010. <https://www.rikosseuraamus.fi/en/index/topical/publications/rise-publications/12010healthworkingcapacityandneedfortreatmentofcriminalsanctionclients.html>

Kriminaalihuollon tukisäätiö 2020. Rikostaustaiset naiset asiakkaana. Opas työn tueksi. <https://www.krits.fi/wp-content/uploads/2020/12/Rikostaustaiset-naiset-asiakkaina.pdf>

Rikosseuraamuslaitos 2023. Rikosseuraamuslaitoksen tilinpäätös ja toimintakertomus vuodelta 2022. Rikosseuraamuslaitoksen monisteita 1/2023. <https://www.rikosseuraamus.fi/fi/index/ajankohtaista/julkaisut/monisteetjaraportit.html>

11 Lopuksi

Tuike Autiokoski, Tiina Hämäläinen, Riikka Kanervo, Jody Ray, Ulla Salovaara & Maarit Suomela

NAISERITYISELLE TYÖSKENTELYLLE ON suuri tarve sekä rikosseuraamuksissa että sosiaali- ja terveyspalveluissa. Hankkeeseen osallistuneet naiset ovat saaneet hankkeesta valtavasti apua ja luottotyöntekijän, jonka puoleen he ovat voineet kääntyä uuden rikoksettoman ja päihteettömän elämän kipukohdissa.

RIKSU-hankkeen asiakkaina on ollut rikostaustaisia naisia ja sukupuolivähemmistöjen edustajia. RIKSUn asiakkaat ovat kertoneet, että vankeusaikana he ovat saaneet päihteettömyyteen parhaiten tukea suljetun vankilan kuntoutusosastolla. Avovankilassa voimavarat menevät opiskeluun tai fyysiseen työhön painotuvaan työtoimintaan, eikä siellä juurikaan ole tarjolla yhteistä kuntoutumista edistävää ohjelmaa. Tällöin kuntoutumisprosessin eteneminen jää pitkälti yksilön omalle vastuulle. Kuntoutumisen kannalta olisi mielestämme tärkeää, että kuntoutumista tukevaa toimintaa olisi tarjolla myös avovankilassa työtoiminnan rinnalla tai jälkeen. Ryhmässä voitaisiin yhteisöllisesti käsitellä toipumiseen, päihteettömyyteen, itsetuntoon ja tunteisiin liittyviä teemoja. Avovankila-aika mahdollistaa myös itsehoitorutiinien rakentamisen.

Koepauteen tai vapauteen siirtyminen onkin ollut joillekin asiakkaille myös herättävä kokemus sen osalta, että itsehoito on tärkeää päihteettömänä pysymisen kannalta, kun arki ei koostukaan pelkästään työnteosta. Vankila on suljettu päihteeton ja valvottu tila, vapaudessa ja koepaudessa voi vastaan tulla päihtyneitäkin ihmisiä. Vapaudessa on paljon hyväntahtoisia uusia ihmisiä, jotka eivät osaa ottaa huomioon asiakkaan päihteettömyyskamppailua puheessaan ja toiminnassaan. RIKSU-hanke on ollut näissä tilanteissa tärkeä tuki ja pohdintakaveri siinä, kenelle hyödyttää kertoa päihdetaustasta ja kenelle ei.

Naiset ja sukupuolivähemmistöt ovat yhteiskunnallisesti alisteisessa asemassa. He tarvitsevat tukea käsitelläkseen ja ymmärtääkseen rakenteellista väkivaltaa sekä toimimaan siitä huolimatta. Rakenteellinen väkivalta näkyy muun muassa sukupuollittuneina normeina ja odotuksina, kuten esimerkiksi jo aiemmin

mainittuna kiltin tytön ideaalina, binäärisesti sukupuolitettuna lomakkeina ja wc-tiloina. Useilla asiakkailla ensimmäiset kokemukset rakenteellisesta väkivallasta ovat jo lapsuudesta.

RIKSU-hankkeen kuntoutus on koostunut monesta osasta. Hankkeen alkuvaiheisiin ajoittuneen koronapandemian aikana suljetuissa vankiloissa olevia asiakkaita voitiin tavata digitaalisten yhteydenpitokanavien kautta, kuten Skype-puheluiden välityksellä, vaikka fyysiset vierailut vankiloihin olivat kiellettyjä. Kontaktin rakentaminen vapautuvaan asiakkaaseen jo vankeusaikana on ensiarvoisen tärkeää, jotta tukisuhde voisi kantaa vapautumisvaiheen yli. Vapautumisen nivelvaiheen tuki jaksaa kantaa, jos työskentely on aloitettu jo vankeusaikana. Henkilökohtainen luottamuksellinen suhde on asiakasyhteistyön ydin.

Asiakassuhteen rakentamisen tueksi hankkeessa on myös kehitetty verkkokuntoutusympäristö nais-erityisen ja sukupuolisensitiivisen tematiikan aihepiirin tiimoilta. Kuntoutusympäristön täysimittainen hyödyntäminen vaatii vielä kehittämissyhteistyötä Rikosseuraamuslaitoksen kanssa. Laitoksissa on liian vähän käytössä päätteitä, joilla RIKSUn verkkoympäristöön voisi liittyä ilman henkilökunnan valvontaa. Tämä puolestaan tuottaa oman rasitteen Rikosseuraamuslaitoksen yksiköiden henkilöstöresursointiin.

Sekä asiakailta että yhteistyökumppaneilta RIKSU-hankkeesta saatu palaute on ollut positiivista. Asiakaspalautteissa korostuu erityisesti ohjaajien sensitiivinen työote. Ohjaajat ovat kohdanneet asiakkaat ilman ennako-oletuksia ja antaneet heille tilaa olla juuri sellaisia kuin he ovat. Tämä on luottamuksellisen asiakassuhteen rakentumisen kannalta ensiarvoisen tärkeää, koska monet asiakkaat ovat kohdanneet syrjivää kohtelua ammattilaisten taholta. Nainen rikollisena ja/tai päihteidenkäyttäjänä kohtaa vihamielisyyttä ja halveksuntaa vielä enemmän kuin vastaavassa tilanteessa oleva mies. Kun työntekijä ei käytä sukupuolisilmälaseja, mahdollistuu asiakkaan kohtaaminen hänen tarpeidensa mukaisesti.

RIKSU-hanke ja loppujulkaisu ovat nyt tulleet päätökseen. RIKSU-hankkeen tavoitteena on ollut kehittää nais erityistä sukupuolisensitiivistä kuntoutusta rangaistuksen aikana ja vapautumisen jälkeen. Tässä olemme mielestämme onnistuneet. Saimme aikaan pieniä kehityksen askeleita nais- ja sukupuolisensitiivisen kuntoutuksen kehittämisen saralla ja mikä tärkeintä – positiivisia muutoksia yksittäisten hankkeeseen osallistuneiden asiakkaiden elämässä. Kuten eräs hankkeeseen osallistunut asiakas totesi: *”Minulle tämä ainakin oli elämän pelastus. En oikeasti tiedä, missä olisin nyt, jos ei olisi ollut tätä RIKSUA.”* Joidenkin kohdalla RIKSU-hankkeen vaikutus kannattelee uudessa elämänvaiheessa pienen hetken, toisten kohdalla pidempään. Jokaiselle RIKSUun osallistuneelle asiakkaalle toivomme kaikkea hyvää.

RIKOSSEURAAMUSALALLA NAISERITYINEN TYÖ on edelleen heikosti tunnistettu ja tunnustettu työmuoto. Tässä artikkelikokoelmassa kerromme havaintojamme nais erityyisen ja sukupuolisensitiivisen työn tilanteesta rikosseuraamusalalla sekä sen kehittämistarpeista.

PÄIHDE- JA RIKOSTAUSTA on naisille ja sukupuolivähemmistöille stigma, joka vaikeuttaa uuden identiteetin rakentamista ja yhteiskuntaan palaamista vankeusrangaistuksen jälkeen. Nais erityyiselle ja sukupuolisensitiiviselle kuntoutukselle on suuri tarve rikos- ja päihdetaustaisten asiakkaiden palveluissa. Rikoksista tuomituilla naisilla on taustallaan monenlaisia traumaattisia elämäkokemuksia, vahingoittavia ihmissuhteita, neuropsykiatrisia haasteita, päihdeiden väärinkäyttöä ja väkivaltaa. Vaikka tasa-arvokehitys on Suomessa jo pitkällä, rikos- ja päihdepiireissä naisen asema on edelleen alisteinen ja heikko.

RIKOKSISTA IRTAANTUMISTA TUKEVA sukupuolisensitiivinen kuntoutus eli RIKSU-kehittämishankkeen (2020–2023) tavoitteena on ollut rakentaa rikostaustaisten naisten ja muun sukupuolisten henkilöiden tarpeita vastaava kuntoutus, jossa huomioidaan nais erityyisen työn erityispiirteet. Hanke on rahoitettu Euroopan sosiaalirahaston tuella.